

**ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНОЗЕМНИХ МОВ**

МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Збірник наукових праць

**ПОЛТАВА
ПУЕТ
2014**

УДК 81+008(4/9)
ББК 71.045я431
М74

Відповідальний редактор:
доктор філологічних наук, професор Н. М. Бобух

Редакційна колегія:

Бибик С. П. – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник;
Глуховцева К. Д. – доктор філологічних наук, професор;
Гочев Гочо Недев – кандидат філологічних наук, професор (Болгарія);
Єрмоленко С. Я. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Кобзар О. І. – доктор філологічних наук, доцент;
Король Т. Г. – кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар);
Мамедов Насирага Шахмурад оглу – доктор філологічних наук, професор (Азербайджан).

Рецензенти:

Валюх З. О. – доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет);
Мех Н. О. – доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

М74 Мова і міжкультурна комунікація : зб. наук. пр. / відп. ред. проф. Н. М. Бобух. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – Вип. 1. – 294 с.

ISBN 978-966-184-175-7

У збірнику вміщено статті з актуальних проблем лінгвістики викладачів, аспірантів вищих навчальних закладів і співробітників науково-дослідних установ України, близького та далекого зарубіжжя. Досліджено специфіку національних мов і культур, висвітлено культурологічний підхід до викладання мови.

УДК 81+008(4/9)
ББК 71.045я431

*Рекомендувала до друку вчена рада
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
(протокол № 8 від 16 жовтня 2013 р.)*

ISBN 978-966-184-175-7

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 2014

ЗМІСТ

СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ І КУЛЬТУР: СТРУКТУРНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ

<i>Єрмоленко С. Я.</i> Мовний смак, мода і культура мови	6
<i>Антіпова А. В.</i> Повторна номінація як форма рефлексивності (на матеріалі французької мови).....	16
<i>Биби́к С. П.</i> Жанр побутового діалогу в телерекламі.....	20
<i>Бобух Н. М.</i> Контрастиви в мовотворчості Бориса Олійника	27
<i>Братусь М. Ф.</i> Польща очима українців (стереотипний портрет).....	35
<i>Воловик Л. Б.</i> Конверсія основ інфінітива префіксальних дієслів (на матеріалі німецької економічної терміносистеми).....	45
<i>Волошкина И. А.</i> Роль идиоматического потенциала онимов в моделировании фразеологической семантики	51
<i>Глуховцева К. Д.</i> Діалектні явища лексико-семантичного типу в українських східнослов'янських говірках	62
<i>Гочев Гочо Недев.</i> Антонимизация в переводе (на материале русско-болгарских переводов).....	73
<i>Джафаргулиева Майя Рзагулу гызы.</i> Психологические аспекты межкультурного делового общения.....	87
<i>Завалій С. Б.</i> Оксиморонні синтагми як репрезентанти ключової опозиції <i>життя – смерть</i> у поетичній мові	95
<i>Колесникова Л. Л.</i> Символічна опозиція <i>білий – чорний</i> як репрезентант семантичного контрасту в поетичній мові	101
<i>Коць Т. А.</i> Становлення словотвірної норми прикметника на початку ХХ століття.....	108

Мілєва І. В. Семантика евфемістичних фразеологізмів (на матеріалі українських східнослов'янських говірок)	118
Стеценко В. В. Іншомовні терміни в процесі управління підприємствами й організаціями.....	124
Сюта Г. М. Діаспорна поезія у просторі української ментальності: мовотворчість Емми Андіївської	133
Трифонов Р. А. Задорожна А. С. Відтермінологічні епітети з семантикою психоемоційного впливу в текстах журналу «Український тиждень»	143
Чорна О. Ю. Семантика міфологічного часу в українських господарських замовляннях	151

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ

Авдеєнко Т. П. Культура речевого общения как основной компонент культуры иноязычной коммуникации.....	161
Алхасов Яшар Камиль оглу. Анализ особенностей лексического состава русского языка в учебных целях.....	168
Гойко В. А. Современные образовательные технологии в повышении качества преподавания иностранных языков в неязыковом вузе.....	173
Гончарова Є. Є. Формування фахової компетенції майбутніх учителів іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах.....	181
Дмитренко Р. І., Ковальчук Т. І. Дистанционное обучение иностранным языкам в неязыковом вузе: проблемы и перспективы	191
Дубовцова Т. А. Межкультурная коммуникация – ключ к успеху в бизнесе	200
Емельянов Е. А. Обучение особенностям межкультурной коммуникации в процессе преподавания иностранного языка.....	209

Ємець С. О. Структура концепту УСПІХ: конвенціональні метафори (на матеріалі сучасного англомовного художнього дискурсу)	214
Кабешева Е. В. О культуроведческом подходе к обучению иностранным языкам в торгово-экономи- ческом учреждении высшего образования	227
Король Т. Г. Вимоги до тестового контролю англомовної компетенції в читанні фахової літератури майбутніми фінансистами	233
Крот О. Н. Приветствие и прощание в разных культурах (социокультурный и дидактический аспекты)	240
Лысенко И. В. Дискурсивный подход к обучению чтению в неязыковых вузах экономических специальностей	247
Лысова И. И., Витохина О. А., Волкова О. В. Язык и культура: гендерный дискурс	254
Мамедов Насирага Шахмурад оглу. Парадигма сложного предложения и актуальное членение	262
Сухачова Н. С. Засоби вербалізації макроконцепту MANAGEMENT в англомовній картині світу	269
Тихоненко Н. І. Риторика як аспект професійної комунікації	276
Шиханцова Л. М., Котлобаева Л. В. Развитие межкультурной коммуникации в сфере бизнеса	282
Відомості про авторів	290

СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ І КУЛЬТУР: СТРУКТУРНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ

С. Я. Єрмоленко
Україна, Київ

МОВНИЙ СМАК, МОДА І КУЛЬТУРА МОВИ

*Трудно вірить, щоб погану одіж
могла носити якась ідея гарна
Леся Українка*

Стаття присвячена аналізу культуромовних явищ, характерних для сучасної літературної мови і зумовлених дією мовної моди, зміною мовних смаків. Засвідчено вплив спостережених фактів на динамічний характер літературної норми.

Ключові слова: літературна мова, мовна норма, естетика мови, мовна мода, динаміка літературної норми.

Поетичним епіграфом із творчості Лесі Українки привертаємо увагу до *проблеми* значення української літературної мови як важливого складника національної культури, як соціально престижного різновиду національної мови. Саме цей різновид мови є універсальним засобом спілкування, знаряддям пізнавальної і культуротворчої діяльності людей. Відшліфована, опрацьована літературна мова об'єднує, консолідує суспільство. Крім таких характерних ознак, як наддіалектність, або інтегративність, зрозумілість, культурно-історична традиційність, нормативність, літературній мові властива естетичність. У зв'язку з критерієм естетичності постає питання мовного смаку, мовного чуття, загалом мовно-естетичного компонента в понятті літературної норми і ширше – в понятті культура мови.

Відомо, що культура мови – це дієвий механізм формування літературної мови та її загальноприйнятої норми. Дослідники слов'янських літературних мов, спостерігаючи активні зміни в сучасній мовній практиці, оцінюють цю практику як мовний хаос. Насамперед це стосується мови засобів масової інформації, в якій звичними стали відхилення від літературної норми,

запровадження таких мовних форм, які сприймаються як певний епатаж, виклик усталеним, загальноприйнятим правилам.

Наявність оцінного чинника робить культуру мови залежною від мовних смаків і навіть мовної моди. У численних посібниках із культури української мови, в яких розглядаються питання становлення і функціонування літературної норми, застосовують такий критерій, як відповідність системі мови. Його обирають, коли треба обґрунтувати вибір однієї з варіантних форм висловлення. При цьому часто послуговуються поняттям питомості/непитомості, органічності/неорганічності певної граматичної форми чи слова в українській мові. Мета статті – виокремити в культуромовних рекомендаціях неодмінний аксіологічний компонент, який відбиває мовний смак доби й залежить від рівня освіченості мовців і від їхнього мовного чуття. Інакше кажучи, культура мови – це певний рівень мовної свідомості і мовної грамотності освічених людей. Вона стосується і писемної, і усної форми функціонування літературної мови.

Динамічні процеси в сучасній літературній мові часто кваліфікують як розхитування мовної норми. Насамперед це видно на прикладі мови ЗМІ. Від цієї мови, як правило, чекають найбільшої точності, інформативності, тобто вона мала б бути зразком літературної мови. Проте саме тут фіксують чимало помилок, порушень літературної норми.

Лінгвісти зауважують, що до списку модних слів здебільшого потрапляють лексичні одиниці з офіційного стилю (з мови політиків), наукового стилю, а також загальноновживана лексика, яка часто звучить у певній соціальній групі або в медіа-просторі [9, с. 188]. До явищ мовної моди треба зарахувати потік запозиченої лексики, яка поширюється через засоби масової інформації. Мовці, обговорюючи питання виборів, говорять не про *термін*, на який когось обирають, а про *каденцію*, не про *виборців*, а про *електорат* тощо. Автоматизм засвоєння слів, які щоденно повторюються в усному мовленні, якими постійно оперують на письмі, впливає на формування мовної норми, спричиняє граматичні зміни, визначає певні тенденції в розвитку мови. Узвичаївшись як варіанти, деякі форми починають кон-

курувати, тобто якась набуває оцінки «помилкова форма», хоч насправді маємо справу із смаковими критеріями, як, наприклад, оцінювання рівноправних дієслівних словосполучень із керуванням: дотримуватися правил і дотримувати правил.

Розглядаючи мовну моду як соціо- й лінгвокультурну категорію, О. Албул наводить цікавий факт з історії болгарської мови. На початку ХХ ст. в колах болгарської інтелігенції (насамперед у столиці Болгарії, Софії) поширилася практика вживання форм номінатива замість форм вокатива іменників у функції звертання. На той час вокатив був живою формою в усіх болгарських діалектах. Але під впливом мовної практики престижного болгарського соціуму форму номінатива у функції звертання почали сприймати як «культурну», «міську» порівняно із «сільською», «некультурною». Її почали наслідувати, і це вплинуло на витіснення кличної форми. Цю тенденцію – «вживання форм називного відмінка у функції кличного можна віднайти вже у староболгарських текстах Х – ХІ ст. та пізніших пам'ятках середньоболгарського періоду ХІІ – ХІV ст., що не суперечило загальному рухові болгарської мови до аналітизму, саме мода виступила потужним каталізатором, який пришвидшив процес значного обмеження вживання кличних форм іменників у сучасній болгарській мові» [1, с. 27].

У сучасних рефлексіях над літературною нормою можна натрапити на різні, часто протилежні поради. В одній із радіопередач, присвячених культурі української мови, чуємо пораду вживати «правильну» синтаксичну конструкцію *Я маю гарну книжку*; *Я маю сестру*, а не «помилкову» – *У мене є гарна книжка*; *У мене є сестра*. А втім, в українській літературній мові обидві конструкції належать до кодифікованих, нормативних, хоч за кожною з них простежується ареальна мовна практика: для мовців західних областей України звична конструкція із дієсловом *мати*, а для східних та центральних територій – висловлення з дієсловом *бути*. Отже, застосовувати до засобів мовного вираження такий пуристичний підхід не коректно.

Рекомендації з літературного редагування рясніють вимогами замінювати фрази із прийменником *при* на зразок *при порів-*

нянні, *при* розслідуванні, *при* вході, *при* досягненні певного віку синтаксичними конструкціями з іншими прийменниками (*під час, за, з, біля, після, попри* тощо). Поряд із слухними порадами, орієнтованими на урізноманітнення синтаксису висловлювання, спостерігаємо типове явище гіперизму – оминання характерних для книжних стилів сучасної літературної мови синтаксичних конструкцій із прийменником *при* на тій підставі, що подібні структури є в російській мові. Такі рекомендації, зменшуючи синонімічні можливості мови, призводять до збіднення синтаксису книжних текстів.

Використання літературної мови – це свідомо цілеспрямована мовомисленнева діяльність, пов'язана з індивідуальними мовними смаками, уподобаннями, вибором тих чи тих засобів мовокористування. Наприклад, мовці залежно від їхнього віку вибирають певні етикетні формули вітання, прощання, подяки тощо. У кожній віковій групі є свої «модні» стереотипні вислови. Але водночас побутують загальноприйняті нейтральні етикетні формули, які, зокрема, використовують у практиці навчання української мови як іноземної. До таких усталених етикетних формул належать вислови *Добрий день* (неофіційне, інтимізоване *Добридень*), *Добрий вечір*, *Доброго ранку*. Не торкаючись питання мотивації існування таких форм, констатуємо, що в 90-і роки ХХ ст. спостерігаємо поширення варіантної форми *Доброго дня*. Утворена за моделлю узвичаєного нейтрального вислову *Доброго ранку*, ця формула швидко набула статусу «модного» вітання з оцінкою: «Так правильно (краще) по-українському!» Можливо, її поширення зумовлене наявністю у згаданому вислові виразної вказівки на побажання (бажаємо доброго дня), але хоч які були б мотиви заміни усталеної форми, поширений у сучасній мовній практиці варіант сприймається як факт мовної моди, і цей факт має точний час появи. Саме механізм мовної моди спричинився до масового вживання варіантної формули вітання *Доброго дня*.

Інший приклад, пов'язаний із словом *аби*. Можна скласти великий список публікацій, присвячених обговоренню «модного» слова-частки в ролі сполучника *аби*. Про його недоречне

використання замість прозорого за семантикою сполучника *щоб* писав ще І. Огієнко. У багатьох довідниках з культури мови цьому слововживанню присвячено окремі статті, наприклад: «Останнім часом надто «популярне» стало у складнопідрядних реченнях слово *аби*, що вживається замість нормативного синтаксичного засобу сучасної української мови – сполучника *щоб...*» [2, с. 30]. В іншому посібнику читаємо: «Звичайний собі сполучник [*щоб*], як і його фонетичний варіант *щоби*. Але останнім часом у засобах масової інформації пішла мода ставити на його місці *аби*. Це сталося, можливо, під впливом західноукраїнського мовлення, куди *аби* примандрувало з польської мови... А частка *аби* в нашій мові – широко вживана річ: *Аби люди, а ніп буде; Аби хліб, а зуби знайдуться...* вживати *аби* як сполучник *щоб* – це помилка» [3, с. 385].

А тим часом у центрі Києва величезна реклама запрошує киян на перегляд кінострічки «*Впасти, аби встати*». Через уживання слова *аби* в назві кінофільму нечітко прочитується закладена в цьому вислові семантика мети: «треба спочатку впасти, щоб потім устати». Натомість після *аби* напрошується інше продовження, пов'язане із змістом «*аби тільки встати*». Так фактична помилка, ставши модним словом, ускладнює сприйняття назви фільму. Принагідно зауважимо і про активне впровадження в мовну практику (надто писемну) сполучника *щоби* як фонетичного варіанта *щоб*. Названий варіант має додаткову стилістичну конотацію – вказує на колорит розмовної, фольклорної, можливо, й діалектної мови. Навряд чи надається він до використання як фонетичний варіант у науковому, офіційно-діловому стилях.

Мовну моду, мовні смаки формують насамперед засоби масової інформації. Але і в наукових, навчально-дидактичних текстах спостерігаємо тяжіння до «вибраних» мовних засобів. В останні десятиліття стало модним послуговуватися словом *наклад* замість терміна *тираж*, що використовується в кількох терміносистемах. Як синоніми ці слова побутують у видавничій сфері, причому слово *тираж*, на відміну від *наклад*, має продуктивне словотвірне гніздо. Але саме механізм мовної моди сприяє активізації термінолексми *наклад*.

Дослідники виокремлюють дві тенденції у виборі шляхів становлення і розвитку української літературної норми. Перша пов'язана з орієнтацією на так званий органічний національний стиль, неприйняття іншомовних запозичень, друга асоціюється з толерантним ставленням до іншомовних впливів, з культивуванням ознак, які виявляють, умовно кажучи, європейський характер мови. До таких конкретних ознак, зокрема, належить відбиття у вимові й написанні особливостей мови-джерела, звідки приходять іншомовні запозичення. Для деякого з мовознавців, наприклад, європейський характер мови означає запровадження в запозичених словах проривного звука і відповідної літери *r*, використання форм *Європа*, *Еспанія* замість традиційних *Європа*, *Іспанія*. У добу глобалізації зростає інтерес до ознак самотності національної мови, у зв'язку з чим активізуються як її діалектні джерела, до яких звертаються насамперед письменники, так і пуристичні тенденції мовознавців, які намагаються встановити нові правила кодифікації мовної норми.

Різні стильові течії в сучасній українській художній літературі проектується на літературну мову, на бачення її розвитку в народницько-етнографічному чи європейському напрямку [4, с. 159–189]. Пор.: «У плані повернення до «справжнього» стилістичного образу української мови в 90-х рр. знову стало посилюватися використання елементів народнорозмовної мови з, відповідно, обмеженням елементів книжної мови в структурі літературної мови, тенденцій до «протішої», «народнішої» стилістики, яка і вважається в певних колах органічнішою для української літературної мови (без належного розмежування в цьому плані різних стилів, жанрів літературної мови, що було, як відомо, досить показово для народницько-етнографічного напрямку ХІХ – першої третини ХХ ст.)» [5, с. 351].

У сферу модних сучасних слів потрапляють іменники *мана*, *перемовини*. Відповідаючи на запитання мовців про доцільність слововживань на зразок *мана – карта*; *перемовини – переговори*, мовознавець О. В. Ожигова звертається до лексикографічних та історично-мовних джерел і робить висновок про паралельне функціонування наведених пар слів у сучасній мовній практиці.

Пор.: «Офіційно-ділова мова надає перевагу слову *переговори*, іноді вживається синонім *перемовини*. Пам'ятаючи про те, що офіційно-ділова мова є найбільш консервативною, і зважаючи на цілком природну модель словотворення, можемо говорити, що невдовзі слово *перемовини* увійде до активного словника сучасного українця» [6, с. 20].

Заміну мотивованого різними чинниками (більш чи менш аргументованими) усталеного слововживання, тобто зміну мовної норми не всі сприймають однаково. Показові слова Павла Загребельного утвердження в 90-х роках ХХ ст. в офіційно-діловому стилі приємникової конструкції *в Україні* замість традиційної *на Україні*. Письменник наводить приклади із мови Т. Шевченка, із фольклорних текстів і обурюється, що конструкцію *на Україні* трактують як факт «імперсько-російського диктату щодо української граматики»: адже таке приємникове вживання було властиве українській мові ще в 16–17 ст. Письменник цитує рядки пісні *Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш* у чеській граматиці Яна Богослова 1571 року. Пригадуючи час правописної неусталеності української мови в 20-і роки ХХ ст., П. Загребельний пише: «Я вчився читати саме в той час (1927–1929 рр.), коли на Україні точилися запеклі суперечки щодо правопису, щодо того, якому способу письма надавати перевагу – наддніпрянському чи наддністрянському, – за якою традицією передачі запозичених слів іти – за візантійською (читай: з Росії) чи західноєвропейською (читай: з Польщі).

І я в одній книжці читав «клас», «лампа», «клуб», «Платон», а в іншій: «кляс», «лямпа», «клюб», «Плятон» (нині все це повторюється, і вже «Літературна Україна» пише: «діялог», «клюмба», «екзистенціалізм») [7, с. 45].

Здебільшого у свідомості мовців співіснують мовні варіанти, зумовлені впливом середовища, реальним функціонуванням різновидів національної мови. Але одні варіанти, освячені традиціями вживання у творах визнаних майстрів художнього слова, зафіксовані в авторитетних лексикографічних джерелах, виявляють лексичні, фразеологічні та граматичні можливості літературної мови, її комунікативні потенції, інші належать до

тих засобів мовокористування, які зазнають критики з погляду культури мови.

Коли сучасний журнал «Український тиждень» пропонує на своїх сторінках варіантне написання *можливості* і *можливости*, *совісті* і *совісти*, то маємо говорити про варіантність, не кодифіковану в чинному правописі, зовсім не бажану в загальномовній середній освіті, у словниках, якими користуються широкі кола читачів. Будь-які зміни в нормативних словниках спричиняють непевність у мовокористуванні, не сприяють усталенню норми.

Через моду слововживання в засобах масової інформації ознаками активного сучасного словника стали такі слова-прислівники, як *наразі*, *сьогоріч* (до речі, словник фіксує лише прикметник *сьогорічний*), *цьогоріч*, *цьогорічний*, *зазвичай*, *наживо*. Показово, що новизна модних слів швидко нейтралізується, і вони дедалі частіше функціонують як штампи. До названого явища можна зарахувати зворот у *царині*, синонімічний вислову *в галузі*: перший привабив мовців своєю додатковою конотацією, незвичністю, але, утвердившись як оригінальний, модний вислів, досить швидко втратив ореол новизни. Можна прогнозувати, що додаткове стилістичне забарвлення цього вислову заважатиме використанню його в офіційно-діловому стилі.

До модних зараховуємо прийменникові конструкції просторової семантики із прийменником *до*, які витісняють відповідні словосполучення з прийменником *в*. У текстах авторефератів дисертацій культивується прийменникова конструкція *введено до наукового обігу нові архівні матеріали* замість такої: *уведено в науковий обіг нові архівні матеріали*. До речі, механічне копіювання стереотипної фрази без урахування значення слів призводить до змістових курйозів, пор. приклад із автореферату: *введено у науковий обсяг*. Спостерігаємо тенденцію поширення конструкцій просторової семантики з прийменником *до* не тільки в наукових текстах, а й у художніх, наприклад: *поклали [печиво] до вазочки* (Є. Кононенко).

У науковому стилі під впливом мовної моди стереотипізуються конструкції із формами на *-но*, *-то* та орудним відмінком

суб'єкта діяча: *розглянуто граматистами; доведено біологами*. Відомо, що кодифікована синтаксична норма передбачає використання безособових форм *-но, -то*, але без форми орудного діяча.

Крім загальної тенденції сучасного наукового стилю – насичувати текст «модними» іншомовними запозиченнями, які при цьому не мають чіткої дефініції терміна, констатуємо моду на вживання нових словотвірних варіантів, які відрізняються від загальноприйнятих термінів суфіксами, пор. запровадження лінгвістичних термінів на зразок *категорійний, функційний, морфологічний, характерологічний, омографійний, етимологічний*, але *лексикографічний*. З одного боку, це продуктивний тип утворення прикметників, що корелюють з іменниками на *-ія*, а з другого, така заміна узвичаєних термінів словотвірними варіантами не має достатньої мотивації.

Варто звернути увагу на співвідношення таких понять – «модне» і «частотне». Оцінка вислову чи форми як модних передбачає часте вживання певних одиниць і, зрештою, усталення їх як певної норми, чи то стильової, чи й загальнолітературної. Однак здебільшого мода досить швидко змінюється, новизна нейтралізується, і на кожному етапі мовокористування в різних мікросоціумах виникають за принципом наслідування нові «модні» засоби мовного вираження.

У суспільстві з певним рівнем освіти, культури встановлюється, за О. О. Потебнею, «громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зв'язують письменника і читача. Думка повинна розвиватися, отже, і мова повинна рости, але непомітно, як трава росте. Все, що зупиняє увагу на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але помітна незвичайність його відволікає увагу від змісту» [8, с. 171–172].

Мовну норму не лише відчують, а й фіксують. На відміну від мистецьких речей, де немає для творця обмежень у творчості, у мовному спілкуванні є обмеження, вимога спілкуватися мовою, яка відповідає літературній нормі.

Тільки активна мовна практика, виховане цією практикою чуття слова забезпечує високу культуру літературної мови з її гнучкими загальнолітературними і стильовими нормами.

Література

1. Албул О. Поняття мовна мода як соціо- й лінгвокультурна категорія / О. Албул // Мова і суспільство. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту ім. Івана Франка. – 2010. – Вип. 1. – С. 27.
2. Довідник з культури мови : посіб. / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Н. М. Сологуб та ін. / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 30.
3. Островський В. І. А українською кажуть так... / В. І. Островський, Г. Ф. Островська. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 385.
4. Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 159–189.
5. Тараненко О. О. Суперечності між національним і соціальним у розвитку літературної мови / О. О. Тараненко // Життя у слові : зб. наук. пр. на пошану академіка В. М. Русанівського. – К., 2011. – С. 345–353.
6. Ожигова О. Українська мова: зворотний зв'язок : посіб. / О. Ожигова. – К. : Грамота, 2007. – 184 с.
7. Загребельний П. Думки на розхрист / П. Загребельний ; вступ. слово Л. Копань. – 2-ге, доп. вид. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – С. 45.
8. Потебня О. Естетика і поетика слова / О. Потебня. – К., 1985. – С. 171–172.
9. Markowski A. Wyrazy modne // Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne. – Warszawa, 2005. – S. 188.

Єрмоленко С. Я. Языковой вкус, мода и культура речи

Стаття посвящена аналізу фактів культури речи, наблюдаемых в современном литературном языке и обусловленных влиянием языковой моды, изменением языкового вкуса времени. Отмечено влияние анализируемых фактов на динамический характер литературной нормы.

Ключевые слова: литературный язык, языковая норма, эстетика языка, мода в языке, динамика литературной нормы.

Yermolenko S. Y. Language taste, fashion and culture of speech

This paper analyzes facts of the speech culture observed in the modern literary language and conditioned by the influence of modern fashion as well as by the change in the language priorities of modern time.

Key words: literary language, language standard, language aesthetics, language fashion, dynamics of the language standard.

А. В. Антіпова
Україна, Полтава

**ПОВТОРНА НОМІНАЦІЯ ЯК ФОРМА РЕФЛЕКСИВНОСТІ
(на матеріалі французької мови)**

У статті розглянуто способи реалізації рефлексивності у формах повторної номінації залежно від того, як у них виявляється суб'єкт акту висловлення.

Ключові слова: конструкції повторної номінації, мовленнєва рефлексія, парафразове реформулювання, суб'єкт акту висловлення.

Конструкції повторної номінації (далі – ПН) можна назвати формами повернення мовця до свого власного мовлення (рефлексивності), в основі яких лежить «метаоповідний розрив» [4, с. 18]. За винятком декількох випадків реформулювання в діалогах, ПН загалом можна схарактеризувати як коментар свого власного мовлення, що реалізується мовцем у мовленні на стадії його формування, а не є попередньо обдуманим. Подібна рефлексивність приводить до того, що ПН тлумачиться з погляду автонімної модалізації [2, с. 55].

Найчастіше повернення до вже сказаного здійснюється в реформулятивних ПН. При цьому сам мовець ставиться до свого висловлення як до тимчасової мовленнєвої дії та реалізує її за допомогою маркерів парафразового реформулювання, що нагадують собою маркери автокорекції, проте відрізняються від коментуючих чи оцінних висловів, які лише вводять висловлення. По суті маркери парафразового реформулювання виконують подвійну функцію: вони передують реформулюванню й тим

самим указують на тимчасовий характер попередньої номінації [6, с. 335].

У такому разі відмінності між коментуючими висловами й реформулюванням полягають у тому, що виникнення другої номінації мотивоване самим розвитком когнітивно-мовленнєвого процесу за допомогою маркерів парафразового реформулювання, що сприяє прагматичній успішності комунікації, яка проявляється в подоланні можливих «перешкод» при сприйнятті інформації. Процес реформулювання – двоспрямований, при цьому семантика конектора ретроспективна й перспективна. Реформулювання відіграє важливу роль у визначенні поняття текстуальності, оскільки двобічні відношення з попереднім і наступним контекстом створюють своєрідну рівновагу між неперервністю-повтором, з одного боку, і прогресією тексту (розвитком змісту) – з другого [1, с. 45].

Важливим, на нашу думку, є питання про те, як суб'єкт акту висловлення проявляється в конструкціях ПН.

Перш за все, слід відзначити, що коментарі та тлумачення, основою яких слугує рефлексія, трапляються переважно в конструкціях ПН з дужками, які, крім коментарів, містять також металінгвістичні вислови: [...] *l'insuffisance de son éducation en matière de politique (ou de philosophie) s'avérerait d'une telle ampleur que **la pratique (ou comment l'appeler : l'exercice ?) de la politique (ou de la philosophie)** lui inspirait une indifférence et une lassitude* (Simon, G, 306); [...] *après un moment (agressé, assailli maintenant par **sinon la tiédeur** – le poêle aux puantes émanations de goudron parvenant cependant à maintenir dans le local une température légèrement supérieure à zéro – **du moins (comment dire ?[...] l'habitabilité ?)** de la pièce – attendant donc que la masse d'air glacé qui avait pénétré avec lui se dissolvait peu à peu), s'avancant lentement* (ibid, 115).

Реформулювання з конектором *ou*, металінгвістичні дієслова (*appeler, dire*), а також питальні модалізовані конструкції свідчать про присутність суб'єкта в його спробі здійснити номінацію, яка може привести до аграматичності. Так, в останньому уривку використання дужок і подвійного тире в мовленні зму-

шує поставити в загальний лінійний перебіг оповіді зміст дужок, що вводяться інфінітивним запитанням *comment dire?* Сам синтаксис таким способом передає динаміку роздумів суб'єкта, яка відображається в динаміці змісту. У таких експліцитних метаоповідних коментарях відносний характер першої і другої номінацій та особлива суб'єктивність другої номінації повинні реконструюватися читачем при інтерпретації взаємовідношень між двома номінаціями: [...] *indolent (pas insolent : indolent, sans même [...])* (Simon, A, 30); [...] *le général en chef lui-même (l'homme corpulent – pas obèse: corpulent – aux grosses moustaches* (ibid, 52); [...] *l'esprit vide (non pas absent : vide) à l'exception de cette partie delui-même toujours aux aguets* (ibid, 102).

У першому уривку за допомогою модалізованих побудов у дужках зображується перехід персонажа з активного стану в пасивний. Судячи зі змісту трьох останніх фрагментів, складається враження, начебто суб'єкт акту висловлення передбачає можливу заміну однієї номінації іншою, яка здійснюється не дуже уважним читачем, котрий неправильно тлумачить перший компонент, що повторно стверджується на третьому етапі номінації. Очевидно, тут можна констатувати імпліцитну мовленнєву невідповідність, коли заперечення набуває полемічного значення [5, с. 50]. Якщо суб'єктивність більш очевидно проявляється в ПН з дужками і в реформулятивних ПН (зокрема у вживанні звороту *non pas... mais*), то повернення до вже сказаного є постійною властивістю ПН. При цьому часто виникає різносуб'єктна рефлексія з приводу мовленнєвої невідповідності. Таке явище спостерігаємо в діалогічному мовленні.

Діалоги у творах К. Сімона майже завжди розгортаються в ситуації конфлікту, протиставлення, мовленнєвої невідповідності, свідченням чого є діалог персонажів із роману «Трава»:

Puis de nouveau le dialogue, les deux voies alternées, pas mélangées maintenant, mais en quelque sorte face à face, l'espèce d'aller et retour, comme un échange de coups :

– Louise

– Quoi

– Cesse

- *Cesser quoi*
- *Ecoute tu veux que je reste ?*
- *Comme tu voudras*
- *Tu as envie que je reste ?*
- *Comme tu voudras* (Simon, Н, 113).

Наведений конфліктний діалог, де майже блокується розмова, що перетворює його на монолог, насичений надалі конструкціями ПН, які містять мовленнєву невідповідність. Явище мовленнєвої невідповідності виникає на фоні відсутності чи розриву міжсуб'єктних відношень [3, с. 180; 4, с. 175].

Отже, незалежно від того, чи ПН є самоініційованою чи гетероініційованою (в діалогах), вона представлена як ознака повернення до вже сказаного. При цьому в центрі мовленнєвої рефлексії перебувають суб'єкт чи суб'єкти, які виконують іноді різні рольові функції.

Література

1. Adam J.-M. *Eléments de linguistique textuelle* [Електронний ресурс] / J.-M. Adam. – Liège : Pierre Mardaga, 1990. – 265 p.
2. Authier-Revuz J. *L'auto-représentation opacifiante du dire dans certaines formes de «couplage»* / J. Authier-Revuz // DRLAV. – Saint-Denis : Université Paris VIII, 1987. – № 36–37. – P. 55–103.
3. Authier-Revuz J. *La non-coïncidence interlocutive et ses reflets méta-énonciatifs* / J. Authier-Revuz // *L'interaction communicative* : [sous réd. d'A. Berendonner, H. Parret]. – Berne : Peter Lang, 1990. – V. 2. – P. 173–193.
4. Authier-Revuz J. *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles réflexives et non-coïncidences du dire* / J. Authier-Revuz. – P. : Larousse, 1995. – Т. 2. – 869 p.
5. Ducrot O. *Les Mots du discours* / Ducrot O. – P. : Minuit, 1980. – 241 p.
6. Gúlich E. *Les marqueurs de la reformulation paraphrastique* [Електронний ресурс] / E. Gúlich, T. Kotschi // *Cahiers de la Linguistique Française*. – Genève : Droz, 1983. – № 5. – P. 305–346.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Simon, G. : Simon C. Les Géorgiques / C. Simon. – P. : Minuit, 1981. – 327 p.
2. Simon, A. : Simon C. L'Acacia / C. Simon. – P. : Minuit, 2006. – 392 p.
3. Simon, H. : Simon C. L'Herbe / C. Simon. – P. : Minuit, 1958. – 350 p.

Антипова А. В. Повторная номинация как форма рефлексивности (на материале французского языка)

В статье рассматриваются способы реализации рефлексивности в формах повторной номинации в зависимости от того, каким образом в них проявляется субъект акта высказывания.

Ключевые слова: конструкции повторной номинации, языковая рефлексия, парафразное реформулирование, субъект речевого акта.

Antipova A. V. Re-nomination as a form of reflexivity (in the French language)

This paper deals with the ways of expressing reflexivity in the forms of multiple nominations depending on how the subject of the act of utterance is realized.

Key words: multiple nomination constructions, language reflexivity, paraphrastic reformulation, subject of the speech act.

С. П. Бибик
Україна, Київ

ЖАНР ПОБУТОВОГО ДІАЛОГУ В ТЕЛЕРЕКЛАМІ

У статті висвітлено інформаційно-маніпулятивне призначення побутового діалогу в телерекламі, окреслено жанрово-стилістичний потенціал розмовної лексики та стереотипних розмовно-побутових кліше як маркерів повсякденної культури.

Ключові слова: побутовий діалог, мова реклами, розмовна лексика, розмовний синтаксис.

У міжкультурній комунікації важливе місце посідає реклама: разом з візуальним образом функцію просування продуктів, товарів та послуг на ринки виконує також мова. Маніпулятивна тактика реклами ґрунтується на соціопсихолінгвальних механізмах спонукання людини до діяльності. Для досягнення цієї мети рекламотворці орієнтуються на мову із реальних щоденних життєвих ситуацій – мовного повсякдення, відповідно до образів із звичних для повсякденного життя стандартів поведінки й соціально-психологічних настанов.

За останні 15–20 років реклама (маємо на увазі, і комерційна, і соціальна, і політична) стала невід’ємним елементом культури повсякдення, відчутним сегментом у публіцистичному дискурсі, ЗМІ. Саме тому рекламний дискурс у зарубіжній та вітчизняній науці перебуває в колі актуальних дослідницьких проєктів. Об’єктом дослідження є переважно іноземний, іншомовний матеріал (англійський, іспанський, російський, французький), у той час, як активно функціонує і розвивається український ринок рекламної продукції, що також потребує належного лінгвістичного аналізу. Поза увагою дослідників залишився такий феномен інформаційно-маніпулятивної гри, як *побутовий діалог* у телерекламі, тобто віртуальний, стереотипізований соціальний контекст, міні-драма, що репрезентує певну вміло підмічену та виділену із загалу авторами рекламних текстів повсякденно-побутову ситуацію. Завдяки побутовому діалогу теле- та радіорекламний текст постає як поліфонічний мовний жанр публіцистичного дискурсу. Через цей сегмент публіцистичного дискурсу проходить один із єднальних ланцюжків, одна із корелятивних зон розмовно-побутового та публіцистичного дискурсів.

«Занурений» у побутову ситуацію рекламований товар (послуга тощо) – вже основа його позитивного сприймання й приклад для наслідування іншими, «своїми», «такими самими», залучення його представниками масової аудиторії у власну повсякденність. Стереотипний образ побутового повсякдення призначений стати символом ідентифікації адресата з такими ж особами, він стимулює соціально-психологічне ототожнення «я теж належу до...». Рекламодавці при цьому експлуатують ситуа-

ції, відомі з дитинства, з родинно-побутового середовища як первинного осередку формування соціально-культурних цінностей. Інколи в структурі рекламного образу вони мають національну специфіку.

Побутовий діалог у телерекламі – це своєрідна міні-драма (її ще називають «зріз життя», «шматок із життя»), розіграна перед широкою «домашньою» аудиторією, де персонажі розмовляють між собою, не звертаючи уваги на глядача/слухача. Рекламні персонажі, ситуації стереотипізовані, упізнавані, легко проєктовані на власний побут аудиторії, ці стереотипи (ситуації та їхнє вербальне наповнення – фраземи, кліше) добре відомі аудиторії, найбільш доступні для сприйняття, вони приземлені. За допомогою побутового діалогу споживачі зображуються такими, які вони є в реальному житті.

У створюваних телевізійних соціально-культурних ситуаціях предметом драматизації виступає продукт, реалія як факт повсякденної культури соціуму в певний період його життєдіяльності, а у вербальному ряду – побутова лексика, тобто назви предметів побуту, продуктів харчування, послуг тощо. Форма запитання-відповідь у діалогізованому тексті телереклами наповнена розмовними синтаксичними конструкціями, які створюють ефект невимушеності, наближають мову рекламної міні-драми до мови побутового повсякдення. Отже, побутовий діалог у телерекламі підпорядкований прагматичній меті завдяки вдалому сполученню розмовно-побутових конструкцій з літературно обробленим синтаксисом. Такий прескриптивний діалог – гідний для наслідування зразок розмовно-побутового стилю літературної мови в різних соціальних групах, зразок вербального вираження масової культури, адаптованої для розкутого, невимушеного повсякдення, відпочинку.

Як і в реальній побутовій комунікації, у розіграних діалогах телереклами основу лексико-фразеологічного рівня становлять загальноповживані, стилістично нейтральні мовні одиниці. Частина рекламного лексикону в драматизованій рекламі має ознаки побутовості й розмовності. Зокрема, це назви спорідненості, у тому числі й скорочені (*ба* 'бабуся', *онучку*, *мама*,

мамуля, діду, діти, тато, синку), вторинні номінації рідних та близьких з позитивною оцінкою (*любий* ‘чоловік’, *люба* ‘другина’), назви осіб за гендерною ознакою (*дівчата, хлопці, жінка, чоловік*), розмовні варіанти власних імен (*Таня, Люба, Міша, Костя; Петрівна, Коржинчиха, Ориська*), зменшувально-пестливі словоформи на *-ик-* (*майонезик*), okazіональні новотвори (*снікерсуй, міксуй, планшетуй*), жаргонізми (*єс* ‘так’, ‘ось’), слова-експресиви (*повиздихати*). А також складники 14 лексико-тематичних груп на позначення рекламованих побутових продуктів та послуг (*Відтепер на сніданок тільки **молоко** «Легкий ранок»*; Шарик: *Найкраща **сметана** – з борщем; **Mr. Proper** з формулою ефект-магніт швидко впорається з брудом*).

Побутова фразеологія в діалогізованих телерекламних текстах – це також невід’ємний складник невимушеної, експресивної комунікації. По-перше, це базова фразеологія з національно-культурним колоритом. З цього погляду показовою була реклама МТС-конекту: онук приїжджає до дідуся в село й не бачить для себе достойних дівчат для спілкування, а дідусь його віртуальних знайомих оцінює за допомогою побутових фразем: – *З цією не дружи. Худа як тріска. Довго не протягне*. По-друге, це етикетні, ситуативні стереотипні фраземи-кліше: невимушені побутові кліше-вітання (*Привіт!; Усім привіт!; Ой, добрий день!*), кліше-звертання (*Чого бажаєте?*), а також цілі реченнєві конструкції на зразок *Ти ба, як просто!; Як ти там?; Гарно виглядаєш* тощо.

На тлі лексико-фразеологічних особливостей побутового діалогу в структурі мовного жанру «драматизована телереклама» виразнішим постає саме синтаксичний рівень, численні усно-розмовні реченнєві конструкції. Саме він забезпечує в цьому жанрі телереклами типовість, стереотипність діалогізованого побутового образу в стилізованих міні-драмах.

Насамперед у діалогізованій телерекламі застосовують легкі для сприйняття прості синтаксичні конструкції – розповідні, питальні, окличні. Загалом дослідники рекламних текстів відзначають абсолютну перевагу простих речень у них: за одним із свідчень, їхній середній показник – 83,15 % від загальної

кількості синтаксичних структур [2, с. 5, 16]. Для маніпулятивного тексту важливим є такий елемент діалогу, як репліка-запитання, за допомогою якої віртуальний споживач «підключається» до розігрованої на екрані розмови. Пор.: *«Чи є у вас невідірані улюблені речі під домашнім арештом? [...] Чи хотіли б ви визволити улюблені речі з-під домашнього арешту? [...] Ваші улюблені речі досі під домашнім арештом? Тоді Tide іде до Вас!»*.

Просте речення в розігрованому спілкуванні – синтаксична модель у міні-текстах-поясненнях, розповідях, у діалогах з короткими репліками. Свого часу О. Б. Сиротініна відзначала, що безпосередність спілкування не потребує розгорнутих конструкцій [1, с. 94]. На таку специфіку розмовного синтаксису й зорієнтовані побутові діалоги в телерекламі. Наприклад: – *Зараз тренер прийде!* – *Чого бажаєте?* – ***Та хочемо, щоб шкарпетки були білими;*** – *Що ви робите, щоб ваша зачіска була об'ємною?* – ***Беру пасмо волосся, накручую його, а потім розтягую.*** В інформаційно-маніпулятивній моделі побутового діалогу телереклами важливим компонентом є експресивний синтаксис, зокрема такі його елементи, як стверджувальні слова-речення на зразок: *Mr. Proper з формулою ефект-магніт швидко впорається з брудом.* – ***Так, так, ми хочемо, щоб шкарпетки після гімнастики були білосніжними.*** Стверджувальна оцінка, ключова для інформаційно-маніпулятивного тексту, може бути виражена за допомогою ефектного аксіологічного компонента з високим ступенем позитивної конотації, як-от: – *Насправді цю випрали Аріелем.* – ***Ні! Оце так! Диво!*** – ***Важко повірити.*** – ***Я не очікувала!*** і под.

Ще один важливий мовний та текстово-композиційний параметр тележанру «драматизована реклама» – відображення процесу вклинювання, кореляції елементів повсякденної культури в комунікативно-стильовій структурі культури повсякдення, коли розмовно-побутова практика сприйняття, оцінки та застосування товарів і послуг поєднується з авторитетним науково-популярним, науково-просвітницьким поясненням природи й користі рекламованих реалій. У таких стилізованих ситуаціях відобра-

жено типологію взаємодії мовних кодів і типів мовомислення, які динамічно поєднуються, чергуються в реальній повсякденній комунікації. Такі приклади увиразнені в соціальній рекламі, наприклад, технічної новинки – цифрового телебачення. У рекламному тексті поєднують розмовно-побутовий та науково-технічний мовні коди, зокрема: **«Як підключитися до національної цифрової мережі телебачення? В магазині електроніки вибрати приймач цифрового телебачення T2. ... Вибрали. ... Увімкніть приймач. З'єднайте його вхід з антеною, а вихід з телевізором. Через 5 хвилин налаштування у вас 24 канали у відмінній якості. І головне – безкоштовно».** Телевізійні побутові міні-драми показують, як за допомогою розмовно-побутових кліше, характерної сегментації мови пояснити, адаптувати складне для загалу, щоб полегшити його засвоєння. У рекламі багатьох продуктів і товарів, де сполучаються, взаємонакладаються розмовно-побутовий та науково-популярний виклад, таке накладання різностильових практик в одному тексті створює мозаїчність аргументів.

Основа успіху рекламної продукції – доброзичливий побутовий гумор. На стереотипних соціокультурних ситуаціях сільської комунікації побудований побутовий діалог у рекламі «Київстар-Інтернету» (жовтень, 2011 р.). Тут актуалізовано національний гумористичний колорит сільських баб Палажки та Параски, які сваряться щодня, та одна без одної жити не можуть: ситуацію в сучасних умовах рятує Інтернет: – *Петрівно, як спалося? Комарі не заважали?* – *Так вони ж ще вчора тебе покусали та повиздыхали.* – *Петрівно, то не твої гуси від тебе полетіли?* – *А мої з тебе регочуть.* – *Що, Петрівно, в кабінку вже не влазиш?* – *Перебираюся до дочки в місто.* – *Хоч відпочину без тебе.* – *Мамуля, це мобільний Інтернет. Натискаєш ось тут і розмовляєш зі своєю Петрівною.* – *О! Ах ти ж!* / Ми потурбувалися, щоб завдяки Інтернету ви стали іще ближче. / – *Саша, а де буква «ё»?* / Київстар з думкою про вас» (жовтень 2011). Табуйований лайливий вислів у цьому побутовому діалозі зредукований до питальної репліки-натяку *А де тут буква «ё»?* (сварливість та в'дливність у спілкуванні сусідки зберігають і у

віртуальному спілкуванні). Реалістичність цієї міні-драми, її вербального ряду засвідчують коментарі на зразок: «...а где буква “Ё” – очень по-народному»; «Хорошая работа! Про букву “Ё” – отлично»; «Отличная задумка, прекрасное исполнение! Ну, а фраза о букве “Ё” уже в каждомдневном обходе» (17 жовтня 2011: <http://www.adme.ua/kiestar/skaz-o-tom-kak-kiestar-mobilnyj-internet-v-sela-provodil-adventalowe> 77855/).

Отже, через мову реклами, зокрема жанр драматизованої телереклами з побутовим діалогом у центрі її композиційно-змістової структури, повсякденність, функція якої зберегти, продовжити і влаштувати життя людини, забезпечити її фізичний і психічний комфорт. Розмовно-побутові кліше, фраземи, стереотипні словесні ситуативні комплекси, розмовний синтаксис побутових діалогів телереклами відображають специфіку повсякденно-практичного мовомислення, для якого засадничою є повсякденна раціональність. Це перше. І друге – те, що побутова міні-драма в телерекламі може бути наповнена й аргументами науково-практичного, технологічного, культурного змісту. Вона є провідником цих знань у повсякденну культуру соціуму, формально ж засвідчує вектори взаємодії розмовно-побутового та публіцистичного, розмовно-побутового та художнього стилів літературної мови. І третє. Мова побутової міні-драми в телерекламі – це зразок літературної розмовно-побутової практики, стереотипний культуромовний контекст, що виконує лінгводидактичну функцію.

Література

1. Сиротинина О. Б. Современная разговорная речь и ее особенности / Сиротинина О. Б. – М. : Просвещение, 1974. – 143 с.
2. Тюфтії Є. С. Синтаксис української реклами: структура та семантична типологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є. С. Тюфтії. – Д., 2010. – 20 с.

Бибик С. П. Жанр бытового диалога в телерекламе

В статье поставлен вопрос информационно-манипулятивного предназначения бытового диалога в телерекламе, пред-

ставлен жанрово-стилистический потенциал разговорной лексики и стереотипных разговорно-бытовых клише как маркеров повседневной культуры.

Ключевые слова: бытовой диалог, язык рекламы, разговорная лексика, разговорный синтаксис.

Bybyk S. P. Genre of everyday dialogue in television advertisements

The issue of information-manipulative purpose of everyday dialogue in the TV advertisement is raised in the article. The genre and stylistic potential of the colloquial vocabulary and colloquial stereotypes of the domestic cliché as the markers of everyday culture are presented as well.

Key words: everyday dialogue, advertisement language, colloquial vocabulary, colloquial syntax.

Н. М. Бобух
Україна, Полтава

**КОНТРАСТИВИ В МОВОТВОРЧОСТІ
БОРИСА ОЛІЙНИКА**

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми в поетичному словнику Бориса Олійника. Розглянуто антонімічно-синонімічні парадигми аксіологічно маркованих номенів людських почуттів. Описано продуктивні в мовотворчості поета асиметричні опозиції та оксиморонні синтагми.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, ідіолект, лексична опозиція, оксиморонна синтагма, симетричні і асиметричні антоніми.

Поезії Бориса Олійника властиві вболівання за долю України, любов і шана до людини, емоційність і суб'єктивність переживань, заглибленість у сьогодення і минувшину, загострене відчуття добра і зла. Мовотворчості поета присвячені наукові розвідки Л. Пустовіт [2, с. 257–262; 6, с. 20–27], Л. Савченко [7, с. 24–26] та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати контрастиви в поетичному словнику Бориса Олійника.

Матеріалом дослідження є опозиційні пари, зафіксовані в збірках Б. Олійника «Істина: Вибрані поезії і поеми» [3], «Шлях» [4] та «Вибрані твори : у 2 т.» [5].

Продуктивними в мовно-художній картині світу Б. Олійника є антонімічні лексеми як свідчення постійних зіткнень у душі поета ідеального і реального, земного і небесного, радісного і сумного.

Помітне місце в поетичному словнику Б. Олійника посідають антонімічно-синонімічні парадигми на означення полярних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів або емоцій (*радість, радощі – печаль, біль; щастя – горе, біда; сміятися, засміятися, реготати – плакати, заплакати, заридати* та ін.). Емотивні антонімічні пари відтворюють контрастні настрої й почуття персонажів, репрезентують внутрішній світ ліричного героя – світ полярних емоційних станів і почуттів. Слово поета «часто настільки переконливе і драматичне, що, слухаючи або читаючи його, – зазначає Л. Талалай у вступній статті до вибраних творів, – майже фізично відчуваєш присутність людини, яка ділиться з тобою своїми думками, своєю радістю чи своїм горем» [5, с. 19]. Напр.: *Я тут родивсь. І просто жив. / І горе знав. І щастя пив. / І в сизу паморозь ожин / За перший полудень ступив* [5, с. 38]; *Печаль і радість, щастя і розпука / Спроекувались в ліній перегин...* [5, с. 342]; *Заболю, затужу, / заридаю... в собі, закурличу, / А про очі людські / засміюсь, надломивши печаль* [5, с. 162]. В останньому контексті слово *заридати*, відтінене поясненням «в собі», семантично протиставляючись лексемі *засміюсь*, підкреслює духовну силу ліричного героя.

Характерною ознакою ідіолекту Б. Олійника є кількаступеневі протиставлення, зумовлені ритмічною природою віршової мови, а також намаганням у часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ: *Його вітром носило. Його смикали / різні повітряні течії – / і прямі, і з підтекстом: / уліво і вправо, угору і вниз. / То білів, то чорнів, то жовтів / відповідно до кольору рас і ландшафтів* [5, с. 376]; *Поглянув на південь – прозорість. / На схід і на північ – блакить. / На захід метнувся зором, / На захід я глянув – і зблід* [5, с. 371].

Інколи значний за розміром уривок поетичного твору чи навіть цілий твір ґрунтуються на протиставленні образів, які розкривають діалектичну єдність протилежностей об'єктивної дійсності, допомагають художникові слова змалювати картину змін тих чи тих подій: *Все в цьому світі відоме: / За **щастям** – **біль**, / За **початком** – **кінець** поємі... / І планета виконує свій колобіг / По давно уже награній схемі. / Є **Народження** й **Смерть** – два стовпи на Межі. / А між ними – події одвічні: / Комбінації **стріч**, і **розлук**, і **жорджин**, / Варіанти **падінь** і **величчя*** [3, с. 226].

В основі часткових протиставлень, крім симетричних антонімічних пар, компонентам яких властива семантична однорідність, засвідчені також асиметричні антоніми, складники яких містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлюваних лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки: *Хто б не були ви, / **юні** чи **похилі**, / Я омиваю стопи ваших ніг, / Що стежку цю до неї [матері] осятали* [5, с. 466]; *В колі народів, де мир у сімействі і згода, / **Сива**, як пісня, і **юна**, як орлій політ, – / Сій своє жито на тиху, рахманну погоду / Із рукава, де співа решетилівський цвіт!* [5, с. 164].

У поетичних творах Б. Олійника продуктивні асиметричні опозиції, конституенти яких стилістично різнопланові: *душа – плоть* (заст.), *минулий – грядущий* (уроч.), *правда – олжа* (уроч.), *хвала – хула* (книжн.) та ін. Приміром, у синонімічних субстантивах *неправда, олжа* (уроч.) перший складник не виявляє виразної оцінки, а другий відзначається урочистістю: *Він [кокос] **теж** за правом юного нащадка / Осмислювати Гору цю почне, / За шаром шар гортаючи нещадно / **Олжу** і **правду**, **отже** – і мене* [4, с. 392].

Крім опозиції-домінанти *слава – ганьба*, відзначаємо антонімічні пари, у яких нейтральна лексема *слава* протиставлена книжній лексемі *хула*, що пов'язане з намаганням автора якнайточніше передати експресивно-емоційну характеристику описуваної реальності, адже в поетичній мові варіативність плану вираження спрямована насамперед на функцію семантично багатопланової реалізації слова. Пор.: *...І золото Креза, / і вкупі з*

хвалою – хула, – / Я все віддаю за одне / недоспіване: «мамо», / За те, що долоню мою / освятила бджола [5, с. 321].

Зафіксовано в досліджуваних поетичних творах і паралельні пари антонімів, які відрізняються ступенем вияву ознаки: різнокореневі опозиції передають вищий ступінь її виявлення, репрезентують максимальне протиставлення; спільнокореневі антоніми, утворені за допомогою префікса *не-*, характеризують послаблення властивості. Вони займають проміжне положення між семантично протилежними різнокореневими лексемами. Пор.: *О многолика! Я – твоя заваба. / І згубний, і солодкий твій полон. / Я чую, як ротів твоїх мільйон / Волає водночас: «Ганьба!» і «Слава!»* [5, с. 135]; *Страшно зустріти смерть. / Страшно – не будьмо лукаві, / В славі там чи в неславі – / страшно зустріти смерть* [5, с. 88].

Уживання застарілих книжних лексем *суций* (синонім до *теперішній*), *будуций* та урочистого *грядущий* (синоніми до *майбутній*) надає контекстам урочисто-піднесеної тональності: *Ти, вседержителю в небі, на морі і суші, – / Хлібе єдиний для всіх поколінь і світів, / День мій **грядущий**, / день проминулий і **суций** / Благослови. І освяти. І освіти* [5, с. 158]; *О музо муз, – і **суцього**, й **майбутнього**, / Ти очищай нас, як жива роса, / І прихилий до поля многотрудного, / І поривай в духовні небеса!* [5, с. 206].

Поет продуктивно вживає й такі асиметричні антонімічні пари: *альфа – омега, початок – кінцевість* (*початок – кінець*), *минуле – грядуще, минуле – будучина* (*минуле – майбутнє*), *суще – майбутнє* (*теперішнє – майбутнє*), *живі – павші* (*живі – мертві*), *колиска – мавзолей* (*народження – смерть*), *малий – сивий* (*молодий – старий*) та ін., що дає змогу увиразнити протиставлювані предмети, ознаки та властивості. Приміром: *Альфо й омега, колиска і мавзолею – / Земле! / з тебе пішов і в тебе вернись* [3, с. 52]; *То виходить, я – **кінцевість**? / Ні, виходить, я – **початок**: / після крапки починаюсь / Я із нового рядка* [3, с. 76].

Звертають на себе увагу індивідуально-авторські метафори, в основі яких лежать зорові й слухові асоціації, пов'язані з

кольором неба: *Усе на світі неземними узами, – / Чебрець і сніг, журавку і печаль – / Єднає мудро благовісна музика, – / Землі і неба голубий хорал* [5, с. 206].

У сферу персоніфікації потрапляють контексти, у яких антонімічні дієслова сигналізують про поєднання конкретних дій людини з абстрактними назвами, назвами явищ природи. Дієслівні метафори передають суперечність душевного стану ліричного героя, психологізм його настроїв, вчинків: *Усе в чеканні: від зорі до пня... / Ти не сумуй, що промине ця казка. / Усе в чеканні істинної ласки, / Бо навіть ніч свого чекає дня* [5, с. 143]; *Від того й земля нам ставала рідніша, / Що з небом вона обнялася крильми* [5, с. 478]; *Вертайся: / буде то знак від небес, / Що простила тебе земля* [5, с. 497].

Зазначені метафоричні конструкції, ґрунтуючись на переосмисленні явищ, сприяють збагаченню поетичної мови образними засобами.

Джерелом додаткової експресії в поетичному словнику Б. Олійника є полісемічні лексеми, які репрезентують прямі чи переносні полярні значення. Метафоричні перенесення відбивають семантичну двоплановість компонентів лексичних опозицій. Так, поетична мова актуалізує в іменнику *світло* (*світ*) значення ‘символ розуму, освіченості, інтелекту’ [8, с. 189], яке протиставляється *тьмі*, що асоціюється з невіглаством, неосвіченістю: *Я сказав йому повчально: «Географію завжди / Треба, сину, добре знати: / вчення – світ, невчення – тьма»* [5, с. 417].

Засвідчено й опозиційні пари *весна – осінь*, у яких символічне значення лексеми *весна* пов’язується з молодістю, роками дитинства та юності, *осінь* асоціюється з часом наближення старості, згасання почуттів, життя. У таких контекстах складники зазначеної антонімічної пари протиставлені за семою ‘вік’: *І я повернуся у пору мою світанкову, / Відчувши в долоні пелюстку руки. / І вперше промовлю колись не промовлене слово, / І вернуться в осінь з тієї весни / ластівки* [5, с. 217].

В аналізованих поетичних творах відзначено такі стилістичні фігури, які ґрунтуються на лексичних опозиціях: а) амфітези (уживаються для ствердження обох протиставлюваних ознак,

дій, явищ, результатом чого є повне охоплення всього класу предметів, усього явища та ін.): *Уже проспівали треті, / Як скульптор сказав: «Добро». / ...І сні голубі поетів / Закреслив отим пером. / Великі й малі поети / Чекають: кому... / перо?! [5, с. 74]; б) діатези (уживаються для ствердження середнього ступеня вияву ознаки, дії тощо шляхом заперечення протилежних властивостей, дій та ін.): *«То не нашого поля... А я вже, синок, як усі. / І не гірша й не краща. Та й легше босоніж. / Чого там!» [5, с. 462].**

У поетичному словнику Б. Олійника зафіксовано антонімічні пари, протиставлювані конституенти яких парцелюються, що посилює експресію висловлювання: *І я упізнаю хустину легку за плечима, / Хоч стільки у ріках злетіло води! / І ти мені тихо озвешся своїми очима... / Та це вже – ніколи... / Ніколи... Ніколи... / Завжди... [5, с. 217].*

«Парцеляція як спосіб комунікативної реалізації висловлення, – зазначає Н. Гуйванюк, – є функціонально значущим відхиленням від типового зразка, яке проявляється в максимальній актуалізації парцельованого компонента» [1, с. 90].

Антитези, образність яких ґрунтується на підкресленому протиставленні образів, понять, явищ, оцінок зображуваного, поет уживає для:

а) створення контрастних характеристик персонажів: *Я лиш прошу тебе, / сестрице вишенько, / **Поганим** людям ягід не роди. / А коли вродиш **добрим** людям рясно, то / Постукай в шибку причілкову знов [5, с. 66–67]; Для неї всі однакової міти – / Король чи старець, **щедрий** чи **скупий**; / Вона – остання справедливість світу, / Яку нікому в світі не купить [5, с. 295];*

б) підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Все було так предметно зрима, / Водночас – ілюзорно бентежне, / Навіть **небо** й **земля** – у риму, / Хоч обоє і протилежність [5, с. 364]; О стрункий світопорядок – / чергування вічний плін! / Все так мудро у природі: / **день** – за **ніччю**, **ніч** – за **днем** [5, с. 419];*

в) передавання полярних емоцій: *Брат перед братом зачинить ще двері. / Буде всього ще: і лаврів і тернів, / Буде ще **радість** і **біль**... [5, с. 400];*

г) увиразнення іронічного ставлення до висловленого: – *Гей ви, погрязлі в смальці і гульбі, / Ну, раз би чесно глянули на себе: / Як недостойні праведного неба, / Хоч землю не паскудьте по собі!..* [5, с. 151]; *Так багато записалося в поети, / І так мало... поетів. / Так густо у віршах кінематографічної роси, / і так мало звичайної роси, / щоб зволожити спрагли вуста* [4, с. 166].

Для поетичних творів Б. Олійника показові оксиморонні синтагми, які ґрунтуються на контрастивах. «Його афористика, – наголошує Л. Талалай у вступній статті до вибраних творів, – це нескінченні, часом болісні антитези з явною тенденцією переростання в гострі парадокси та оксюмори» [5, с. 32]. Одночасне поєднання протилежних ознак, які є несумісними з погляду формальної логіки, дає змогу авторові увиразнити контрастний психічний стан людини, підкреслити суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Страшніш од смерті, як нема де вмерти. / Коли для всіх однаково ти свій, / чужим для всіх лишаючись одначе* [5, с. 233]; *...Ти на землі затим і народився, / Аби до віку, по останній скрик / У небо прагнуть, щоб... землі сягнути* [5, с. 453]; *Та, дерево зберігши задля гілки, / Ти мимоволі злом зачав добро – / для племені всього... на зло Закону* [5, с. 341].

Отже, у поетичному словнику Б. Олійника продуктивні контрастиви, семантично протиставлювані компоненти яких дають змогу схарактеризувати предмет із полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів.

Література

1. Гуйванюк Н. Синтаксичні експресеми з антипацією / Н. Гуйванюк // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 84–92.
2. Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 302 с.
3. Олійник Б. Істина : Вибрані поезії і поеми / Б. Олійник. – К. : Дніпро, 1976. – 390 с.

4. Олійник Б. Шлях / Б. Олійник. – К. : Наук. думка, 1995. – 430 с.
5. Олійник Б. Вибрані твори : у 2 т. / редкол. : Павличко Д. В. (голова), Зяблюк М. П. (заст. голови) та ін. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2005. – Т. 1 : Вірші. Поеми. Вступна стаття Талалая Л. М. – 608 с.
6. Пустовіт Л. О. Очі дихають синню... (Колір у поезії І. Драча і Б. Олійника) / Л. О. Пустовіт // Культура слова. – 1983. – Вип. 25. – С. 20–27.
7. Савченко Л. Г. «Та від білої хати аж до Білого дому...» / Л. Г. Савченко // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 24–26.
8. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.

Бобух Н. Н. Контрастивы в поэтических произведениях Бориса Олийныка

В статье исследуются семантически противопоставляемые лексемы в поэтическом словаре Бориса Олийныка. Рассмотрены антонимично-синонимические парадигмы аксиологично маркированных номенов человеческих чувств. Описаны продуктивные в поэтической речи ассиметричные оппозиции и оксюморонные синтагмы.

Ключевые слова: антонимично-синонимическая парадигма, идиолект, лексическая оппозиция, оксюморонная синтагма, симметричные и ассиметричные антонимы.

Bobukh N. M. Lexical oppositions in language creation of Borys Oliynyk

The article researches semantically opposed lexems in the poetic language of Borys Oliynyk. Antonymic and synonymic paradigms of axiologically marked names of human senses are described. Productive asymmetric oppositions and oxymoron syntagms in the language creation are analyzed.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, individual style of poet, lexical opposition, oxymoron syntagm, symmetric and asymmetric antonyms.

ПОЛЬЩА ОЧИМА УКРАЇНЦІВ (СТЕРЕОТИПНИЙ ПОРТРЕТ)

Статтю присвячено вивченню стереотипів, пов'язаних зі сприйманням українцями Польщі, а також представників названої країни. Опитано понад 150 респондентів різних вікових категорій, зафіксовані асоціати згруповано в лексико-семантичні поля.

Ключові слова: стереотип, асоціат, слово-стимул, лексико-семантичне поле, респондент, фразема.

Як формуються уявлення про країну та її мешканців? Пріоритет у цьому разі належить, безумовно, засобам масової інформації, інтернету, книжкам, фільмам, власному досвіду й досвіду наших друзів, знайомих. Асоціації про різні країни та їх представників, зазвичай, стереотипні. Хочемо ми того, чи ні, стереотип стає незмінним загальноприйнятим взірцем, якого ми з вами «дотримуємося» упродовж тривалого часу, поки з розширенням знань не зміняться наші уявлення про конкретну країну.

Ідею пропонованої розвідки нам підказало відоме дослідження у вигляді кольорових карт болгарського дизайнера Янка Цветкова. На них кожна країна Європи представлена узагальненим кольоровим і словесним образом. Так, італійці бачать Україну як «жінку з косою», французи – «Невже це не Росія?», великобританці – «Україна? Що за дивна країна!», американці – «комуняки», німці – «країна для транзиту газу»... Досить узагальнено, але вже відповідно до цих образів можна припустити, на що звертають увагу ті чи ті представники нації, що для них є найважливішим. Очевидним є зв'язок Італії із красою, Франції із знанням/незнанням історії, Великобританії – з малою зацікавленістю в інших країнах, Німеччини – з практичністю, США – з поверховістю.

Відома й скульптурна композиція чеського автора Давида Чорного. Наприклад, Німеччина представлена у вигляді авто-

банів, якими рухаються автомобілі, Греція – як спалена земля, Італія – як клаптик футбольного поля, на якому фігурки гравців, Люксембург – це маленька золота табличка з написом «Продається». Усе це відповідає стереотипам, навіть у шаржовому контексті, але кожна алегорія натякає на узагальнений образ конкретної країни світу, наявний у свідомості громадян.

Нас же передусім цікавили асоціації людей, які виникають, коли вони чують назву країни чи людей – представників цієї країни. Для дослідження обрано неоднорідний щодо віку й професій контингент українців із вищою освітою, студентів технічного вищого навчального закладу. Словом-стимулом була назва країни – Польща.

Асоціати, зафіксовані під час опитування, пов'язані з країною Польща, можна розподілити на такі групи: 1) географічне розташування та міста; 2) історія; 3) відомі представники нації; 4) релігія; 5) архітектурні пам'ятки; 6) національні страви; 7) спорт; 8) загальні характеристики країни.

Першу групу асоціатів становлять слова та словосполучення, які засвідчують знання про географічні характеристики країни загалом. Часто повторюваний асоціат *Європа* несе в собі подвійне смислове навантаження: Польща – країна, що входить до складу Європейської співдружності, і країна, що за своїм географічним розташуванням знаходиться на території Європи. Проте респонденти називають переважно асоціати, що чітко вказують на те, що Польща є державою, яка входить до складу Європейського Союзу, пор.: *країна Європейського Союзу, але схожа на країни СНД за характером населення, країна Європи*. Семантичний компонент «оцінка, певний стандарт тощо» містить словосполучення *європейська країна*. Такі асоціати є продуктивними. Щодо розташування країни, то, українці, природно, ідентифікують Польщу як свого сусіда. Це підтверджують численні словосполучення на зразок *сусід України, сусіди, історичні сусіди*. Натрапляємо й на невелику кількість асоціатів, що несуть у собі позитивну емоційну оцінку – 'належність до своїх' – *братський народ* (численні), *наші сусіди, брати-слов'яни*, проте таких асоціатів небагато. До цієї групи можна зара-

хувати й частотні асоціати *кордон*, який розділяє території держав, та *митниця*, проте їх кількість незначна.

Респонденти активно називали міста Польщі. Зазвичай, часто повторюваними є найбільші міста країни, а саме: *Варшава* (найбільше), *Краків* (численні), *Познань*, *Вроцлав*, *Гданськ*. Інші міста залишилися поза увагою респондентів. На відміну від назв міст, українці виявилися мало обізнаними з іншими географічними характеристиками. Зафіксовані лише асоціати, у семантиці яких виділяємо такі семантичні компоненти: ріка – *Вісла*, гори – *Бескиди* (система гірських хребтів у північній смузі Карпат, у межах Польщі, України, Чехії та Словаччини – прим. автора), *Карпати*, море – *Балтійське море*, курорт – *соляні шахти у Величці*, при цьому кількість названих асоціатів незначна.

Групу слів на позначення історії становлять слова й словосполучення про різні історичні епохи: період 1569–1795 рр. – ХХ століття – ХХІ століття. Численними є згадки про *Річ Посполиту*, проте будь-яких уточнень респонденти не називали. Поодинокими є асоціати – тлумачення *Національно-визвольна війна з польською шляхтою під керівництвом Богдана Хмельницького*, на період проведення якої вказує лише постать гетьмана, та *війна між Польщею й Україною*. До цієї групи зараховуємо й історизми *козаки* та *шляхта*, кількість яких значна. ХХ століття обмежується лише згадкою респондентів про *Другу світову війну*. Фіксуємо й словосполучення *танк у Вроцлаві* – *Бреслау*, що символізує взяття й оборону фортеці в Бреслау, проте цей асоціат поодинокий. ХХ століття ознаменоване широким суспільно-політичним рухом, що зробив великий внесок у боротьбу польського народу з комуністичним режимом, що знайшло відображення у сполучі *рух «Солідарність»*. В історичному контексті зараховуємо до цієї групи й сполучу, що символізує кліматичні катаклізми, пор., *наводок у 1997 році*, проте засвідчений цей асоціат спорадично.

Подія ХХІ століття, що закарбувалась у пам'яті українців і про яку згадали багато респондентів, пов'язана із трагедією, що трапилася з першими особами країни (загинули президент Польщі Лех Качинський з дружиною, польські міністри, пар-

ламентарі, сенатори, командувачі збройними силами) у квітні 2010 року під Смоленськом. Вони летіли вшанувати пам'ять про жертви Катинської трагедії, під час якої були розстріляні сталінським НКВС 20 000 польських полонених. Кількість асоціатів чимала: *авіакатастрофа з президентом Польщі, трагедія, траур, трагедія під Смоленськом, авіакатастрофа з першими особами країни, авіакатастрофа*. Фіксуємо й асоціат, що подає узагальнену характеристику всієї країни, пор., *країна, правляча верхівка якої загинула в авіакатастрофі*.

Тематично остання історична згадка про подію у квітні 2010 року пов'язана із відомими постатями Польщі. Найчисленнішими є згадки про президента Польщі *Леха Качинського*, який загинув у згаданій вище катастрофі. Частотною є також сполука *брати Качинські*, проте респонденти подають її без уточнень, не називаючи імен.

Відомі постаті Польщі представлені такими сферами життя – політика, релігія, музика, кіномистецтво та ін. Зазвичай, прізвища й імена респонденти згадують без уточнень, без додаткових конотацій. Постать *Леха Валенси* (чимало) пов'язана із рухом «Солідарність», із постом Президента Польщі в період з 1990 по 1995 рр., проте жодної конотації не простежується в асоціатах при згадці цього імені. Дуже часто респонденти називають й ім'я екс-президента Польщі Олександра Квасневського, пор., *Квасневський, Квасневський*.

Якщо брати до уваги кількість згадуваних імен, то можна сміливо твердити про обізнаність українців з біографією Папи Римського (факт походження – прим. автора). Часто фіксуємо такі асоціати *Папа Римський* та *Іоанн Павло II*. Відомою є постать польського композитора Фредерика Шопена, що засвідчено в асоціатах *Фредерик Шопен* та *серце Шопена*, проте фіксуємо їх не часто. Сучасна кінематографія представлена постаттю відомого польського режисера Єжи Гофмана. Зазвичай, це прізвище лунало в такому ряду – ім'я режисера – назва фільму – ім'я головного героя, пор.: *Єжи Гофман, «Вогнем і мечем», Богдан Хмельницький, Богдан Ступка*. Кількість таких асоціатів незначна, проте в них фіксуємо зв'язок між Польщею і

Україною. Асоціат *Пані Валеєвська* – відомий бренд польської косметики – не численний. Можливо, це пояснюється тим, що молодим респондентам не довелося ще познайомитися з продукцією цієї марки, а можливо, й тим, що згадана косметика сьогодні майже не представлена на українському ринку. Також зафіксовано поодинокі сполуки *Лелик і Болік*, що символізує героїв відомого польського мультсеріалу. Ім'я режисера не згадували.

Релігія посідає важливе місце в житті поляків, і на цьому наголошують українці під час опитування. Численними виявилися такі лексеми та сполуки: *релігія, церква, католицька церква, католицизм, собор, костел*. Респонденти вживали переважно абстрактну лексику. Звертаємо увагу на те, що респонденти плутають семантику слів *церква* і *костел*, проте очевидним є факт, що під церквою респонденти розуміють костел, тому підтвердження словосполучення *католицька церква*. Фіксуємо й певне узагальнення, характерне для країни загалом, яке підкреслює релігійну спрямованість, а саме – *країна костелів*. Виокремлюємо й прикладку, у значенні якої міститься семантичний компонент «характеристика народу», об'єднану рівноцінним семантичним наповненням: з одного боку, релігійна спрямованість, з другого – належність до слов'янських народів, пор. *католики-слов'яни*.

Група слів на позначення архітектурних пам'яток свідчить про дуже малу обізнаність респондентів з культурою Польщі. Зафіксовано такі асоціати, як *Вавельський дракон, Краківська галерея*, проте кількість їх незначна. Фактично спостерігаємо незнання респондентами архітектурних пам'яток Польщі.

Асоціати, що входять до групи слів на позначення «національні страви», поділяємо на такі підгрупи: перші страви – *суп «Журеєк»*, другі страви – *бігос, м'ясо, кльоцки* (важко сказати, чи є ця страва польською чи українською), *пирого* (наші вареники – прим. автора), напої – *пиво, Зубровка*, індустриальна продукція – *жвачка «Дональд», цукерки*. Загальна оцінна характеристика їжі, що має чітко виражений індивідуальний характер, – *несмачна їжа*.

Опитування проводилося за певний час до проведення спільної світової події Євро 2012, тому, згадуючи про спорт (зауважимо, що зафіксовано чимало асоціатів), звертаємо увагу на характеристику Польщі з погляду спорту: респонденти говорили тільки про Євро 2012, закарбувавши у свідомості значущість названої події. Значну кількість асоціатів викликають усталені назви, проте жодних додаткових конотацій не було виявлено, пор.: *Євро 2012 (чимало), спільне проведення з Україною Чемпіонату світу 2012 з футболу, ЧС 2012, Євро 2012 з Україною*. Цікаво, що респонденти, знаючи про те, що згаданий чемпіонат проходитиме у двох країнах, досить часто називали й Україну.

Натрапляємо й на поодинокі асоціати, що узагальнено характеризують країну з різних боків. Такі асоціати нечисленні, проте мінімальні знання про країну все ж таки дають. В асоціатах виділяємо семантичні компоненти: «валюта» – *злоти* (уживане), «мова» – *якась незрозуміла мова, дзенкую барзо*, «колір» – *сірий, біло-червоний прапор, червоно-білі галстуки*, «транспорт» – *велосипеди, Шкода, Фіат* (авт.: можливо, ідеться про автомобілі, що найчастіше трапляються в Польщі). Проте інших конотативних асоціатів не було зафіксовано. До цієї групи асоціатів зараховуємо й такі, що в своїй семантиці містять компонент «танок», напр., *полька, краков'як*, та компонент «пісня», напр., *пісні*. Проте вони нечисленні, трапляються зрідка.

Варто зауважити, що під час опитування респонденти не лише називали певні асоціати, але, що цікаво, характеризували ту чи ту назву. Серед оцінних асоціатів можна побачити країну Польщу з різних боків: зовнішня характеристика країни – *доглянуті будинки і вулиці, повсюди квіти, приватні будинки, гарні дороги*, економічна характеристика країни, що представлена нейтральною, позитивно і негативно забарвленою лексикою на зразок: *стабільність, розвинена країна, стрімко розвивається, гарні економічні відносини, економічний зліт, дешевий одяг, дешевий товар, випускне плаття, неякісні товари*, культурне життя країни – *освіта, кіно, висока культура*, проте остання підгрупа асоціатів пов'язана лише з узагальненими знаннями. Привертає увагу узагальнений позитивно забарвлений образ країни загалом.

До цієї групи зараховуємо й асоціати: *Ейвон, інструмент Топекс, сільськогосподарська продукція, взуття, віза, митниця*, що репрезентують як загальні, так і конкретні назви економічного та політичного устрою країни, проте вони не деталізують ставлення українців до названих асоціатів.

Описуючи людину (представника Польщі), респонденти-українці були дуже активними, проте їхні характеристики поляків не можна назвати конкретними. Під час опитування фіксуємо загальні характеристики, які охоплюють народ загалом. Такі асоціати, як: *близькі до німців, хоча є слов'янами, схожі на нас, дуже гордий і самолюбивий народ, народ Польщі неоднозначний, поляки-католики – найбільші прихильники римської гілки християнства, нетерпимі до іншої віри, поважають і цінують свою родину і жінок, розуміють російську*. Тобто в цих характеристиках виокремлюємо такі ознаки: 1) характер народу; 2) релігія; 3) ставлення до родини; 4) мова. До цієї групи зараховуємо також і конкретні назви осіб, які можна розподілити за такими ознаками: 1) назви поляків – *ляхи* (історично), *пани, євреї*; 2) за родом діяльності – *торговці, спекулянти в Києві*; 3) стосунки з людьми – *друзі, діти з Кракова в піонер-таборі «Луч»*.

Асоціати до образу представників Польщі розподіляємо на такі підгрупи: 1) зовнішність та соціальні характеристики; 2) характер; 3) темперамент.

Слова-асоціати на позначення зовнішності нечисленні. Респонденти-українці майже не акцентують увагу на зовнішності поляків, тому кількість їх обмежена, пор.: *чепурні, жінки – красиві, хорошо пахнут* (рос.). За характером асоціатів можемо помітити, що, описуючи поляків, респонденти-українці не надають значення їхній зовнішності. Названий вище асоціат *схожі на нас* перегукується із наявним у підсвідомості українця стереотипом: зовнішність не викликає ніяких додаткових конотацій.

Якщо говорити про характер поляка, то він виявився досить різноплановим. Так, фіксуємо ряд асоціатів, об'єднаних спільною семою «образ сучасного ділового поляка», пор.: *запов-*

зятливі, ризиковані, вивозять наші телевізори, комунікабельні, працьовиті, питливі, хитрі (численні), підступні, відповідальні, розумні, незалежні, вперті, обережні, корисливі. Ідеться про риси, характерні й актуальні для сьогодення загалом, на які на-самперед звертає увагу українець. Проте фіксуємо й індивідуально забарвлений асоціат *вивозять наші телевізори*, який має конкретну конотацію. Зауважимо, що таких асоціатів небагато.

Стереотипним, на нашу думку, є частотний асоціат *патріотичні*, проте він поодинокий порівняно з іншими характеристиками.

Образ поляка за характером виявився позитивним, напр.: *культурні, щедрі, щирі люди, відкриті, люди відкриті, добрі, радісні, мирні.* Фіксуємо низку асоціатів, що передають і ставлення поляків до інших людей, пор.: *доброзичливі люди, ввічливі чоловіки* (часто вживане), *дружельобні, привітні, чуйні, дружні.* Усі названі асоціати частотні. Малопродуктивними є асоціати з нейтральною або негативно забарвленою конотацією, напр.: *принципові, горді, з високою думкою про себе, напищені.*

Темперамент поляка характеризується однойменним словом *темперамент*, що трапляється зрідка. Приблизну характеристику темпераменту фіксуємо в асоціаті *ляються*, який має чітко виражену негативну конотацію і є поодиноким.

Як бачимо, стереотипний образ країни складається з характеристик і ситуацій, актуальних для сучасної людини. Згідно з лінгвістичними знаннями, сукупність слів, що виникають шляхом асоціацій, називають лексико-семантичним полем, яке характеризує, уточнює, оцінює основне слово-стимул. Відоме дослідження російських учених Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова, за яким усі компоненти, що не потрапляють до поняттєвої частини слова, створюють так званий лексичний фон. Його можна визначити під час опитування.

Для дослідження обрано узагальнені запитання або слово-стимул, щоб почути мінімальну інформацію, якою володіють громадяни України. Ураховуючи той факт, що наше суспільство ще не готове до відкритого й вільного діалогу, респондентам повідомлено, що це завдання жодним чином не стосується

виявлення їхнього інтелектуального рівня. Опитати вдалося понад 150 осіб різного віку, різного рівня освіти – із вищою освітою та студентів технічного вищого навчального закладу.

Під час опитування зафіксовано загальні й власні назви, проте переважно респонденти-українці називали конкретні реалії, з якими обізнані або про які колись чули. Так, завдяки цьому факторові виділено основні групи слів – домінанти в асоціаціях: *географічне розташування й міста, історія, відомі представники нації, релігія, національні страви* тощо, які посідають важливе місце в житті українця. Привертає увагу й той факт, що зафіксовано багато зв'язків із Україною, при цьому такі асоціації мають не оцінний характер, а фактичний.

Думку польської дослідниці Анни Вежбицької щодо багаторівневої структури мовної свідомості (у свідомості наявні як поверхові знання, так і глибинні) підтверджують асоціації на позначення історизмів, відомих митців попередніх поколінь чи сучасного, проте виявити такі асоціації під час майже миттєвого опитування навряд чи можливо. Загалом ідеться про цілком задовільний рівень знань українців про світ. Як свідчить матеріал дослідження, культура Польщі залишилася поза увагою українців, причому це стосується як минулого, так і сучасного.

Щодо національної кухні, то привертає увагу факт обізнаності з мінімальною кількістю названих страв, що дає змогу говорити про певну стереотипізацію. Фіксуємо мінімальну кількість страв з польської кухні.

Українці виявилися мало обізнаними в спорті. Основний акцент зроблено на Євро 2012, який мав проходити у двох країнах – Польщі та Україні. Звертаємо увагу на те, що поряд з асоціатами щодо слова-стимулу *Польща* респонденти-українці часто називали Україну. Цей зв'язок простежується не лише в спорті, він наявний у назвах, що характеризують країну як складову частину Європейського Союзу, зокрема сусіда Польщі. Зазвичай, у таких асоціатах наявна позитивна конотація.

Під час дослідження зафіксовано високу частотність характеристик на позначення узагальненого образу країни, який виявився в очах українців позитивним. Зовнішні атрибути країни

Польщі справляють позитивне враження на українців, і це закарбовується в пам'яті. Можна говорити й про те, що тема чистоти та краси, яка є актуальною для респондентів, водночас показова для характеристики Польщі.

Сучасний образ представника Польщі можна назвати цілком задовільним. В уявленні українця сучасний поляк – це ділова, активна людина, наділена багатьма рисами, серед яких переважають позитивні. Цікаво те, що такий чіткий і повний образ сучасного ділового представника Польщі серед представників інших європейських країн фіксуємо вперше.

Велику роль в обізнаності з культурним та економічним життям країни відіграють ЗМІ, завдяки яким формується більш сталий, стереотипний образ країни загалом. Результати проведеного дослідження вказують на те, що інформація про Польщу та життя поляків висвітлюється не повно, при цьому увагу слухачів привертають події політичного життя країни. Культурне коло питань залишається поза увагою українців.

Досліджуючи асоціації, ми також мали змогу отримати відповіді не лише на передбачені запитання. Спостережено, на що насамперед звертають увагу українці, коли йдеться про інші нації. Характерно, що, крім захоплень суто побутовою повсякденною культурою, українці цікавляться історією, спортом тощо. Можна лише побажати, щоб політична, економічна ситуація в Україні сприяла нашій зацікавленості, щоб інформація про різноманітний світ і життя людей в інших країнах була постійною та ширшою.

Братусь М. Ф. Польша глазами украинцев (стереотипный портрет)

Статья посвящена изучению стереотипов, характеризующих восприятие украинцами Польши, а также ее представителей. Опрошены более 150 респондентов разных возрастных категорий, выделены типичные группы ассоциатов.

Ключевые слова: стереотип, ассоциат, слово-стимул, лексико-семантическое поле, респондент, фразема.

Bratus M. F. Poland with the eyes of Ukrainians (stereotypical portrait)

Stereotypes characterizing the perception of Poland and the representatives of its nation by Ukrainians are analyzed in the article. More than 150 respondents (people of different age categories) were interviewed. The typical groups of the associated words were outlined.

Key words: stereotype, associated word, word-stimulus, lexical-semantic field, respondent, idiom.

Л. Б. Воловик
Україна, Полтава

КОНВЕРСИЯ ОСНОВ ИНФИНИТИВА ПРЕФИКСАЛЬНЫХ ДІЕСЛІВ (на матеріалі німецької економічної терміносистеми)

*У статті проаналізовано утворення безафіксно-похідних іменників від твірних основ префіксальних дієслів шляхом конверсії основ інфінітива префіксальних дієслів. Розглянуто особливості словотвірної структури й семантики німецьких префіксальних дієслів – економічних термінів з префіксами **be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-**.*

Ключові слова: словотвірна модель, словотвірне значення, мікромодель, твірна основа, похідна основа.

Метою статті є опис утворення похідних основ (ПО) слів від твірних основ (ТО) префіксальних дієслів шляхом конверсії основ інфінітива.

За визначенням О. Смирницького: «Конверсія інфінітива – безафіксне утворення десубстантивних дієслів за допомогою зміни лише однієї парадигми без участі будь-яких словотвірних афіксів» [8, с. 71].

«Конверсія інфінітива, – зазначає К. Левковська, – спосіб словотворення без використання будь-яких спеціальних словотвірних афіксів. При конверсії основа тієї чи тієї частини мови набуває системи форм іншої частини мови, оскільки нове слово

утворюється внаслідок включення ТО в іншу парадигму. Єдиним словотвірним засобом є система форм тієї частини мови, до якої належить утворене слово» [7, с. 98].

Нині конверсію розглядають як внутрішньорівневу трансорієнтацію мовних одиниць. Зона дії функціональної трансорієнтації може обмежуватися тільки одним рівнем мовної системи або охоплювати декілька з них.

Прикладом функціональної трансорієнтації одиниць одного рівня може слугувати конверсія лексичних одиниць. Витоками теорії функціональної трансорієнтації лінгвальних одиниць можна вважати вчення Ш. Баллі про функціональну транспозицію елементів мови [2, с. 136] – одну з перших спроб вивчення структури мови, невіддільну від її функціонування.

Сутність теорії транспозиції полягає в розкритті механізму обміну функціями між одиницями мови. Установлено, що подібно до того, як кореневі морфеми входять до різних морфологічних структур або частин мови, так і сформовані слова входять до різних синтаксичних сполучень, із яких одні є для них визначальними й типовими, інші – менш звичними, але припустимими. Така система відношень і складає сутність функціональної транспозиції [2, с. 131; 6, с. 45].

Функціональну транспозицію, на думку Ш. Баллі, можна подати як процес, що здійснюється на основі трьох елементів: транспоненда (вихідної форми), транспозитора (засобу транспозиції) та транспозита (результату). Такі транспозитні кроки нагадують етапи дериваційного акту. Отже, природу й різновид деривації ще належить визначити.

Дослідження явища функціональної транспозиції ґрунтувалося, переважно, на аналізі мовних фактів лексичного рівня, хоча й наголошувалося, що вона охоплює всю мовну систему шляхом залучення одиниць усіх рівнів у процедуру транспозиції. Ш. Баллі описував функціональну транспозицію як транспонування кореневої морфеми за допомогою словотвірних засобів у ту чи ту частину мови, потім утворене слово могло виконувати функції, властиві його власній категорії, або ж шляхом реалізації в незвичному контексті функцій, характерних

для інших частин мови [2, с. 130–132]. Отже, сутність функціональної транспозиції фактично була зведена до конверсії лексичних одиниць – одного з різновидів транслінгвального феномена функціональної трансорієнтації мовних одиниць.

Традиційно конверсію ототожнюють із «транспозицією серед частин мови, коли слово з однієї частини мови транспортується в іншу частину мови» [3, с. 20]. Але конверсія, на нашу думку, є значно складнішим процесом, ніж механічне «транспортування» лексичних одиниць з одного лексико-граматичного класу до іншого.

У разі з конверсією слід говорити про функціональну трансорієнтацію лексичних одиниць, оскільки зміна частиномовних (синтаксичних і морфологічних) ознак транспонендів (вихідних форм) є лише одним із наслідків модифікації функціонально-прагматичної «орієнтації» вихідного слова. Функціональна трансорієнтація передбачає повне оновлення функціональної парадигми вихідної одиниці, модифікацію її семантики, зміну дистрибуції [4, с. 240; 6, с. 357].

Складністю феномена конверсії можна пояснити й різні трактування її природи. Оскільки конверсія виявляється через частиномовну транспозицію, тривалий час її вважали граматичним явищем. З огляду на те, що і транспонендами (вихідними формами), і транспозитами (результатами) конверсійних актів є одиниці лексичного рівня, робилися спроби визначення функціональної транспозиції як лексичного явища. Дериваційна природа конверсії, спрямована на породження нової, у певному сенсі, лексеми сприяла встановленню думки про вербокративну сутність цього явища [4, с. 240–241].

Сучасні лінгвісти визначають конверсію як специфічний спосіб словотвору, що характеризується: а) повним збереженням експонента вихідного знака «зовнішньої форми слова» [5, с. 39] і відсутністю лінійних словотвірних засобів; б) обов'язковою зміною синтаксичної функції вихідної лексичної одиниці; в) оновленням парадигми похідної лексичної одиниці відносно твірної; г) модифікацією семантики твірної лексеми [5, с. 40].

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних сильних дієслів шляхом конверсії основи інфінітива за словотвірною моделлю (CM): $M_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf.+SV_{st.})\rightarrow SN]$. У межах цієї моделі виділяємо такі MM:

1. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{be.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *be//schlagen* (u, a) – конфісковувати → *der Beschlag* – конфіскація; *be//sitzen* (a, e) – володіти чим-небудь → *der Besitz* – володіння; власність, майно; *be//tragen* (u, a) – складати (суму) → *der Betrag* – сума.

2. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{er.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *er//lassen* (ie, a) – віддавати (розпорядження) → *der Erlaß* – указ; оподаткування; звільнення від податків; *er//tragen* (u, a) – приносити дохід → *der Ertrag* – дохід, прибуток; вихід (наприклад, продукту); *er//werben* (a, o) – придбавати, заробляти → *der Erwerb* – придбання, дохід, заробіток.

3. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{ver.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *ver//tragen* (u, a) – укладати договір → *der Vertrag* – договір, контракт; *ver//laden* (u, a) – порівнювати → *der Verlad* – завантаження; *ver//derben* (a, o) – псувати → *der Verderb* – псування (товару); *ver//leihen* (ie, ie) – давати позику → *der Verleih* – прокат.

4. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{zer.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *zer//fallen* (ie, a) – руйнуватися → *der Zerfall* – розруха.

5. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{ent.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *ent//fallen* (ie, a) – не відбутися → *der Entfall* – тех. брак, відходи.

6. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{emp.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *emp//fangen* (i, a) – приймати, отримувати → *der Empfang* – прийом, отримання (грошей).

7. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{miss.}+SV_{st.})\rightarrow SN]$: *miss//fallen* (ie, a) – бути неприємним → *der Missfall* – неприємний випадок.

Не всі кореневі сильні дієслова, які є ТО в складі префіксальних сильних дієслів, мають віддієслівні іменники, що утворені шляхом конверсії основ інфінітива. Так, кореневі сильні дієслова *gleichen*, *lassen* не мають іменників *Gleich*, *Laß*, тоді як префіксальні дієслова *vergleichen*, *verlassen* мають співвідносні з ними іменники *Vergleich*, *Verlaß*.

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних слабких дієслів шляхом конверсії основи

інфінітива за CM: $M_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf.+SV_{schw.})\rightarrow SN]$. У межах цієї моделі виділяємо такі MM:

1. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{be-}+SV_{schw.})\rightarrow SN]$: *be//richten* (-te, t) – надавати звіт → *der Bericht* – доповідь, звіт; *be//legen* (-te, -t) – оподаткувати → *der Beleg* – документ.

2. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{ge-}+SV_{schw.})\rightarrow SN]$: *ge//währen* (-te, t) – надавати (наприклад, пільгу, кредит) → *die Gewähr* – гарантія; *ge//brauchen* (-te, -t) – вживати (що-небудь) → *der Gebrauch* – вживання.

3. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{er-}+SV_{schw.})\rightarrow SN]$: *er//lösen* (-te, -t) – викупати, виручати (гроші) → *der Erlös* – виторг, прибуток.

4. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{ver-}+SV_{schw.})\rightarrow SN]$: *ver//kaufen* (-te, t) – продавати → *der Verkauf* – продаж, збут (продукції); *ver//brauchen* (-te, -t) – вживати, витрачати → *der Verbrauch* – споживання; *ver//kehren* (-te, -t) – спілкуватися → *der Verkehr* – (грошовий) обіг.

5. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{zer-}+SV_{schw.})\rightarrow SN]$: *zer//knalle* (-te, t) – розбивати (з тріском) → *der Zerknall* – вибух.

6. $MM_2SN=SN:SV_{inf}[(Präf._{miss-}+SV_{schw.})\rightarrow SN]$: *miss//brauchen* (-te, -t) – використовувати в злочинних цілях (кого-, що-небудь.) → *der Missbrauch* – зловживання.

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних слабких дієслів шляхом конверсії ТО претериту префіксальних слабких дієслів: $M_3SN=SV(Präf.+SV_{schw.})$: *belegen* (-te, -t) – покривати → *der Belag* – контингент осіб; *ersetzen* – заміщати → *der Ersatz* – компенсація.

Зазначена модель не характерна для слабких дієслів, зважаючи на відсутність у трьох основних формах цих дієслів аблаута. Наведені дієслова є винятком через те, що вони каузативні, утворені від сильних кореневих дієслів (*liegen* – *lag* – *gelegen*; *legen* – *legte* – *gelegt* → *der Belag*; *sitzen* – *saß* – *gessen*; *setzen* – *setzte* – *gesetzt* → *der Ersatz*). За структурою вони співвідносяться з ТО сильного кореневого дієслова.

Література

1. Адмони В. Г. Историко-типологическая морфология германских языков (Именные формы глагола, категория наречия,

- монофлексия) / В. Г. Адмони, В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1978. – 175 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во ин. лит-ры, 1955. – 416 с.
 3. Вацеба Р. В. Функціональна транспозиція (конверсія) як перехід вихідної частини мови у твірну частину мовлення і її можливості співвідношення / Р. В. Вацеба // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗДУ, 2004. – № 4. – С. 18–23.
 4. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : монографія / С. М. Єнікєєва. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 303 с.
 5. Квеселевич Д. І. Практикум з лексикології сучасної англійської мови / Д. І. Квеселевич, В. П. Сасіна. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 126 с.
 6. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 528 с.
 7. Левковская К. А. Лексикология немецкого языка / К. А. Левковская. – М. : Учпедгиз, 1956. – 245 с.
 8. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит-ры на ин. яз., 1956. – 260 с.

Воловик Л. Б. Конверсия основ инфинитива префиксальных глаголов (на материале немецкой экономической терминосистемы)

В статье проанализировано образование безаффиксно-производных существительных от производящих основ префиксальных глаголов путём конверсии основ инфинитива префиксальных глаголов. Рассматриваются особенности словообразовательной структуры и семантики немецких префиксальных глаголов – экономических терминов с префиксами be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, етр-, miss-.

Ключевые слова: словообразовательная модель, словообразовательное значение, микромодель, производящая основа, производная основа.

Volovyk L. B. Stem conversion of the infinitives of prefixed verbs based on German economic terminology

The article considers non-affixal derived nouns formation by the means of the conversion of the stems of prefixed verbs infinitives as well as the characteristics of word-formative structure and semantics of German prefixed verbs – economic terms with prefixes be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-.

Key words: derivational pattern, derivational meaning, micro pattern, derivational stem, derived stem.

И. А. Волошкина
Россия, Белгород

**РОЛЬ ИДИОЭТНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА
ОНИМОВ В МОДЕЛИРОВАНИИ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ**

В статье рассматривается идиоэтнический потенциал ономастикона, проявляющийся во фраземной семантической структуре и дискурсе французской и русской лингвокультур.

Ключевые слова: идиоэтнический потенциал, оним, фразеологическая единица, семантика.

Существенность роли фразеологии в организации языковой картины мира определяется тем, что она, с одной стороны, является таксоном этнической культуры, выполняя функцию вербализатора этнического сознания, с другой – генератором и транслятором познания, особым проводником, «языковым каналом» восприятия человеческого познания и культуры. Этническое познание и национальная культура наиболее ярко ретранслируются во фразеологии, поскольку именно в значении фразеологической единицы находят свое выражение и закрепляются в нем сформированные в национальном сознании в результате освоения мира установившиеся национально-специфические лингвистические и психические связи. В данной статье внимание акцентируется на изучении идиоэтнического потенциала средств ономастикона французской и русской лингвокультур в

формировании репрезентированного фразеологическими единицами понятия «Характер человека», иначе – характерологическими фразеологизмами.

Многомерная структура значения фразеологической единицы (ФЕ) предполагает включение помимо понятийной основы, социопсихокультурную часть, которая мыслится и переживается носителем языка, эмоции, оценки, национальные образы, присущие данной культуре [7, с. 36]. Именно поэтому представляется возможным трактовать фразеологическую семантику как этническую, базирующуюся на когнитивном фундаменте: в ней национальное познание акцентирует внимание на той усвоенной социумом информации, которая несет культурно-значимый смысл, на том, что уже приобрело для него символическое значение.

С древних веков имена собственные в составе любого национального языка являлись важными для каждого этноса социальными знаками. Они не только играют роль доминант культуры, обладающих национально-культурным компонентом, но и функционируют в языке как единицы, в семантике которых откладываются исторические, социальные и культурные коннотации. На многофункциональность, этнолингвокультурную природу и семасиологическую креативность имени указал В. Н. Топоров: «Имя – импульс культуры, поскольку оно вводит человека в знаковый космос, но оно и результат ее, поскольку его смыслы возрастают в пространстве культуры, ею держатся и ею же контролируются (именно эти особенности делают имя одним из важнейших индикаторов типа культуры)» [14].

Идиозтнические потенции имени собственного заключаются в: 1) его лингвосемиотической функции, т. е. имя функционирует как языковой знак в определенной этнической среде; 2) лингвокогнитивных функциях, т. е. имя участвует в процессе категоризации картины мира, функционирует как устойчивая единица в общественном сознании, имя определяется как компонент языковой картины мира; 3) этнолингвистической функции, т. е. за именем закрепляется этническая принадлежность, имя терминируется как единица, способствующая отражению национального самосознания и характера; 4) дискурсивной функции, т. е. дефинируется функционирование имени в различных видах дис-

курса. Таким образом, имя собственное есть средоточие смыслов, представляющее собой продукт обобщенного функционального взаимодействия: оно как ментальная реалья кумулирует в своей многоуровневой структуре преобразованную в сознании семиотическую, когнитивную, этническую, дискурсивную информацию о сложном строении окружающей действительности, информацию о быте, мировоззрении и системе жизненных ценностей того или иного народа.

Устойчивые выражения, содержащие в своем составе компонент-оним, формируют определенный страт во фразеологической системе, в котором тесно переплетаются лингвистические и экстралингвистические факторы. В любой национальной культуре они наделены ролью символов, поскольку содержат комплекс смыслов, основывающихся на ассоциациях и представлениях, присущих конкретному этническому сознанию, а также могут рассматриваться как прецедентные тексты, в содержании которых «в одной точке смыкается означающее и означаемое» [6, с. 57]. Основные когнитивные признаки имени собственного – историчность, устойчивость, принадлежность к национальной культуре, идиотэтничность – обуславливают его фразеомобразующую значимость.

Представляется интересным исследовать категоризацию «фразеологизированной ономастической» карты французской и русской лингвокультур с точки зрения когнитивных потенций разных типов имен собственных, отраженных в языковом сознании в семантике фразеологических единиц. В ходе сплошной выборки из русских и французских лексикографических, фразеологических словарей [2; 3; 10; 14; 16; 20; 23; 25; 26 и др.] было обнаружено, что в русском языке устойчивых характерологических выражений с ономастическим компонентом заметно больше, чем во французском: 320 русских ФЕ против 149 французских. Оним в составе характерологических фразеосочетаний приобретает статус фразеонима – единицы комплексного характера, несущей семантические, когнитивные, семиологические потенции онима, коррелирующие со смысловыми нагрузками фраземы и реализующей прагматические приращения в усло-

виях дискурса. Фразеоним сравниваемых языков представлен этническими антропонимами, мифонимами, библионимами, а также историческими, литературными антропонимами и никнеймами, этническими топонимами, топонимами библейского и мифического происхождения, урбонимами. Следует отметить, что количество употребляемых фразеонимов и их «сфокусированность» на том или ином типе имен собственных в сопоставляемых языках заметно различаются. Например, во французском корпусе количество **этнических антропонимов**, задействованных в моделировании характерологических устойчивых единиц, 17 (*Charles, Jacques, Jean* etc.) и встречаются всего в 48 ФЕ (*faire le Jacques, faire son petit saint-Jean* etc.), тогда как в русском – 80 (*Авдей, Машка* и др.), которые служат стержневыми фразеолексами в 112 характерологических фразеологизмах (*наш Авдей никому не злодей; и на Машку живет промашка* и др.); **исторические антропонимы и никнеймы** являются основой для формирования фразеосочетаний в обоих языках: во французском языке 5 лексем (*Aliboron, Buridan, Charlemagne* etc.) выступают доминантными в 14 характерологических ФЕ (*maître Aliboron, faire le Tabarin, faire Charlemagne* etc.), в русском – 10 лексем (*Буридан, Ермак* и др.) послужили ключевыми при создании 27 фразеологизмов (*Буриданов осел, ходит Ермак заломив колтак* и др.); **библионимы и мифонимы** и образованные с их помощью фразеосочетания составляют приблизительно одинаковую часть фразеологического пространства в обеих лингвокультурах: во французской – на основе 24 лексем (*Balaam, Judas* etc.) построены 37 ФЕ (*ânesse de Balaam, traître comme Judas* etc.), в русской – с помощью 31 онима (*Валаам, Фома* и др.) сформированы 44 фразеовыражения (*Валаамова ослица, Фома неверующий* и др.); **литературные антропонимы** также нашли свое отражение во фразеологической картине мира: во французской – 10 лексем (*Basile, Cadet Rousselle* etc.) в 19 ФЕ (*jouer les Basile, faire comme le chien de Cadet Rousselle* etc.), в русском – 34 онима (*Врунгель, Мюнхгаузен* и др.) в 58 ФЕ (*капитан Врунгель, барон Мюнхгаузен* и др.); фразеомобразовательной активностью обладают **этнические топонимы**, среди

которых выделяются хоронимы, астионимы, ойконимы, потамонимы, микротопонимы, оронимы, во французском языке – 15 единиц (*Lagny, Marseille, Normand, Pirée* etc.), с их помощью образовано 24 ФЕ (*Jean de Lagny, il vient de Marseille* etc.), в то время как в русском языке насчитывается 47 таких топонимов (*Волга, Врелихино* и др.), образующих 73 фразеологических выражения (*на словах Волгу переплывет; село Врелихино на речке Повирушке* и др.), **топонимы библейского и мифического происхождения**: по 5 лексем в обеих лингвокультурах (fr. *Damas, Mecque, Pactole* etc. Рус. *Дамаск, Мекка* и др.) сформировали приблизительно одинаковое количество характерологических фразеоединиц в обоих языках: 3 – во французском и 5 – в русском (fr. *Chemin de Damas* – рус. *Дорога в Дамаск*, fr. *Menez un âne à la Mecque, vous n'en ramènerez jamais qu'un âne* – рус. *Осла хоть в Мекку своди, все ослом останется*, fr. *Faire couler le Pactole*); во французской лингвокультуре 2 **урбонима** (*une tour Eiffel, la Sorbonne*) образуют группу из 4 ФЕ (*chier une tour Eiffel, en avoir dans la Sorbonne, perdre/ paumer la Sorbonne*), в русской – 1 урбоним выступает в качестве фразеонима (*Дом Советов – голова как Дом Советов*). Как видим, восприятие представителями разных лингвокультур универсальной для каждого культурного сообщества реальности – онима – происходит не одинаково: наиболее широко во фразеологических пластах обеих лингвокультур представлены этнические имена собственные, хотя в русском языковом сообществе их количество по сравнению с французским преобладает почти втрое, далее пространственная наполняемость фразеониматической картины мира как корпуса фразеологической картины мира в исследуемых этнокультурах различается: второе место по количеству задействованных ФЕ во французском языке занимают фраземы с компонентами-библионимами и мифонимами, в то время как в русском языке второе место отводится фраземам с этническими топонимами, третье место по объему во французской фразеологической картине мира занимает категория этнических фразеотопонимов, в русской – литературных фразеантропонимов. Наименьший объем ФКМ отводится во французской этнолинг-

вокультуре – категории топонимов библейского и мифического происхождения, в русской – урбонимам. При межъязыковом сопоставлении ономастических фразеологизмов выявляются и черты общности языкового сознания, что сканируется во фразеологической картине мира, и неизбежные различия национально-специфического характера.

Наличие сложной семантической структуры свидетельствует о том, что фразеологические знаки, представляя собой результат активности человека в освоении внешнего и внутреннего предметного мира, принимающий специфическую форму репрезентации фоновых знаний о жизнедеятельности и культуре народа, находятся в особом положении в семантическом пространстве языка. Фразеоединицы выступают в качестве национальных стереотипов этнокультуры, так как их когнитивная, семиотическая, образно-ассоциативная и референтная соотнесенность определяются менталитетом и мировосприятием самого народа. Благодаря генетически усвоенным референтным коррелятам и сопутствующим им образным представлениям и коннотациям, общим для представителей конкретного этноса, но имеющим смысловые отличия от других лингвокультур, в универсальном для многих языков фразеологическом знаке имплицированы, тем не менее, идентичные реакции на типичные ситуации. Так, французский фразеологизм *avoir les yeux d'Argus* – рус. *Иметь глаза Аргуса* актуализирует значение 'всё видеть, всё замечать, за всем следить', на основе денотата выстраивается фразеологический образ, с помощью которого репрезентируется ситуация, когда человек не только что-либо обнаруживает, акцентирует внимание на факте, выявляет моменты, недоступные для других людей, внимательно за всем наблюдает, но и, отметив в уме, запоминает всё, тогда как в русском языке значение фраземы *глаза Аргуса* более расширено: кроме актуализации подозрительности, недоверчивости человека, манифестирует излишнюю заботливость, выражая неодобрительную оценку всевидящего, любопытного человека, неусыпно следящего за кем-л. или чем-л.; устойчивый оборот *Аргус стоокий* является тому подтверждением, представляя собой закрепленный за чрезмерно бдитель-

ным опекуном перифраз. Немаловажную роль в семантике рассматриваемых фразеологических оборотов сыграл универсальный образ мифического шестиглазого титана Аргуса. В русской лингвокультуре «шестиглазый» был преобразован в «стоокий», так как «око» – символ бдительности, ясновидения, всеведения, энергии, не знающей покоя, силы, могущей выступать в качестве созидательной или разрушительной [15, с. 65]; значение числительного «сто» для русской ментальности тождественно значению адвербиальных интенсификаторов «чрезвычайно много», «несметное количество», «неопределенно большое количество»; прилагательное «стоокий» является маркером, усиливающим смысл когнитивных признаков, имплицированных в имени Аргус.

В семантическом составе ономастические фразеоединицы содержат информацию о мировоззрении и системе жизненных ценностей народа. Идиоэтнический потенциал имен собственных в семантической структуре фраземы ассимилируется с потенциалом других компонентов, наполняющих экстенционал фразеоединиц, при этом, создавая расширенный интенционал ФЕ. Процесс ассимиляции обусловлен тем, что интенционал онима коррелирует с денотатом номинированного субъекта, объекта или реалии, который, как правило, детерминирован им, но не исчерпывается этими данными – он имеет приращенный смысл, в котором отражен результат многократного осмысления обозначенной реалии или её денотативного признака. Семантика фразеологической единицы, имеющая когнитивную синергетическую природу, выступает локализатором конденсации смысловых энергий: накопившиеся смысловые энергии, воплощенные в каждой из фразеолекс, уравниваются и приходят к единству [19, с. 292; 1, с. 193]. Например, рус. выражение *Лернейская Гидра*, сформированное на основе знания о мифическом страшном девятиглавом чудовище (*Гидре*), опасного тем, что отсеченные мечом головы отрастают вновь, реализует характеристику ‘коварного, опасного и изворотливого человека’, в нем репрезентированы категориальный гендерный признак («женщина»), когнитивный информационный признак (на ког-

нитивной оси «хорошо»–«плохо») отправляет его в статус «плохо», смысловым символическим фоном выступает концепт «Опасность»; fr. *Baptiste* – имя глуповатого, наивного героя французских национальных комедий, который оставался пассивным, бездеятельным даже тогда, когда его били, при этом вызывая смех зрителей, употребляется в сравнительном обороте *être tranquille comme Baptiste* (букв. – быть спокойным как Баптист), актуализируя значение ‘быть спокойным, невозмутимым’, оным наделяет языковую единицу категориальным гендерным признаком («мужчина»), благодаря когнитивному информационному признаку выражение обретает когнитивный статус «плохо», смысловым символическим фоном выступают концепты «Бездеятельность», «Смех».

Как правило, идиоэтнический потенциал онима включает в себе большой объем имплицитной информации в максимально свернутом виде, которая проявляется при употреблении содержащей его фраземы в дискурсивной ситуации. Например, рус. *Баба Яга* (*Костяная нога*) – имя старой и безобразной старухи-колдуньи в славянской мифологии, одного из главных отрицательных персонажей русского фольклора; живет в избушке на курьих ножках, летает по ночам в ступе с пестом, замечает след помелом, питается человеческим мясом – в основном детьми, которых заманивает в лес, а затем варит в котле, творит зло всем положительным персонажам [4, с. 112–115; 18, с. 126–130; 11, с. 149]. Мифологические и этимологические трактовки этого персонажа разнообразны и противоречивы: 1) Баба Яга в языческих представлениях – богиня смерти и воскрешения [13, с. 40–44; 5, с. 8; 22, с. 100–102]; 2) под влиянием христианства ее образ трансформировался в образ ведьмы, колдуньи [4, с. 112–115]; 3) фольклорные данные позволяют конкретизировать мифологический прототип Бабы Яги в образ змеи, сопричастной царству смерти, следовательно, она – древнейший персонаж зла, антипод добра [22, с. 109]; 4) лингвистические исследования приводят к выводам, что сочетание *баба Яга* возникло путем сращения слов *баба* ‘старуха, женщина’ и *яга* ‘злая; злость, болезнь’; в русских диалектах *ягая* ‘злая’, *ягать* ‘бушевать, браниться’ [24,

с. 1–2, 5; 21, с. 506; 11, с. 149]. В прецедентных эмотивно-окрашенных текстах к ним добавляются эмотивные и оценочные смыслы. Ср.: 1. «Необщительность», «мизантропия». *Возле их дома был дремучий лес, а в лесу на поляне стояла избушка, а в избушке жила Баба-Яга, никого к себе не подпускала и ела людей как цыплят* (Русская народная сказка. Василиса Прекрасная). 2. «Беспоощадность», «скрытность». *Скоро послышался страшный шум: деревья трещали, сухие листья хрустели; выехала из лесу Баба-Яга – в ступе едет, пестом погоняет, помелом следы замечает* (там же). 3. «Хитрость» – *Не кисни, – подбодрила я несчастную влюбленную. – Придумаем что-нибудь. Или я не Баба-Яга* [12]. 4. «Враждебность». – *У настоящей Бабы-Яги кот чёрный, сама она страшная и темная, и с Кощеем постоянно враждует, а у тебя все наоборот* [12]. 5. «Злость». – *Ты точно злыдня, – проворчал мне в спину кот, стараясь не слышать доносящихся с улицы воплей и жутких ругательств вперемешку с козлиным бляением. – Баба-Яга самая настоящая* [12].

Таким образом, оним, обладающий идиоэтническими потенциями, ассимилируется с семантикой фразеологической единицы, при этом расширяясь в своём семантическом и семиологическом объёме. При погружении онима во фразеологически семантическое, а затем в дискурсивное пространства за ним закрепляется конкретный символический смысл, коррелирующий с денотативным смыслом. Идиоэтническая природа фразеологической семантики, впитавшей в себя идиоэтнические потенции онима, заключается в: 1) ассоциативно-смысловом хранении в национальном сознании субъективных представлений о мире, которые со временем воплощаются в национальные символы и эталоны; 2) интеллектуально-эмотивной интерпретации полученной информации на основе культурно-исторических традиций.

Литература

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Элпис, 2008. – 304 с.

2. Бирих А. К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб. : Фолио-Пресс, 1999. – 702 с.
3. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок / В. П. Жуков. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 535 с.
4. Иваницкая Е. Н. Там ступа с Бабою Ягой... / Е. Н. Иваницкая // Русская речь. – 1984. – № 2. – С. 112–115.
5. Кондратьева Т. Н. Метаморфозы собственного имени: опыт словаря / Т. Н. Кондратьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1983. – 111 с.
6. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 367 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 295 с.
8. Мокиенко В. М. В глубь поговорки : Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / В. М. Мокиенко. – М. : Просвещение, 1975. – 174 с.
9. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Выс. шк., 1980. – 287 с.
10. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Выс. шк., 1980. – 305 с.
11. Никитина Е. Баба-Яга бессмертная. URL: http://http://www.loveread.ec/read_book.php?id=8763&p=1 (дата обращения: 25.07.2012).
12. Пропп В. Я. Исторические корни Волшебной Сказки // Библиотека Гумер. Языкознание. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Propp_2/index.php (дата обращения: 10.07.2012).
13. Топорков А. Л. Откуда у Бабы Яги ступа? // Русская речь. – 1989. – № 4. – С. 126–139.
14. Топоров В. Имя как фактор культуры (на злобу дня) URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/topor/name.php (дата обращения 19.07.2012).
15. Флоренский П. А. Сочинения в 2-х томах / П. А. Флоренский. – М. : ПРАВДА, 1990. – 806 с.
16. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

17. Черепанова О. А. Мифологическая лексика Русского Севера / О. А. Черепанова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. – 305 с.
18. Французско-русский фразеологический словарь / под ред. Я. И. Рецкера, В. Г. Гака. – М. : Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1963. – 1111 с.
19. Новый большой французско-русский фразеологический словарь / В. Г. Гак, Л. А. Мурадова и др. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2005. – 1624 с.
20. Словарь символов и знаков / авт.-сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск : Харвест, 2004. – 510 с.
21. Словарь образных выражений русского языка / под ред. В. Н. Телия. – М. : Отечество, 1995. – 368 с.
22. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – М. : Русский язык, 1986. – 544 с.
23. Этимологический словарь русского языка / под ред. Н. М. Шанского. – Т. 1–2. – Вып. 1–8. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1968 – 1982. – 304 с.
24. Pauliat P. Dictionnaire Francais Russe. – Paris : LAROUSSE, 2002. – 475 p.
25. Rey A., Chantreau S. Dictionnaire des expressions et locutions / Collections «Les Usuels du Robert». – Paris, 2003. – 1088 p.

Волошкіна І. А. Роль ідіоетнічного потенціалу онімів у моделюванні фразеологічної семантики

У статті розглянуто ідіоетнічний потенціал ономастикону, що виявляється у фраземній семантичній структурі й дискурсі французької та російської лінгвокультур.

Ключові слова: ідіоетнічний потенціал, онім, фразеологічна одиниця, семантика.

Voloshkina I. A. The role of idioethnic potential of onyms at modeling phraseological semantics

The article deals with the idioethnic potential of the onomasticon appearing in the phrasemic semantic structure and the discourse of French and Russian linguoculture.

Key words: idioethnic potential, onym, phraseological unit, semantics.

ДІАЛЕКТНІ ЯВИЩА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ТИПУ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглянуто діалектні явища лексико-семантичного типу, поширені в українських східнослобожанських говірках, проведено окремі паралелі щодо поширення цих явищ в інших говірках української мови.

Ключові слова: діалектне явище, лексема, сема, семема, семантична структура слова.

До діалектних явищ лексико-семантичного типу зараховують слова, що в різних діалектах тієї ж мови звучать однаково, але мають відмінні значення. До цих одиниць належать і лексеми літературної мови, що мають локально виявлені значення, не зафіксовані загальномовними словниками. Ареальне розміщення подібних явищ у просторі дає змогу розглядати діалектний континуум як «текст, що несе інформацію про сучасний стан і розвиток тих чи тих фрагментів системи» [6, с. 178]. Та й самі одиниці лексико-семантичного типу як полісемантичні лексеми відкривають можливості для їх часового й просторового прочитання.

В. М. Русанівський доводить, що поштовхом до семантичних змін є «суперечності, які виникають у системі через невідповідність між значенням слова (сукупністю його сем) і значимістю (синтагматичними можливостями), а внаслідок цього через постійне напруження рівноваги її компонентів» [7, с. 62]. «Варіативність семантичної структури лексем у говірках актуалізує проблему розмежування гомогенності / гетерогенності похідних значень, розпізнавання динаміки вихідного значення чи реконструйованого синкретичного комплексу на власній базі (шляхом так званого звуження, розширення, поляризації значень, їх змін під впливом типових моделей тощо)» – підкреслює П. Ю. Гриценко [5, с. 171]. Усе це зумовлює актуальність дослідження діалектних явищ лексико-семантичного типу.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати особливості виникнення нових значень чи актуалізації старих лексем, локально обмежених у вжитку чи нормативних, в умовах семантичного розвитку лексики говірки.

П. Ю. Гриценко доводить, що різноманітні семантичні зміни в говірках об'єднані навколо двох основних моделей змін: а) в основі яких лежить динаміка номінативного поля; б) зумовлені динамікою сполучуваності лексем у просторі [5, с. 181].

Перша модель репрезентована лексичними одиницями, у яких спостережено розгалужену семантику слова у зв'язку із збереженням давнього значення слова при звуженні чи розширенні його в літературній мові чи діалектах. Так, в українських східнословобожанських говірках спостережено вживання двох колоративів на позначення одного кольору – *червоний* і *красний*. Більшою частотністю позначена лексема *красний*, що може набувати різних значень.

Розгалужену семантику слова *красний* нерідко можна пояснити збереженням давнього значення слова при звуженні чи розширенні його в літературній мові чи діалектах. Так, в українських східнословобожанських говірках, як в інших ареалах української мови, лексема *красний* у деяких контекстах має значення 'красивий', в інших – 'корисний', 'святий'.

Скажімо, у с. Осинове Новопсковського району Луганської області є *красний колодязь*. Це громадський колодязь, розташований поза подвір'ям, на вулиці. Селяни красиво оздоблюють його, з нього можна попити води перехожому, заїжджому в село. Вода в цьому колодязі, за переказами, має цілющі властивості. Але набирати її треба рано вранці, коли ще з колодязя ніхто воду не брав. Цю *непочату воду* можна використовувати для лікування шкіряних хвороб, якщо людину зурочили, при недугах тварин тощо. Щоб з'ясувати специфіку значення слова *красний* у цьому контексті, вдамося до етимологічного аналізу лексеми.

Етимологію прикметника *красний* пов'язують з іменником *краса*, уживаним зі значенням 'краса', 'стрункість', 'прикраса'. Цей іменник став основою для прикметника *краснь* – *красень*.

Отже, у пам'ятках XIV століття названий колоратив означає переважно 'красивий', 'прекрасний' [Цыганенко, с. 198]. Таке тлумачення цього спільнослов'янського слова подано і в інших етимологічних словниках [Фасмер 1986, 2, с. 368].

Проте, імовірно, значення лексеми *красний* упродовж століть зазнало суттєвих змін. Доведено, зокрема, що у складі стійких сполучень слів колоративи були носіями раціональної оцінки [4, с. 143]. Уживання лексеми *красний* у значенні 'корисний', 'цінний' спостережено не тільки у складі фразеологізмів, а й при найменуванні корисних рослин (*красна акація*) [1, с. 119]. В українських східнословобожанських говірках при називанні рослин лексеми *червоний* (*красний*) уживані в багатьох випадках. Назви з компонентом *червоний* (*красний*) складають 18 % усіх найменувань, при називанні яких використаний колірний прикметник (пор.: *красна цириця, чорнокорінь лікарський* тощо) [8, с. 59–60], однак таку номінацію дослідники пов'язують з кольором будь-якої частини рослини (квіток, суцвіття, листя, насіння, плодів, кореня, кори). Загалом у назві колодязя законсервовано рідко-уживане значення лексеми *красний* – корисний, цінний.

Складно визначити значення аналізованого колоратива у сполученні *красний угол* (*куток*), уживаному зі значенням 'покуття, куток, розміщений по діагоналі від печі'. Це найменування покуття функціонує в досліджуваному ареалі поряд з такими: *передній куток, святий куток* (*угол*), *причілковий угол* [Глуховеца, с. 16].

Відомо, що цей куток у хаті завжди визнавали головним, його старанно прикрашали, у багатьох населених пунктах нашого краю ще на початку XX століття розфарбовували червоною глиною, фарбою, обклеювали шпалерами. Тому звичайно цей куток був красивим. Але не можна ігнорувати й семи 'святий', яка також могла впливати на найменування реалії, адже в кутку розміщували ікони. Отже, поєднання двох сем 'красивий' куток і 'святий' могло, на нашу думку, вплинути на назву головного кута в хаті – *красний куток* (*угол*).

Нерідко пояснити широку семантичну структуру слова важко, це питання може довго лишатися дискусійним. Так,

слово *бесіда* слов'янського походження. Виникнення його сягає глибокої давнини й пов'язується із зрощенням прислівника *без* 'поза, ззовні' та *сіда* 'місце сидіння', 'лавка'. Обидва слова в наш час зникли: прислівник *без* перетворився на префікс, а слово *сіда* збереглося тільки як коренева морфема у складі похідних, наприклад, *сидіти*. Значення змінилося так: 'сидіння поза житлом' – 'розмова під час такого сидіння' – 'бесіда' [Шанский, с. 22].

Давність слова зумовлює його розлогу семантичну структуру в говірках. Зокрема, в українських східнословобожанських говірках воно, крім зафіксованих у літературній мові – 'розмова з ким-небудь'; 'доповідь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками'; 'мова, мовлення' [ВТССУМ, с. 77] – може мати обрядові: 'обряд змови батьків наречених про весілля'; 'звичай, за яким родичі молодої йшли або їхали другого весільного дня на частування до батьків молодого'; 'гуляння в наступні після пародійного весілля дні'; 'післявесільні частування на запрошення у близьких родичів молодих'; 'сукупність учасників весілля' [Магрицька, с. 18].

Семантична структура діалектного слова може розширювати у зв'язку із спеціалізацією тієї чи тієї лексики: пор. значення номена *зріз* 'половина діжки' (загальне найменування) та 'діжка для купання', 'діжка для випарювання половини' (спеціалізоване).

Семантика говіркового слова може змінюватися у зв'язку з розширенням значення слова й перенесенням назви з одного суміжного чи подібного предмета на інший. Відомо, що лексема *гайдар* має значення 'вівчар' у літературній мові та багатьох говірках [ВТССУМ, с. 218; СУМГ, I, с. 265]. В українських східнословобожанських говірках цей номен може означати: 'людину, яка заробляє пастухуванням' та 'молодого хлопця, козака' [СУСГ, с. 49].

Особливо часто помічаємо перенесення значення слів з одного предмета на інший, якщо це демінутивне найменування частини тіла людини (*голова*: 'дерев'яна колодка міха', 'верхній брус рами дверей', 'цегляний димар над дахом хати' [Там само, с. 55]), назва тварини – нейтральна чи зменшено-пестлива

(*баранчик*: ‘крючок, яким зачіпляють відро для набирання води з колодязя’, ‘середина розрізаного кавуна’ [Там само, с. 21]; *жирафа*: ‘високий’, ‘худий’), назви предметів хатнього вжитку (*курдюк*: ‘ящик з дерева, у якому замішують коням полону’, ‘діжка для помій’, ‘великий мішок’ [Там само, с. 113]; *лушка*: ‘прилад, яким лузають кукурудзу’, ‘неохайна людина’ [Там само, с. 121]).

Нерідко давніше значення слова може втрачатися одночасно з набуттям лексемою нового значення й перенесенням найменування на інший предмет. Зокрема, в українських східнослов'янських говірках лексемі *хижа* зазвичай співвідносили з неопалюваним приміщенням в житловому будинку, яке використовують для зберігання їстівних припасів, речей [Там само, с. 216]. На сучасному зрізі цей номен набув нового значення – ‘стара погана хата’.

Зміну семантичної структури слова спостерігаємо внаслідок запозичення слова із близькоспорідненої мови при наявності такого ж слова, але з іншим значенням, у говірках. Так, в українських східнослов'янських говірках лексема *кімната* традиційно означала ‘бічну кімнату для відпочинку, спальню’. Таке значення репрезентоване при трикамерному типі житла. Якщо ж будинок має двокімнатну структуру, то «парадну хату» в одних говірках іменують *кімната*, в інших – *кімнатою* називають хатину, допоміжну кімнату в двокамерних хатах [Там само, с. 96]. Проте поширення лексеми *комната*, запозиченої з російської мови, сприяло витісненню названих значень найменування *кімната* й набуття варіантом *комната* загальної семантики: ‘будь-яка кімната в хаті’, при цьому названий номен набуває ознак родового типу.

Нерідко семантична структура слова містить семи, виникнення яких зумовлене історією краю. Так, лексема *с^лкота* ‘лігво, нора, яку вирили тварини’ поширена в українських східнослов'янських говірках і відома діалектоносійм старшого віку (села Танюшівка, Осинове, Заайдарівка Новопсковського р-ну; Зориківка, Стрільцівка, Бараниківка Міловського р-ну; Демино-Олександрівка, Вівчарове Троїцького р-ну Луганської області).

Зрідка значення лексеми спеціалізується: *с'кота* ‘барліг вовків’ (с. Червонопопівка Кремінського р-ну), ‘нора лисиці’ (сміт Кременна). Номен *с'кота* має такі відповідники: *но́ра* (у літературній мові та багатьох діалектах) [ВТССУМ, с. 791], *ну́ра* (у бойківських говірках) [Онишкевич, I, с. 494], *гайно́* ‘барліг’, ‘лігво лісових звірів’ (у гуцульських говірках) [ПГ, с. 32], *зліб-ка* ‘нора’ (у подільських говірках) [ССУМ, II, с. 940], *пе́чера* (у поліських говірка) [Аркушин, I, с. 243; Лисенко, с. 159], (у бойківських говірках) [Онишкевич, II, с. 59]. Лексема *с'кота* співвідносна з лексичним мотиватором *скот* ‘четвероногі свійські сільськогосподарські тварини’ [ВТССУМ, с. 136] та структурним мотиватором *но́ра*, має мотиваційне значення *тварини* (збірна назва) > *місце перебування*. Однак у наш час лексема *с'кота* зазвичай позначає нори хижих тварин (лисиць, вовків) чи гризунів (мишей, пацюків). Це означає, що сьогодні, при явному зв'язку аналізованої лексеми та її лексичного мотиватора, усе ж внутрішня форма слова затемнена. Пояснення значення лексеми *ската* у *Словарі української мови* за редакцією Б. Грінченка засвідчує звуження її семантики в сучасних говірках. Покликаючись на фольклорні записи І. Манжури, художні твори Б. Грінченка, автор словника подає таку дефініцію лексеми: ‘логово, нора зверина, берлога, яма’ [СУМГ, IV, с. 141]. Подібне значення аналізованої лексеми засвідчено у *Словнику говірок Нижньої Наддніпряни*: ‘лігво, нора, печера’ [Чабаненко, IV, с. 75]. Ілюструючи фольклорні записи І. І. Манжури та Я. П. Новицького, здійснені в кінці XIX століття (*Побачили її (лисицю) собаки та за нею; гнались-гнались, аж поки у скоту загнали* (Манжура, 4), *Вибере (козак) собі гарне урочище біля річки в гаю, вирис, як звір, скоту та й спокутує гріхи* (Новицький, 153–154), *На хортиці, якраз у Вищій Голові, єсть і тепер глибока скота; ми її так Змієюю і звемо* (Новицький, 16), В. А. Чабаненко констатує, що і в наш час ця лексема вживана в говірках Нижньої Наддніпряни з тими ж значеннями. Отже, у кінці XIX століття ця лексема могла означати і лігво тварини, і тимчасове місце приживання людини в землі, печері.

Щоб з'ясувати сутність зв'язку сучасних *ската* і *скот*, звер-

немося до аналізу етимології лексеми *скот*. Загальноприйнятого пояснення походження номена *скот* у науковій літературі немає. Найбільш поширеними є три гіпотези. Згідно з першою, слов'янське *skotъ* запозичене з германських мов і пов'язане з готським *skatts* 'назва грошової одиниці', давнім *skattr* 'податок' та *skaz* 'монета, майно'. За другою гіпотезою, лексема *skotъ* слов'янського походження, пов'язана зі словом *śćetina* 'щетина', *kotiti* 'котитися, плодитися'. Третя група вчених доводить первісну спорідненість слов'янського і германського слів [ЕСУМ, 5, с. 283–284]. Отже, якщо припустити, що третя гіпотеза найбільш достовірна, то у внутрішній формі слова *скот* можна виділити такі диференційні ознаки значення, зумовлені «прихованими» характеристиками предмета: тварина, плодитися, розмножуватися, багатство, гроші.

На внутрішній формі слова *ската*, імовірно, позначилися деякі з них, зокрема, своєрідність природних умов та господарювання перших поселенців. Історики засвідчують, що заселення вільних степів мало свої особливості. Міста й села часто будувалися на городищах, «себто запустілих стародревніх руських городах до татарської доби» [3, с. 16], які, звичайно ж, були багаті на різні земляні споруди. Крім того, «...слобожани повинні були захищатися від татарських нападів лісами, болотами, горами, високими могилами, городищами, земляними валами, дерев'яними огорожами, засіками» [Там само, с. 18]. Гір було мало, але в них і досі збережені печери, ходи (існує легенда, що печери й підземні ходи гори Пристін, що розташована на одному з берегів р. Айдар у районі с. Зайдарівка Новописковського району, ведуть до монастиря м. Старобільська, відстань між якими кілька десятків кілометрів). Також «... край був багатий диким звіром: у лісах водилися зубри, ведмеді, вовки, бабаки, тхорі, бобри, соболі, лисиці, куниці, борсуки-харсуни, зайці, білки, виднихи, або видри, горностаї, лосі, вепрі, у степах – сайгаки і дикі коні. Дикого птаства теж було дуже багато» [Там само]. Згадаймо принагідно, що в народі й досі збережено розповіді про різні скарби, заховані в печерах, потоплені в річках тощо. Тому цілком можливо, що окремі земляні споруди

при заселенні місцевості використовувалися в домашньому господарстві (для утримання худоби тощо).

Загалом назва *ската*, імовірно, первісно репрезентувала такі мотиваційні ознаки, як яма, печера, місце в землі, де тимчасово можна утримувати худобу чи використати ці споруди для тимчасового проживання людини. У цих сховищах могли перебувати й хижі звірі. Пізніше значення лексеми *ската* звузилося.

Отже, для точного з'ясування семантики власне лексичних діалектних явищ та їх мотивації нерідко необхідно встановити контекст, у якому вжито лексему. Зазвичай уточнити походження цих лексичних одиниць допомагають знання історії краю, способів господарювання, знання народних ігор, повір'їв тощо [2, с. 38–43].

Другу модель динаміки семантичної структури слова найчастіше демонструють апелювативні лексеми, які зазнали онімізації, або власні назви, у яких спостережено трансонімізацію, унаслідок чого семантична структура слова розширюється, а перехід лексичної одиниці в клас пропріальної лексики зумовлює прочитання значеннєвих відтінків як окремих текстових частин. Такі перетворення впливають на сполучуваність лексем. Так, у процесі аналізу регіональних топонімів Н. Р. Яніцька виявляє універсальні явища, характерні мікротопонімії різних ареалів України. Це утворення мікротопоніма *Лиса гора* від складеного географічного номена *лиса гора* [9, с. 20], який активно функціонує в багатьох ареалах України, зокрема й східнослов'янському (Луганська область); іменування лексемою *Центр* частини села [9, с. 281]. Це також відмакротопонімні мікротопоніми [9, с. 92], які репрезентують образ макросвіту крізь призму світобачення і світовідчуття жителів України (див.: *Індія* і *Пакистан*, якими називають частини села Чижичі Жидачівського району Львівської обл., а також *Африка* – хутір, розташований біля с. Паньківка Луганської обл., *Урал* – поле, що розкинулося на горі, далеко від села Московське Сумської обл. тощо).

Спільними для обох ареалів (наддністрянського та східнослов'янського) є вживання лексеми *вікнина* для найменування

географічних об'єктів. Відомо, що лексема *вікнина* функціонує в говірках української мови здавна: *вікнина* 'воронка водоворота' [СУМГ, I, с. 23], *вікнина* 'озерце' [Шило, с. 74], *вікнина* 'криниця' [СУСГ, с. 42]. У Львівській області найменування *Вікнина* вживають для позначення джерела (с. Дусанів), криниці (с. Кнісело), озера (с. Підгірці) [9, с. 252], у Луганській області – озера (с. Коломийчиха Сватівського району), криниці (с. Кризьке Марківського району).

При утворенні подібних назв може виявлятися специфіка ареалу. Так, серед мікротопонімів, мотивованих лексемами, що вказують на умови заснування й тип поселень, у Львівській області виділяються такі: *Кольонія* (гора), *Село* (частина села), *Халуна* (частина села), *Хата* (присілок) тощо [9, с. 70], тоді як на Луганщині в таких випадках поширені найменування *Слобода*, *План*, *Хутірець* ('центральна частина села').

Отже, діалектні явища лексико-семантичного типу мають високу функціональну активність у говірках української мови. Розвиток номінативного поля лексеми в діалектній системі, як і в літературній мові, пов'язаний з особливостями функціонування лексичної одиниці, він зумовлений власне мовними та позамовними чинниками, які визначають напрями динаміки лексичної системи.

Список умовних скорочень

Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Глуховцева – Глуховцева К. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 181 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2010. – Т. 5: Р – Т / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – 704 с.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.

Магрицька – Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнословобжанських говірок (Луганська область) / І. В. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – С. 18.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

ПГ – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999 – 2000. – Т. 1–2.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

СУМГ – Словарь української мови / за ред. Б. Д. Грінченка. – У 4-х т. – К. – 1908 – 1909 рр. – Т. I–II.

СУМГ – Словарь української мови : у 4-х т. / за ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1908 – 1909. – Т. I–IV.

СУСГ – Словник українських східнословобжанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. : пер. с нем. / М. Фасмер ; доп. О. Н. Трубачёва. – М. : Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1–4.

Цыганенко – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.

Шанский – Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва – М. : «Прозерпина ТОО «Школа», 1994. – 400 с.

Шило – Шило Г. Ф. Из спостережень над словотворенням топоніміки Львівщини та Південної Волині (на південь від лінії

Володимир-Волинський – Луцьк) (назви, утворені від особових імен, прізвищ та прізвиस्क) / Г. Ф. Шило // Наук. зап. ІІІ. – Л., 1959. – Т. 12. – Ч. 2. – С. 76–88.

Література

1. Андреева-Васина Н. И. Прилагательное красный в русских народных говорах (материалы и характеристики функционирования слова) / Н. И. Андреева-Васина // Диалектная лексика / АН СССР. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – С. 115–120.
2. Аркушин Г. Діалектна назва: мотивація, культурологічний аспект / Г. Л. Аркушин // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 38–47.
3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; передмова, коментар В. В. Кравченко. – Х. : Дельта, 1993. – 256 с.
4. Григорук С. И. Концепт цвета в русской и украинской народной паремиологии (аксиологический аспект) / С. И. Григорук // Слово. Фраза. Текст : сб. науч. ст. к 60-летию проф. М. А. Алексеенко. – М. : Азбуковник, 2002. – С. 137–144.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
6. Клепикова Г. П. Лингвистическое пространство в организации семантических структур / Г. П. Клепикова // Балканы в контексте Средиземноморья. Проблемы реконструкции языка и культуры. – М. : Наука, 1986. – С. 178–181.
7. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1968. – 236 с.
8. Скорофатова А. О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках : монографія / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 169 с.
9. Яніцька Н. Р. Мікротопонімія центральних та східних районів Львівської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Яніцька Наталія Романівна. – Л., 2012. – 396 с.

Глуховцева К. Д. Диалектные явления лексико-семантического типа в украинских восточнослобожанских говорах

В статье рассмотрены диалектные явления лексико-семантического типа, распространенные в украинских восточнослобожанских говорах, проведены отдельные параллели относительно распространения этих явлений в других говорах украинского языка.

Ключевые слова: диалектное явление, лексема, сема, семема, семантическая структура слова.

Glukhovtseva K. D. Dialectic phenomena of the lexical and semantic type in Ukrainian proverbs of the eastern Slobozhanshina origin

Dialectic phenomena of the lexical and semantic type which are widespread in Ukrainian proverbs of the eastern Slobozhanshina origin are considered in the article. The different parallels concerning spreading of these phenomena in other proverbs of the Ukrainian language are drawn.

Key words: dialectic phenomenon, lexeme, seme, sememe, semantic word structure.

Гочев Гочо Недев
Болгария, Велико-Тырново

**АНТОНИМИЗАЦИЯ В ПЕРЕВОДЕ
(на материале русско-болгарских переводов)**

В статье освещены вопросы использования приёмов антонимического перевода при адекватном переводе художественных произведений (на материале русско-болгарских переводов).

Ключевые слова: антонимический перевод, антонимические трансформационные эквиваленты, импликация отрицания, экспликация отрицания.

Под антонимизацией в переводе будем понимать передачу языковой единицы исходного языка на язык перевода языковой единицей с противоположным (антонимическим) значением.

Это явление не очень распространено, но прослеживается как на уровне эквивалентов, так и на уровне переводческих трансформаций.

В настоящей статье на материале, эксцерпированном из «Корпуса параллельных русских и болгарских текстов» [<http://rbcorpus.com>], мы попытаемся выяснить характер и сущность антонимизации в переводе.

1. Антонимизация на уровне эквивалентов

Эквиваленты являются «постоянными равнозначными соответствиями между единицами исходного и переводного текста, не зависящими от контекста» [9, с. 253]. С точки зрения своего формального выражения они бывают словарными и трансформационными.

Словарные эквиваленты представляют собой соответствия в виде отдельных слов. Они неоднородны с точки зрения степени эквивалентности и характера синтагматической позиции [см.: 4], что позволяет выделить:

а) эквиваленты-инварианты, которые максимально приближаются к значениям русского слова и обладают несовместимыми позициями в тексте перевода;

б) эквиваленты-варианты, которые обладают более ощутимыми различиями с русским словом и занимают в тексте перевода семантически совместимые позиции с эквивалентами-инвариантами.

Например, в переводных текстах русское слово **говорить** имеет три основных эквивалента-инварианта – *говоря*, *казвам* и *обаждам се* (по телефона), которые по своим значениям максимально приближаются к значениям и оттенкам исходного русского слова, а также не могут взаимозаменяться в контексте, ср.: *он **говорит** невнятно – той **говори** неразбрано ≠ я не хотел тебе **говорить** – не исках да ти **казвам** ≠ с вами **говорит** сестра вашей соседки – **обажда** се сестрата на вашата съседка*.

Инвариант в переводе может быть заменен вариантом, т. е. словом, которое в семантическом плане в большей степени отличается от исходного слова, ср.: ***говорить** по-немецки хо-*

рошо = *говоря* немски добре = *зная* немски добре; как мы *говорим* = както *казваме* = както *се изразяваме*; *говорит* профессор Кузьмин = *обажда се* професор Кузьмин = *звъни* професор Кузьмин.

При трансформационных эквивалентах значению слова в одном из языков соответствует языковая единица (неоднословная или однословная), характеризующаяся признаками трансформации. Ср.: приведенные ниже примеры, где из-за отсутствия точного соответствия в болгарском языке русским исходным словам (*падчерица* и *ягоды*) в качестве эквивалентов выступают трансформации – экспликация (а) и конкретизация (б):

а) ▲ *падчерица* <ев> заварена или доведена дъщеря <ехрл> *заварена дъщеря*: *Злая мачеха велит своей падчерице принести зимой красных ягод земляники, и девочка уходит в ледяной лес. – Една лоша мащеха запоядва на заварената си дъщеря посред зима да ѝ донесе червени ягоди и момиченцето отива в зимната гора* [27]; ▲ *падчерица* <ев> заварена или доведена дъщеря <ехрл> *доведена дъщеря*: – *Мадам, я влюблен в вашу падчерицу, а отнюдь не в вас... – Мадам, влюбен съм във вашата доведена дъщеря, а не във вас...* [26];

б) ▲ *ягоды* <ев> плод на ягодови или овощни растения <concret> *трънки*: *Колька летел до самой станции, зажав в горсти свои дурацкие ягоды. – Колка препуска чак до гарата, стиснал в шепата тия глупави трънки* [27]; ▲ *ягоды* <ев> плод на ягодови или овощни растения <concret> *боровинки*: *Алферов выпил еще рюмку, бросил в рот пару ягод. – Алфьоров изпи още една чашка, хвърли в устата си две боровинки* [28].

Антонимические трансформационные эквиваленты возникают, когда при номинации межъязыковых соответствий, обозначающих одну и ту же реалию (предмет, понятие, явление), носители этих языков вкладывают противоположные признаки. Ср., например, русск. *развязка* и болг. *възел*, которые обозначают ‘сооружение на дорогах для беспрепятственного движения’ *транспортная развязка* – *транспортен възел*. Эта реалья получила свои названия в русском и болгарском языках по

противоположным признакам: *‘место, где дороги разъединяются’* (развязка) – *‘место, где дороги соединяются’* (възел).

Антонимические трансформационные эквиваленты встречаются не очень часто, но выявляются они как среди инвариантов, так и среди вариантов.

Например, антонимическое болгарское соответствие глаголу *снять* – *вдигна* может выступать как в качестве инварианта, так и в качестве варианта. Являясь инвариантом, *вдигна* занимает несовместимую позицию по отношению к другим инвариантам. В приведенном ниже примере *вдигна* не может быть заменено другими инвариантами, в частности, инвариантом *сваля*:

▲ **снять** <invar> <anti> **вдигна**: *Будто снимут детдом с их насиженного в Томилине места и скопом, всех до единого, перекинут на Кавказ. – Че ще вдигнат интерната от уютното местенце в Томилино и всичките закуп, до един, ще ги прехвърлят на Кавказ* [27].

В данном случае *вдигна* выступает в роли трансформационного эквивалента. *Вдигна* будет трансформационным эквивалентом и в случаях, когда выступает в качестве варианта инварианта *сваля*, ср.:

▲ **снять** <invar> *сваля* <var> <anti> **вдигна**: *Воланд молча снял с кровати свой вытертый и засаленный халат, а Коровьев набросил его Маргарите на плечи. – Воланд вдигна мълчаливо от леглото своя протрит и омазнен халат, а Коровиев го наметна върху раменете на Маргарита* [6].

Трансформационным эквивалентом русскому глаголу *выдохнуть* будет также болгарский антонимический инвариант *вдъхна*, который характеризуется несовместимостью позиции с другим инвариантом *издишам* (невозм. в болгарском *издишам* в балона и русск. *выдыхать* в шарик), ср.:

▲ **выдохнуть** <invar> <anti> **вдъхна**: *Мересьев легко прошел все испытания, он выжал кистью раза в полтора больше нормы, выдохнул столько, что измерительная стрелка коснулась ограничителя. – Мересиев лесно премина всички изпитания, той стискаше с ръката си един и половина пъти повече от нормата, вдъхна толкова, че стрелката на измервателния апарат се докосна до крайния предел* [25].

2. Антонимизация на уровне переводческих трансформаций (антонимический перевод) в научной литературе определяется как особая [6, с. 165], комплексная [12, с. 140] или специфическая [7, с. 289] трансформация. Различий в понимании антонимического перевода как в русском, так и в болгарском переводе нет (см.: 6, с. 165; 2, с. 215–218; 11, с. 106–108; 7, с. 289; 1, с. 167; 3, с. 107–113). Считается, что это трансформация, с помощью которой «преобразуется и лексика, и синтаксические структуры оригинала» [6, с. 165], при которой «замена утвердительной формы в оригинале на отрицательную форму в переводе или, наоборот, отрицательной на утвердительную сопровождается заменой лексической единицы ИЯ (исходный язык) на единицу ПЯ (переводящий язык) с противоположным значением» [6, с. 407].

Проиллюстрируем это понимание антонимического перевода следующим примером: *Nothing changed in my home town* (**Ничего не изменилось** в моем родном городе) – **Все осталось прежним** в моем родном городе [6, с. 165].

В этом примере адекватный перевод отрицательного исходного предложения **Ничего не изменилось** в моем родном городе заменяется утвердительным предложением **Все осталось прежним** в моем родном городе, где отрицательная конструкция **не изменилось** заменяется словом со «скрытым отрицанием» **осталось**, а отрицательное местоимение **ничего** антонимом **все**.

К антонимическому переводу относят также и случаи замены отрицательной конструкции на слово со «скрытым отрицанием», которые не сопровождаются антонимическими заменами.

Например, А. С. Бархударов считает, что сущность антонимического перевода заключается «... в трансформации утвердительной конструкции в отрицательную или, наоборот, отрицательной в утвердительную, сопровождаемой заменой одного из слов переводимого предложения ИЯ на его антоним в ПЯ. Stradlater **didn't say** anything (J. Salinger, *The Catcher in the Rye*, 4) – Стрэдлейтер **промолчал**. Здесь английская отрицательная конструкция передается русской утвердительной, а глагол

сказать заменяется его русским антонимом *промолчать*. Такая двойная „замена знака” дает в итоге то же самое значение предложения в целом» [2, с. 215–216]. Ср. еще пример такого типа: *Er sagte nichts* – Он *промолчал* [1, с. 167].

В приведенных выше примерах *say* и *sagte* действительно находятся в антонимических отношениях с *промолчать*, но само *промолчать* означает «не ответить, ничего не сказать» [8]. Оно содержит «скрытое отрицание» и выражает семантику не только глаголов *say* и *sagte*, а всей отрицательной конструкции и, следовательно, является соответствием («*ekv*») не этим глаголам, а отрицательным конструкциям *didn't say* и *sagte nichts*. «Скрытое отрицание» формально трансформирует исходное отрицательное предложение в утвердительное, но семантически приравнивает его к исходному. Следовательно, между отрицательными конструкциями *didn't say* и *sagte nichts* и их соответствием *промолчать* не возникают отношения противоположности. Нет также и семантического противопоставления между исходным и переводным предложением. Впрочем, на этот факт обращает внимание и А. С. Бархударов, отмечая, что значения исходного и переводного предложения в целом совпадают [2, с. 215–216].

Из всего сказанного выше можно сделать вывод, что понятие антонимический перевод включает две разнородные трансформации: первая, характеризующаяся формальным и семантическим противопоставлением, и вторая – только формальным.

При формальном противопоставлении в исходном предложении и в переводе сообщается об одном и том же: *Колька не понял и промолчал*. – *Колка не разбра и не отговори* [27].

В данном случае в переводе осуществлена замена болгарского соответствия *премълча* русскому *промолчал* синонимической (отрицательной) конструкцией *не отговори*. В результате этого перевод в максимальной степени сохраняет содержание русского предложения.

При формально-семантическом противопоставлении в переводе сообщается о противоположном тому, что содержится в исходном предложении:

«Уж **нет** ли кого у меня?» – подумал он. – «Да не би да **има** някой в стаята ми?» – помисли той [11].

В этом примере формально болгарское соответствие **няма** заменяется антонимом **има**, в результате чего факт отсутствия в исходном предложении в переводе обозначается как факт присутствия.

2. 1. Основными единицами, выражающими **формальное противопоставление**, являются отрицательная частица, отрицательный префикс и слово, содержащее в своем значении отрицание, поэтому формальному противопоставлению, как правило, подвергаются:

а) отрицательные конструкции: *Сивуха так и зашелся от хохота – **не** дал договорить. – Сивуха го **прекъсна** с гръмогласен кикот* [2];

б) слова с отрицательными префиксами: *Но душегубства злодейские, с предварительным умыслом, здесь случались **не-часто**. – Но злодейски душегубства с предварителен умисъл тук **рядко** ставаха* [2];

в) слова со скрытым отрицанием: *Снизу донесся **слабый**, жалкий крик кухарки ... – Отдолу се чу **немошният**, жален вик на готвачката ...* [6].

При формальном противопоставлении с точки зрения типологии соответствий можно говорить об импликации отрицания отрицательных конструкций (а) и слов с отрицательным префиксом (б) и экспликации отрицания слов со скрытым отрицанием (в).

2. 1. 1. Импликация кодирует отрицание отрицательных конструкций и слов с отрицательным префиксом.

Импликация отрицания отрицательных конструкций предполагает замену исходной русской отрицательной конструкции на слово или конструкцию, содержащие скрытое отрицание, в результате чего отрицание получает неявное словесное выражение, т. е. становится скрытым. Эта трансформация формально снимает отрицание исходной русской единицы, но между ней и болгарским соответствием отношения противоположности не возникают, они семантически очень близки:

▲ **не занят** <ев> не зает <имрл> празен: *Эй... – Я повернулась, но столы за моей спиной были не заняты, улыбалось. – Ей... – Обърнах се, но масите зад мен бяха празни, а единственото живо същество тук стоеше на бара и прочувствено ми се усмихваше* [26]; ▲ **не рад** <ев> не се (за)радвам <имрл> съжاليا/съжالياвам: *И сам был не рад. – Просто съжалих след това* [1]; ▲ **нет** <ев> няма <имрл> изчезва: *Чем не промысел – поскольку всему ведь свой час, а зимой сурков не добудешь – их нет. – Пък и те не бяха лоша прехрана – всяко нещо с времето си, зиме мармоти не се срещат – изчезват* [1]; ▲ **не слышно** <ев> не се чува <имрл> престана да се чува: *Притискиваясь к нему боком, прижимаясь все теснее, волчица продолжала скулить, ... не могла совладать с собой даже после того, как вертолет исчез за могучим глетчером Ала-Монгю и его стало совсем не слышно за тучами. – Притискайки се с хълбок до него все по-силно и по-силно, вълчицата продължи да скимти, ... не можеш да се успокои, дори когато хеликоптерът изчезна в облаците зад величественния глетчер Ала-Монгю и изобико престана да се чува* [1]; ▲ **не спят** <ев> не спят <имрл> оставам буден: *Пятеро тут же засыпают мертвым сном, а двое не спят. – Петима тутакси се унасят в дълбок сън, а двама остават будни* [1].

Импликация отрицания слов с отрицательным префиксом снимает явное отрицание у слов с отрицательным префиксом посредством замены болгарского соответствия словом со скрытым отрицанием. При этой трансформации также отсутствует противоположность между исходным русским словом и его соответствием в болгарском тексте, ср.:

▲ **невысокий** <ев> невисок <имрл> нисък: *Сопровождали спонсора двое: паренек в бейсбольной кепке задом наперед и невысокий крепыш в черном костюме. – Спонсорът беше с още двама: момче с бейзболна шапка с козирката назад и нисък набит мъж с черен костюм* [2]; ▲ **недалекий** <ев> недалечен <имрл> близък: *Покуривая, адмирал иногда подолгу смотрел в сторону недалекого Порт-Артура, над которым вспыхивали яркие снопы искр, небо там прочерчивали, словно рейсфедером, четкие траектории фугасных снарядов... – Пушейки,*

адмиралът от време на време гледаше по посока на **близкия** Порт Артур, над който припламваха ярки снопове искри, ясните траектории на фугасните снаряди разчертаваха небето като с тушовка... [24]; ▲ **небольшой** *«екv»* неголям *«imprl»* **мальк**: Никому не дано было представить себе, что кажущаяся нескончаемой Моюнкуская саванна, как ни обширна и как ни велика она, – всего лишь **небольшой** остров на Азиатском субконтиненте.... – Никому не бе съдено да си представи, че колкото и обширна, колкото и необятна да изглежда Моюнкуската савана, тя не е безкрайна, а е само един **мальк** остров на азиатския субконтинент, ... [1];

▲ **неожиданно** *«екv»* неочаквано *«imprl»* **внезапно**: Звереныши не подозревали да и не могли предполагать, что **неожиданно** появившееся здесь существо – человек. – Зверчетата не подозираха, пък и нямаше откъде да знаят, че **внезапно** появилото се тук същество е човек [1];

▲ **недавно** *«екv»* неотдавна *«imprl»* **отскоро**: Это зло возникло совсем **недавно**, и в не малой степени под влиянием Запада. – Тази проклета напаст се появи **отскоро** и до голяма степен под влияние на Запада [1].

В некоторых случаях в результате различий в способах образования слов с отрицательными префиксами в русском и болгарском языках в качестве соответствий выступают трансформационные эквиваленты – отрицательные конструкции, которые трансформируются в слова со скрытым отрицанием:

▲ **небезопасно** *«екv»* не е безопасно *«imprl»* **опасно**: В гнезда ласточек он не забирался, зная, что это **небезопасно**: могут замуровать. – В гнездата на лястовичките не влизал, защото знаел, че това е **опасно**: можело да го зазидат [31];

▲ **небезосновательно** *«екv»* не без основание *«imprl»* **основателно**: Подозрение, будто Ягода работал на царскую охранку, возможно, **небезосновательно**. – Подозрението, че Ягода е работил за царската тайна полиция, може и да е **основателно** [28].

2. 1. 2. Экспликация декодирует отрицание слов со скрытым отрицанием путем их замены в переводе на отрицательные конструкции или на слова с отрицательным префиксом:

▲ **поторопиться** <exрl> **не забавям**: – Честно! – **поторопился** с ответом Егор, тоже, надо полагать, готовым, потому что ответ выскочил поразительно легко. – Честно! – **не забави** отговора си Егор, също, трябва да се предположи, стъкмен, тъй като изскочи поразительно леко [Шукшин].

▲ **внезапно** <екv> **внезапно** <exрl> **неочаквано**: Он сорвался так **внезапно**. – Той се измъкна така **неочаквано** [26].

Экспликация, так же как и импликация, не является антонимическим переводом, так как в результате этой трансформации между русскими и переводными единицами отношения противоположности не возникают (**поторопился** ≈ **не забави**, **внезапно** ≈ **неочаквано**).

Определенное отношение к антонимическому переводу имеет замена русских слов со скрытым отрицанием на болгарские отрицательные конструкции, поскольку в процессе экспликации антонимизация выступает в качестве промежуточной трансформации:

▲ **поторопиться** ‘стремиться сделать что-л. Как можно скорее; спешить’ <екv> побързам <anti> забавям ‘направля по-малка скоростта на движение или действие’ <exрl> **не забавям**: ‘не направля по-малка скоростта на движение или действие’ ≈ ‘сделать что-л. Как можно скорее’.

Замена осуществляется через антонимизацию и имеет последующую ступень – добавление отрицания к члену болгарской антонимической пары, в результате чего появляется соответствие с отрицанием, которое семантически очень близко к исходному слову. В конечном счете – отношения противоположности между исходным словом и соответствием отсутствуют. Ср.:

▲ **медлить** <екv> бавя се <anti> бързам <exрl> **не бързам**: И замуж ее **медлили** братъ, потому что была рыжая, а рыжих в Арканаре не жаловали. – И **никой не бързаше** да се жени за нея, защото беше червенокоса, а в Арканар не обичаха червенокосите [34]; ▲ **вряд ли** <екv> едва ли <anti> може <exрl> **не може**: **Вряд ли** ошибаюсь! – **Не може** да греша! [25];

▲ **сомневаться** – съмнявам се <anti> сигурен съм <exрl> **не съм сигурен**: Честно говоря, Фандорин до самого конца **сом-**

невался, будет ли из его дедукции толк. – Честно казано, Фандорин до последнего момент не беше сигурен дали дедукцията му ще даде някакъв резултат [2].

Ср. еще перевод **промолчать**: ▲ **промолчать** *«ekv»* премълча *«anti»* отговори *«exrl»* не отговори: *Сашка промолчал. – Сашка не отговори.* [27]; ▲ **промолчать** *«ekv»* премълча *«anti»* обади се *«exrl»* не се обади: *Сашка промолчал. – Сашка не се обади.* [27];

▲ **промолчать** *«ekv»* премълча *«anti»* каза *«exrl»* нищо не каза: *Шариков съежился и промолчал. – Бубев се сви и нищо не каза* [7].

Замена русских слов со скрытым отрицанием на болгарские слова с отрицательным префиксом может и не сопровождаться промежуточной антонимизацией:

▲ **внезапно** *«ekv»* внезапно *«exrl»* **ненадежно**: *Бездействие, нега и чистота воздуха, сознание достигнутой цели, прихотливый и небрежный разговор с приятелем, внезапно вызванный образ милого существа – все эти разнородные и в то же время почему-то сходные впечатления слились в нем в одно общее чувство, которое и успокаивало его, и волновало, и обессиливало... – Бездействието, блаженството и чистотата на въздуха, съзнанието за постигнатата цел, своенравният и небрежен разговор с приятеля, ненадежно извиканият образ на милото същество, всички тия разнообразни и същевременно, кой знае защо, сходни впечатления се сляха у него в едно общо чувство, което го и успокояваше, и вълнуваше, и обезсилваше...* [36]; ▲ **плохой** *«ekv»* лош *«exrl»* **неприятен**: *Если темные бутылки с плохой жидкостью... Ве-и-ви-нэ-а-вина... Елисеевы братья бывшие. – Ако се виждаха тъмни бутилки с неприятна течност... Въ-и-ви-нъ-а-на – Вина... На бившите братя Елисееви* [7].

Из изложенного выше можно сделать вывод, что антонимический перевод (в том понимании, в каком он рассматривается в современном переводоведении) представлен двумя трансформациями – импликацией отрицания и экспликацией отрицания, которые только на формальном уровне противопоставляют единицы исходного и переводящего языков, но на

на уровне переводческих трансформаций, где является субъективным переводческим решением (*есть – няма*).

Суть антонимизации заключается в формально-семантическом противопоставлении исходного слова и его соответствия, которое предполагает в переводе информацию о противоположном тому, что содержится в исходном тексте.

Отсутствие семантического противопоставления, независимо от наличия формального элемента противопоставления – отрицания, порождает трансформации другого типа – импликацию и экспликацию отрицания, при которых перевод в максимальной степени сохраняет исходную информацию, в результате чего отношения противоположности не возникают.

Литература

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева. – СПб., 2004. – 405 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
3. Васева И. Теория и практика перевода / И. Васева. – София : Наука и изкуство, 1980. – 254 с.
4. Гочев Г. Н. Словарные эквиваленты в русско-болгарском словаре переводчика (на материале русского глагола *говорить* и его переводов в Корпусе параллельных русских и болгарских текстов) / Г. Н. Гочев // Десятый международный симпозиум МАПРЯЛ 2010. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в традиционной и корпусной лингвистике. – Велико-Тырново, 2010. – С. 682–693.
5. Казимянец Е. Г. Способы выражения отрицания в современном русском языке: билингвальный анализ : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Г. Казимянец. – М., 1987. – 19 с.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
7. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М. : Наука, 2007. – 288 с.

8. Словарь русского языка в 4-х томах. – М.: Полиграфресурсы, 1981. – Т. 1–4. – 702 с.
9. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – М.: Изд-во Флинта, 2009. – 320 с.
10. Павлова А. В. Интерпретация акцентной структуры высказывания при восприятии письменной речи / А. В. Павлова // Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований. – Т. III. – Ч. 3 / отв. ред. Н. Н. Казанский. – СПб., 2007.
11. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.
12. Швейцер А. Д. Теория перевода / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 286 с.

ИСТОЧНИКИ

(Выходные данные источников см. на сайте
<http://www.rbcorpus.com/>)

[1] Ч. Айтматов. *Плаха*. Превод М. Златанова; [2] Б. Акунин. *Ф.М.* Том 1, 2 – Превод С. Бранц; [4] А. Беляев. *Амба*. Превод З. Стайков; [6] М. Булгаков. *Романы*. Превод Л. Минкова; [7] М. Булгаков. *Собачье сердце*. Превод Б. Мисирков; [11] Ф. Достоевский. *Собрание сочинений в десяти томах*. Превод Г. Константинов; [24] В. Пикуль. *Крейсера*. Превод Ю. Пенева-Павлова; [25] Б. Полевой. *Повесть о настоящем человеке*. Превод К. Георгиев; [26] Т. Полякова. *Миллионерша желает познакомиться*. Превод И. Митева; [27] А. Приставкин. *Ночевала тучка золотая*. Превод З. Петрова; [28] А. Рыбаков. *Дети Арбата*. Превод З. Петрова; [29] А. Солженицын. *Один день Ивана Денисовича*. Превод В. Райчев; [31] Л. Соловьев. *Повесть о Ходже Насреддине*. Превод И. Костов, Р. Русев; [34] В. Суворов. *Выбор. Контроль: Романы*. Превод Б. Мисирков; [36] Ю. Тынянов. *Малолетний Витушишников*. Превод Б. Мисирков; [Шукшин] В. Шукшин (1975): *Избранные произведения в двух томах*. Москва: Молодая гвардия. – В. Шукшин (1978): *Калина алена*. София: Народна младеж. Превод К. Витанова.

Гочев Г. Н. Антонімізація в перекладі (на матеріалі російсько-болгарських перекладів)

У статті висвітлено питання використання прийомів антонімічного перекладу під час відповідного перекладу художніх творів (на матеріалі російсько-болгарських перекладів).

Ключові слова: антонімічний переклад, антонімічні трансформаційні еквіваленти, імплікація заперечення, експлікація заперечення.

Hochev H. N. The antonymic translation (based on the Russian-Bulgarian translations)

The article highlights the use of the methods of antonymic translation for adequate translation of fiction literature.

Key words: antonymic translation, antonymic transformational equivalents, implication of negation, explication of negation.

Джафаргулієва Майя Рзагулу ызы
Азербайджан, Баку

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ**

В статье рассмотрены психологические аспекты межкультурного делового общения, освещен вопрос психологической культуры, что представляет собой своеобразное единство знаний, отражающих закономерности психической деятельности собеседников и умение применять эти знания в конкретных деловых ситуациях.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, межкультурная коммуникация, психологическая культура.

Общение между людьми – это своего рода искусство и наука, в которой важны как природные способности, так и уровень образованности личности. В деловом общении речевая, или коммуникативная, стратегия определяется особенностями речевой ситуации, личностными и индивидуальными особенностями говорящих, особенностями речевых традиций социальной группы, страны. Для многих из нас умение донести информацию,

свою точку зрения, свои знания до собеседника является не только частью повседневной жизни, но и частью профессии. В данном случае, мало просто уметь общаться, а необходимо обладать способностями вести процесс общения так, чтобы речь была правильно истолкована, понятна собеседнику, имела прямое воздействие на процесс достижения положительных результатов.

Актуальность интеграционных процессов, которые охватывают практически все сферы жизни, а также процессы формирования глобальных сетей кооперирования являются характерными чертами современного мира. Но процессы глобализации и культурной динамики, как показывает практика, не ведут к формированию единой мировой культуры. Современная культура остается множеством самобытных культур, находящихся в диалоге и взаимодействии друг с другом [3]. Сегодня развиваются международные партнерские связи в самых различных сферах, в этой связи особую актуальность приобретают проблемы межкультурной деловой коммуникации как процесса общения, происходящего в условиях различия национально-культурных стереотипов мышления, уникального поведения, присущего той или иной нации. В каждой культуре имеются особые и вполне определенные представления о том, как должно происходить речевое общение. Люди, приобщаясь к той или иной культуре, «погружаясь» в нее, получают как одну из ее составных частей, некий общий образец речевого поведения.

Коммуникации являются неотъемлемой частью жизни и деятельности деловых людей. Такие факторы, как язык, лингвистическая индивидуальность, традиции, национальный характер, своеобразная система жестов играют важную роль в сфере межкультурной деловой коммуникации. Необходимо отметить частые контакты с представителями иной культуры, и залогом успешности диалога в таких случаях являются хорошие знания об отличиях той или иной культуры.

В сознании каждого человека существует и действует определенная система ценностей и ожиданий по поводу того, как должно происходить речевое общение в той или иной ситуации.

Возникающее недопонимание в процессе делового общения между партнерами различных национальностей нередко является следствием несовпадения представлений об идеале речевого поведения и формах его практической реализации. С уверенностью можно утверждать, что в современном обществе существует социальный заказ на специалистов, владеющих навыками и умениями, профессионально пригодных для ведения иноязычного делового общения. Лингвосоциопсихологические и культурологические знания об иноязычном социуме, создающие широкий контекст межкультурного общения, формируют перцептивную готовность к эффективному межкультурному деловому общению и, следовательно, к межкультурному профессиональному сотрудничеству [2].

Необходимо отметить и то, что формирование целей при осуществлении межкультурной коммуникации в деловой сфере не должно сводиться только к установлению контакта с иноязычным партнером и обмену информацией, а должно преследовать эффект коммуникативного воздействия на представителя иноязычного социума с целью решения практических бизнес-задач. В данных условиях особую актуальность приобретает психологическое понятие позитивной аккомодации (подстраивание под собеседника, использование максимально понятного для него стиля речи) в отношении таких аспектов коммуникации, как выбранный темп речи, употребление определенной лексики, намеренное упрощение или усложнение грамматической структуры речи и т. д.

В ходе исследований межкультурных коммуникативных различий нередко можно наблюдать высокую степень обобщения, по причине того, что индивидуальные особенности конкретного человека и конкретной коммуникативной ситуации могут не укладываться в культурный стереотип. Одной из таких индивидуальных особенностей является межкультурная восприимчивость говорящего. Сегодня существует большой выбор различных справочников, пособий, которые дают конкретные знания об особенностях той или иной культуры в области профессиональной, социальной и отчасти межличностной комму-

никации. Руководства подобного типа несомненно содержат полезную информацию относительно другой культуры, но ознакомление с ними, как правило, не приводит к непосредственному повышению межкультурной восприимчивости.

В современных реалиях в сфере международного бизнеса, в условиях постоянной борьбы за сферы влияния и рынки сбыта, несомненный успех и преимущество будет иметь тот, кто преуспеет в понимании культуры конкурентов и партнеров по бизнесу, их слабых и сильных сторон, мотивационных и сдерживающих факторов. Расширение межкультурного информационного запаса, повышение межкультурной компетентности современного делового человека является своеобразным требованием эпохи. Очень важно осмысленно вступать в деловые контакты с иностранным партнером – т.е. понимать и предвидеть важнейшие реакции собеседника, партнёра, получать неискаженную вербальную и невербальную информацию о позиции, истинных намерениях и мотивах его поведения. Деловой человек должен быть проницательным и гибким в процессе выстраивания деловых и партнерских отношений. На смену культурной «слепоте» должно придти спокойное понимание и умение ориентироваться в деловом межкультурном пространстве.

В современной прикладной психологии существует несколько способов подготовки индивидов к межкультурному взаимодействию, большая часть которых преследует цель предоставления практических навыков, необходимых при межличностных контактах в новом окружении и ознакомлении с культурными ценностями, нормами. Положительное влияние на формирование восприимчивости и осмысления другой культуры оказывают столь популярные сегодня кросс-культурные тренинги, в ходе которых широко и конструктивно используются передовые методы обучения, в том числе и метод ролевых игр, позволяющий воспроизвести ту или иную ситуацию межкультурного делового общения. В ходе тренингов повышается кросс-культурная грамотность, обучаемые приобретают навыки обращения с основными инструментами и техниками интеркультурного делового общения.

Психологическая культура делового общения представляет собой своеобразное единство знаний, отражающих закономерности психической деятельности собеседников, и умение применять эти знания в конкретных деловых ситуациях, что позволяет создать благоприятный психологический климат деловой беседы и процесса коммерческих переговоров, производить хорошее впечатление о себе, использовать приемы разрядки отрицательных эмоций и самоуспокоения, а также использовать технику бесконфликтного общения с собеседниками различных психологических типов. К примеру, Д. Карнеги утверждал, что все люди любят свои имена. В деловом общении очень важно обратиться к человеку по имени как можно более непринужденно, давая понять, что его имя для вас много значит. Д. Карнеги рекомендовал записывать в специальную книжку имена всех людей, с которыми приходится иметь деловые контакты, и регулярно ее просматривать. Тогда, встретив случайно одного из таких партнеров, поприветствовав его и обратившись к нему по имени, вы не только доставите ему удовольствие, удивите его своей памятью, но и получите аванс доверия на будущее сотрудничество.

В целом, чтобы произвести в процессе делового разговора хорошее впечатление о себе, необходимо помнить о соблюдении общепринятых правил поведения. Прежде всего надо вести себя естественно. Лучший способ испортить первое впечатление о себе – вести себя напряженно и скованно [1].

Ученые выделяют ряд национальных стилей поведения при деловом общении, одним из известных стилей является американский стиль. Для этого стиля характерны хороший настрой, энергичность, внешнее проявление дружелюбия и открытости. Американцы любят не слишком официальную атмосферу при ведении деловых переговоров, ценят шутки и хорошо реагируют на них. Несомненно, немного юмора в международных переговорах может принести безусловную пользу: растопить лед формализма, ускорить ход обсуждения, вывести из тупика, раскрепостить партнера и вызвать доверие к Вам как человеку. Однако у юмора есть и обратная сторона, которая часто связана

с большим риском. То, что кажется забавным французу, араб может принять за святотатство, пикантная история европейца может оказаться совершенно непонятной для китайца, а самый невинный анекдот – серьезно задеть турка. Кто может с уверенностью сказать, что забавно? Если все ценности относительны и обусловлены культурой, то юмор, терпимость и даже сама истина не исключение [1].

Один из самых эффективных приемов формирования положительного отношения к себе – это использование комплиментов, т. е. слов и выражений, содержащих небольшое преувеличение положительных качеств человека, благодаря которым срабатывает психологический феномен внушения, вследствие чего человек старается «дорастить» до тех качеств, которые подчеркнуты в комплименте [3]. Деловой комплимент – это обмен любезностями между сторонами, партнерами («я рад вас видеть» и т. п.). Деловой комплимент начинается и заканчивает любую деловую встречу, беседу, переговоры. Для успеха в деловой коммуникации следует помнить: чем приятнее будет людям общаться, тем выше шанс удачно решить деловую проблему. Так, комплименты в адрес женщины (высокая оценка ее внешности, обаяния или других проявлений привлекательности), выраженные в форме традиционных для европейских народов речевых клише, приемлемы, к примеру, в деловом общении русских (их можно услышать даже во время деловых переговоров), совершенно не приемлемы в деловом общении немцев.

Общаясь с зарубежными партнерами, нужно очень осторожно пользоваться невербальными жестами, так как они могут интерпретироваться не адекватно нашему истолкованию, что может привести не только к неправильному пониманию поступающей информации, но и к нарушениям правил этикета или даже к оскорблению. Образовав колечко из большого и указательного пальцев, американцы и многие другие народы сообщают, что дела «о'кей». Этот же жест в Японии используют в разговоре о деньгах, а во Франции, например, он означает ноль, в Греции и на Сардинии этот же символ служит знаком отмашки [1].

Несомненно, отмечаются сложности в понимании людей, принадлежащих к другим культурам, особенно если между ними существуют такие барьеры, как язык, географическое положение и т. д. Лучшее, что можно сделать в данной ситуации, – это ориентировать свою деятельность на сокращение разрыва между партнерами. В данном контексте можно говорить о постепенном переходе от симпатии (культурное сходство славян, англосаксов и др.) к эмпатии, которая базируется на признании культурных различий между странами, и позитивным отношениям, которые строятся на ее основе. Средствами для достижения эмпатии могут быть: такт и юмор, вежливость и компромисс, теплота и спокойствие, терпение и готовность к диалогу, стремление выяснить общие цели, соблюдение протокола другой стороны, стремление обойти раздражающие факторы, внимательное выслушивание собеседника, уважение к конфиденциальности диалога, создание атмосферы доверия, стремление смотреть на вещи с точки зрения партнеров, принадлежащих другой культуре [5].

В целом, знание национальных стилей общения, традиций и бытовых норм жизни в той или иной стране, безусловно, даёт определенные гарантии в ситуации коммуникативного делового поведения, служит полезным ориентиром при контактах с иностранным партнером. В заключении, хотелось бы отметить то, что в современный период, сосуществование людей, в том числе и в международном деловом мире, невозможно без стремления к согласию между культурами, которое может быть достигнуто только путем диалога между ними. В этом диалоге ни одна культура не может претендовать на право исключительного голоса или единственно верного мирозерцания [6].

Литература

1. Бороздина Г. В. Психология делового общения : учеб. пособ. / Г. В. Бороздина. – М. : ИНФРА, 2006. – 224 с.
2. Босова Л. М. Лингводидактические и когнитивные аспекты межкультурной деловой коммуникации / Л. М. Босова // http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/2000-02/18/pap_18.html

3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин / под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Кузин Ф. А. Культура делового общения : практ. пособ. / Ф. А. Кузин. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Ось-89, 2002. – 320 с.
5. Левяш И. Я. Культурология : учеб. пособ. для студ. вузов / И. Я. Левяш. – 4-е изд., стереотип. – Минск : ТетраСистемс, 2001. – 496 с.
6. Стародубцев В. Ф. Деловые культуры в международном бизнесе : учеб.-метод. пособ. для студ. фак-та лингвистики / В. Ф. Стародубцев. – М. : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2004. – 36 с.
7. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи / И. И. Халеева. – М. : Высшая школа, 1989. – 238 с.
8. Ширшов И. Е. Динамика культуры / И. Е. Ширшов. – Минск : Изд-во БГУ, 1980. – 110 с.

Джафаргулиева М. Р. Психологічні аспекти міжкультурного ділового спілкування

У статті розглянуто психологічні аспекти міжкультурного ділового спілкування, висвітлено питання психологічної культури як єдності знань про закономірності психологічної діяльності співрозмовників та вміння застосовувати ці знання в конкретних ділових ситуаціях.

Ключові слова: психологічна культура, комунікативна стратегія, міжкультурна комунікація.

Dzhafargulieva M. R. Psychological aspects of intercultural business communication

The article considers psychological aspects of intercultural business communication, the problems of psychological culture as knowledge unity of mechanisms of psychological activity of interlocutors and skills to apply this knowledge in particular business situations.

Key words: psychological culture, communicative strategy, intercultural communication.

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ КЛЮЧОВОЇ ОПОЗИЦІЇ ЖИТТЯ – СМЕРТЬ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ

У статті досліджено семантико-стилістичні особливості оксиморонних синтагм, які ґрунтуються на поєднанні контрастних лексем «життя – смерть», в українському поетичному словнику другої половини XX – початку XXI століття.

Ключові слова: поетична мова, оксиморонна синтагма, контрастні лексеми, ключові опозиції, семантико-стилістичні функції.

Характерною ознакою поетичної мови другої половини XX – першої половини XXI століття є вживання оксиморонів, які ґрунтуються на поєднанні несумісних антонімічних понять. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що вони утворюються на основі універсальних семіотичних опозицій *життя – смерть, світло – темрява, білий – чорний, день – ніч, щастя – нещастя* тощо, у яких зберігається аксіологічна маркованість складників, започаткована ще в давньому мисленні слов'ян. Лексеми *життя, світло, білий, день, щастя* репрезентують позитивну оцінність, а лексеми *смерть, темрява, чорний, ніч, нещастя* – негативну.

Продуктивними в поетичному словнику є оксиморонні синтагми, утворені на основі протиставлення *життя – смерть*. У зазначеній опозиції перший компонент передає позитивну маркованість, а другий – негативну: «Людині природно відчувати прихильність до життя і страх перед смертю» [1, с. 91]. У грецькій міфології смерть уявляли як дочку Ночі і сестру Сну. Горацій описував смерть з чорними крилами й сіткою для ловлі жертв [8, с. 475].

Ю. Барабаш, аналізуючи універсальні мотиви в поезії Т. Шевченка, слушно зараховує поняття смерті до «найінтенсивніших ідеотворчих текстових одиниць» [2, с. 152].

Здатність компонентів субстантивної опозиції *життя* – *смерть* асоціюватися з позитивним і негативним началом підкреслюється в наукових студіях О. М. Афанасьєва [1, с. 129, 161], В'яч. Вс. Іванова, В. М. Топорова [7, с. 74–83], О. О. Близнюк [3, с. 57–61], Н. М. Бобух [4, с. 47–52] та ін.

У пропонованій розвідці ми ставимо за мету дослідити семантико-стилістичні особливості оксиморонних синтагм, які ґрунтуються на поєднанні контрастних лексем *життя* – *смерть*, у поетичних текстах другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття.

В аналізованих оксиморонах семантично протиставлювані конституенти (*життя* – «існування всього живого, протилежне *смерть*» [12, т. II, с. 535] і *смерть* – «припинення існування людини, тварини; протилежне *життя*; кончина, скін» [12, т. IX, с. 400]) поєднуються в одне змістове ціле, що є джерелом експресії.

За нашими спостереженнями, традиційними для української поезії є оксиморонні синтагми, побудовані на зіткненні контрастних лексем: *безсмертя* – *смерть*, *живий* – *мертвий*, *жити* – *умирати*, *життя* – *смерть*, *умирати* – *воскресати* та ін.: *І прокляли Земля мене і люд! / Земля за люд, безсмертям оповитий, / За вічних дурнів, за безсмертний бруд / і за безсмертну смерть негордовиту* (М. Вінграновський); *В цій порожнечі смерті – твій зупин, / це смерть твоя, голодна існуванням. / Живи у ній [смерті]. Живи своїм конанням / і нескінченністю оцих хвилин* (В. Стус); *І знову пагони уперті / Весною з праху оживуть – / Життя черпає сили в смерті, / Життя одвічно вище смерті, / І це його безсмертна суть* (П. Осадчук).

За уявленнями українського етносу, життя вимагає від людини неабиякої мужності, душевної стійкості та витримки. Це підтверджують і оксиморонні синтагми, виокремлені в поетичних творах другої половини ХХ – початку ХХІ століття: *Блакитні мрії! Добродійні груди! / Не знали ви, що в світі у зеленім / Живуть з колиски мертвородні люди! / Бояться ж інші вмерти від застуди, / А ті бояться жити в білоденні, / Бо*

думають, що ж завтра з ними буде?! (М. Вінграновський);
*Середина жовтня – твоїх тонкогорлих розлук, / і я вже не знаю,
не знаю, не знаю, не знаю / чи я вже помер, чи живу чи **живцем
помираю**, / бо вже відбриніло, відквітло, відгасло, відграло
навкруг* (В. Стус).

І. О. Голубовська в науковій праці «Етнічні особливості мовних картин світу» зазначає: «І хоча життя складається як з білих, так і з чорних смуг, – все ж таки воно в цілому сприймається українцями як певне надіслання “зверху” випробування, що передбачає не стільки радість, скільки муку й терпіння» [6, с. 229]. Приміром: ***Життя в раю – нестерпне пекло**, / Тут жити треба, / Пройти цей шлях ілюзій мушу, / Зберігши душу* (Г. Коваль); *Етапи й перегони / солдати, вартя, пси / справляй **живі покони** / під **мертві голоси*** (В. Стус); *По той бік муру гуркотять машини, / вдивляюсь із **живої домовини** / туди, де розкошує маячня / моїх далеких недобутих марень / в калейдоскопі радосте-жалів* (В. Стус).

Проте життю, незважаючи на всю його важкість та гіркоту, народ віддає перевагу над смертю, що оповита таємничою невідомістю: *Життя **солодке і полинне** / В тім слові сповнене щедрот, / Якщо ти з ніжністю Тичини / Сказав, як грім: «Я єсть народ!»* (П. Осадчук); *І все ж я прагну отого причастя, / Де править службу Світло неокрає, / Щоб звідати у нім **живого щастя**, / **Яке і після смерті не вмирає*** (М. Руденко); *Летить комета. Бавиться дитя. / Цвітуть обличчя, страхом не стерті. / Благословенна кожна **мить життя** / на **цих всесвітніх косовицях смерті!*** (Л. Костенко).

Оксиморонні синтагми з антонімічними конститuentами *життя – смерть* традиційно передають рух по шляху, по земному простору. «У поетичній мові функціонують словосполучення з ключовими словами типу *дорога, шлях, стежка, стежина, поле*, що виступають як символи прожитого життя у відповідних контекстах» [11, с. 194]: *І враз він уривається – твій **шлях**, / де таємничі злети і падіння. / Ця дивна **смерть** зоветься **воскресінням**, / лиш хай життя обернеться на прах* (В. Стус); *Ніби повертаюсь / до давнього народження (моє /*

перейдене життя – то простір смерті) (В. Стус). Наведені контексти свідчать, що «символічно життя має таку лінійну репрезентацію (з використанням просторових характеристик): дорога, яка починається в мить народження й закінчується смертю» [3, с. 61].

Відзначена в поетичному словнику і «змістова інверсія» [9, с. 582], коли *життя* попадає в поле негативних оцінок, а *смерть* – в аксіологічно позитивне поле, що досягається поєднанням із атрибутами відповідної маркованості: *солodka смерть, кохана смерть, блаженна смерть, радісна смерть, жива смерть*. Приміром: *солодкий* – «який дає відчуття приємності або виражає радість, насолоду (про думки, почуття, стан людини)» [12, т. IX, с. 447]; *коханий* – якого, кохають, люблять [12, т. IV, с. 313] – *І темінь тьми. І голосіння тиші. / І смерть тобі солодша і миліша / за всі надії. Тож її і клич* (В. Стус); *Твоя недовідома рана / ще не вбиває, тільки їсть. Та вже і смерть – тобі кохана, / і смерть – неначе благовіст* (В. Стус); *Неначе смерть – то найсолодша мить, / котрої вся душа твоя запрагла / отак невідворотно, як і загнала* (В. Стус). У поетичних уривках контекстуальна синтагма «коригує» [10, с. 19] сприйняття читачем позитивної і негативної маркованості компонентів аналізованої оксиморонної синтагми, яка вживається з метою підсилення емоційно-негативної оцінки реакційного періоду в житті суспільства, а також для передачі важкого фізичного й духовного стану ліричного героя.

Тенденція оригінального словотворення виразно простежується в оксиморонних синтагмах, утворених злиттям двох субстантивів за типом композита: *життєсмерть, живосмерть, смертеіснування* – *Укритися. Сховатися, Втекти / у живосмерть, / Не бачити. Не чути...* (В. Стус); *У затишку прожити не судилось: / ударив грім – і зразу шкереберть / усе пішло, що ніби тільки снилось, / як життєіснування й життєсмерть* (В. Стус). Таким індивідуально-авторським новотворам-композиціям властивий значний експресивний потенціал, вони передають ставлення автора до особи чи об'єкта номінації, дають їм нові (образні) назви, активізують увагу реципієнта на значущих, на думку автора, характеристиках референта [5, с. 133].

Уживання оксиморонних синтагм, утворених поєднанням контрастних лексем *життя* – *смерть*, сприяє поглибленню асоціативних образів, розкриває індивідуально-авторське бачення поетичного світу: *Цей бенкет смерті в образі життя / щасливого відстрашує і врочить: / устромиш в воду ногу – і помреш* (В. Стус); *О, мій рідний краю, / ти наче смертний посаг – в головах. / І сива мати мій куйовдить страх* (В. Стус).

Крім того, досліджувані оксиморони увиразнюють іронічне ставлення до зображуваного. Продуктивними є оксиморонні синтагми, утворені шляхом заміни одного з компонентів стійкого словосполучення або додавання другої частини, яка є іронічним авторським коментарем до відомого фразеологізму, з метою надання їм нового значення: *І в помережані увійдуть ночі, / де ні жалю, ні радощів не ймуть, / а так живуть – і смерть свою жують* (В. Стус); *Люди часто живуть після смерті! / Вріже дуба, а ходить і їсть, / Перепродує мислі підтерті / у завулках тісних передмість* (В. Симоненко).

Отже, оксиморонні синтагми, які ґрунтуються на поєднанні компонентів ключової опозиції *життя* – *смерть* в одне змістове й структурне ціле, є продуктивними в українському поетичному словнику другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Оксиморони вживають з метою надання віршованим контекстам позитивної чи негативної маркованості, передачі внутрішнього світу ліричного героя, підсилення іронічного ставлення до зображуваного.

Література

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу / А. Н. Афанасьев. – М., 1865. – Т. 1. – 800 с.
2. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового Слова / Ю. Барабаш. – К. : Темпора, 2011. – 510 с.
3. Близнюк О. О. Просторова символіка концептів життя і смерть (зіставний аспект) / О. О. Близнюк // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – К. : КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 57–61.
4. Бобух Н. М. Субстантивна опозиція «життя – смерть» в українській поезії / Н. М. Бобух // Слов'янський вісник : зб.

наук. пр. Серія «Філологічні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету. – Рівне : РІС КСУ, 2007. – Вип. 7. – С. 47–52.

5. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
6. Голубовська І. О. Етнічні особливості елементів мовних картин світу : монографія / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
7. Иванов Вяч. Вс. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период) / Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 246 с.
8. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.
9. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 1996. – 848 с.
10. Мойсієнко А. К. Текст як аперцепційна система / А. К. Мойсієнко // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 20–25.
11. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття (семантико-функціональний аспект) : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 / Пустовіт Любов Омелянівна. – К., 1993. – 405 с.
12. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
13. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі : монографія / О. В. Тищенко. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 236 с.

Завалий С. Б. Оксюморонные синтагмы как репрезентанты ключевой оппозиции *жизнь – смерть* в поэтической речи

В статье исследованы семантико-стилистические особенности оксюморонных синтагм, основанных на соединении контрастных лексем «жизнь – смерть», в украинском поэтическом словаре второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: поэтическая речь, оксюморонная синтагма, контрастные лексемы, ключевые оппозиции, семантико-стилистические функции.

Zavaliy S. B. Semantic types of oxymoron syntagmas in the Ukrainian poetic language

The article examines semantic and stylistic peculiarities of oxymoron syntagmas, based on the combination of contrasting tokens “life-death” in Ukrainian poetic vocabulary of the second half of the twentieth and the beginning of the twenty-first centuries.

Key words: poetic language, oxymoron syntagma, contrasting tokens, key oppositions, semantic and stylistic functions.

Л. Л. Колесникова
Україна, Луганськ

СИМВОЛІЧНА ОПОЗИЦІЯ БІЛИЙ – ЧОРНИЙ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ СЕМАНТИЧНОГО КОНТРАСТУ В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ

У статті розглянуто семантичну структуру бінарної опозиції «білий – чорний», яка має символічне значення в міфології, фразеології та поетичній мові. Звернено увагу на формування негативного психологічного настрою окремої поетичної мікросистеми.

Ключові слова: архетип, бінарна опозиція, символ, колорономен, поетична мікросистема.

На сучасному етапі актуальним є дослідження символів-колорономенів поетичної мови в їхньому зв'язку з міфологією, фольклором, з огляду на їхнє переносне значення та емоційну конотацію.

Мета нашої статті – дослідити семантичний контраст кольорів-антиподів *білий – чорний*, урахувуючи зумовленість їхньої символіки тим, що в навколишньому світі людина постійно спостерігала зміну дня ніччю, тепла – холодом, світла – темрявою. Тому й виникла думка про боротьбу добра і зла, яка продовжилася й у поетичній мові кінця ХХ ст.

Символічний зміст поєднання колірних слів може ґрунтуватися й на архетипі – контрасті універсальних міфологічних мотивів, відповідно до якого виділяють полярні межі людського буття: небо – земля, верх – низ, вода – вогонь, білий – чорний тощо. В умовах поетичного тексту символічний код бінарної опозиції *білий – чорний* містить широкий ідейний смисл, абстрактне уявлення про духовні цінності, прагнення до розрізнення істини й хиб, усвідомлення праведності й гріховності натури, каяття: *Спокутую гріхи свої щодня, / Де біле – придивляюся – де чорне...* [11, с. 14].

У науковій літературі виділяють колірну групу *білий – чорний – червоний*, характерну для символіки первісних ритуалів і для філософії християнства, яка успадкувала деякі елементи язичницької символіки [5; 12]. Ми припускаємо, що історично ця «тріада» зазнала прерозподілу, оскільки на сучасному етапі схильні виділяти здебільшого бінарні групи *білий – чорний, чорний – червоний*.

Традиційно антагонізм *білий – чорний* має символічне значення: *добро – зло*, у якому негативна й позитивна конотація може вказувати на перебування або в рівновазі, або в постійній боротьбі. У складі цих опозицій один член є «позитивний», «хороший», він визначає спосіб осмислення окремих аспектів дійсності, які набувають значення для соціуму, стають догмами, що не підлягають сумніву» [18, с. 70]. Слід зазначити, що такий дуалізм властивий усім слов'янським мовам, зокрема болгарській (*бял – черен*). «У поезії ця спільність привела до подібності реакції схожого мовного матеріалу на подібні формальні проблеми» [17, с. 37].

На прикладі бінарної опозиції *білий – чорний* можемо говорити про мовний контраст як експресивний засіб поетичної мови. «Мовний контраст, – на думку В. А. Чабаненка, – це не просто об'єктивна лінгвістична універсалія, а ще й універсалія лінгвостилістична, породжена суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову» [16, с. 14]. Мовцями ми вважаємо поетів, а отже, говоримо про пошук саме поетами експресивних засобів (символ наділено експресією).

Значну увагу опозиційним парам *білий – чорний* приділяє Н. М. Бобух у докторській дисертації «Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти». Дослідниця аналізує ключові опозиційні пари у віршованому тексті з урахуванням позитивної та негативної маркованості їхніх конституентів, зокрема розглядає опозиції, складники яких виражають колористичні (*світло – темрява, білий – чорний*) характеристики [3]. «Аналіз колористичних образів *білого* і *чорного* на матеріалі української поезії свідчить, що поетична мова, крім прямої вказівки на контрастні кольори, актуалізує їхні символічні протиставлення й здатність використовуватися в оцінно-характеристичній функції (розкривати внутрішній світ персонажа, викликати певний настрій, ставлення до зображуваного)» [3, с. 82].

О. А. Куцик схарактеризувала бінарну опозицію символів-колоріменів *білий* і *чорний* у фразеологічних одиницях [7], яка, на думку російської дослідниці колірної семантики Марини Цветасової Л. В. Зубової, є «універсальною для всіх часів і культур» і яка «зумовлена антонімічними властивостями цих колірних слів у їхніх переносних і символічних значеннях» [6, с. 117].

Символічне значення колоріменона *білий* у мові української поезії трансформується в бік «негативу», не лише втрачаючи натяк на позитивні емоції, а, більше того, підсилюючи концепт смерті, природно закладений у символічній одиниці *чорний*: *На білім мості стояв Хтось / білий. / Зорі мовчали, ріка мовчала, / Хтось мовчав. / Чорна птаха Комусь на плечі / сіла. / Чорна птаха – Чиясь крилата / печаль. / І що білий Хтось на білім мості / вірив, / Зорі не знали, ріка не знала, ніхто / не знав. / Тільки вітер над білім мостом / вис. / Тільки вітер Чиїсь печалі / торкав. / Як опинились на білім мості / двоє – / Самотній Хтось і його чорний / птах, / Не знають ні зорі, ні ріка / прозора, / Та біле і чорне – віддавна смертельний / знак* [9, с. 52].

Погоджуємося з Г. Вежбицькою, яка стверджує, що значення опозиції *білий – чорний* засвоюється остенсивно, тобто наочно [4, с. 250].

Бінарна опозиція *білий – чорний* є фоном, на якому створюється напружена картина трагедійності існування людини, усвідомлення особистої смертності й природної нескінченності. Народна фразеологія, розкриваючи тему смерті, спиралася на уявлення смерті як прощання зі «світлом», сконцентрованим у колорітономені *білий*, і переходом у «потойбіччя», «темряву», що закладені в значенні символу *чорний*. Ця ознака зберігається й у сучасній поетичній системі: «Не можна бути поетом, не пам'ятаючи про смерть. Не може бути поезії без певної її присутності. Це, звичайно, не означає, що слово *смерть* повинно у віршах постійно миготіти. Не означає й те, що вірші повинні бути похмурими, сумовитими ... Але це означає, що вони повинні бути у внутрішній злагоді з рядками Платона про зв'язок творчості й смерті... у всьому величному, що людьми було написано, смерть видимо або невидимо присутня...» [1, с. 177].

В аналізованій антонімічній парі знайшов вияв дуалістичний погляд давніх слов'ян на явища природи. «Міфологічний свідомості був властивий опозитивний тип світобачення, тому білий і чорний кольори, як і пов'язані з ними концепти *світло – темрява, день – ніч*, розглядаємо як протилежні» [13, с. 82].

Отже, поєднання колірних антагоністів *білий і чорний* є основою для створення негативного психологічного настрою окремої поетичної мікросистеми й визначення в такий спосіб їхнього символічного значення (*білий + чорний → смерть*).

У системі поетичної мови бінарна опозиція *білий – чорний* зберігає негативну конотацію й стосовно сполучення *білий світ*, у якому важко встановити ступінь наявності образності: *І тільки в отворі воріт / куївся чорний білий світ. / Немає щастя на землі...* [2, с. 99], оскільки, на думку М. І. Толстого, «крім з'ясування співвідношення бінарних опозицій, важливо визначити співвідношення різних символіко-семантичних сфер і ситуацій» [15, с. 152].

Лексема *світ* у слов'ян ще в глибокій давнині мала просторове значення: «навколишнє середовище, усесвіт, земля». Колірну ознаку названого поняття з'ясовували шляхом міфологічного протиставлення «цього» світу, тобто світлого, со-

нячного світу живих «тому» світу – темному царству мертвих [10, с. 224].

В утворенні звороту важливу роль відіграла й символіка білого кольору, яка спочатку була лише позитивною. Саме позитивними тонами має бути насичений і зворот *білий світ* («земля з усім, що існує на ній»). Але упродовж тривалого часу негативно марковані компоненти проникали в саму структуру звороту *білий світ* («навколишнє середовище») та створювали зовнішню оцінну експресію. У поетичному тексті цього досягнуто наявністю негативних конотативних розгалужень, сконцентрованих у символі *чорний*: *Із білого-білого світу, / (Я знала, був білий колись), / З непам'яті висхлого сліду, / Зі стертих могилами рис / Прийшла чорна сповідь етапів – / Незмивна державна ганьба, / Питаннями згорблених знаків, / Мов зашморгом нас обвива* [8, с. 21]. У поезії простежуємо історичні події, де *чорна сповідь етапів* – період репресій і гонінь за часів Радянського Союзу на тлі *білого світу* – «радісного й безтурботного життя радянського народу».

Наявність антагоністичної сполуки *білий – чорний* (де *білий* є епітетом до номінатива *світ*) свідчить про повний відрив лексеми *білий* від її першоосновного значення: «колір». Це підкреслено й тим, що забарвлення всього навколишнього (світу) в білий колір робить неприпустимою наявність інших кольорів, що природно неможливо: *Дорога додому, / де прізвище роду / написано біло / на чорних хрестах, / де ймення батьків / оживає в устах / тіток і вітрів. / Дорога додому / із білих світів* [14, с. 3]. Імовірно, контекстуально *дорога з білого світу* означає «дорога із цвинтару» додому, де вислів *білий світ* є заміником поняття «той світ».

Отже, в українській поетичній системі одне з найголовніших протиставлень світової міфології *біле – чорне* міцно закріпилося як центральне ядро із символізуванням негативного та позитивного, двох протилежних світів.

Література

1. Адамович Г. В. Комментарии / Г. В. Адамович // Знамя. – 1990. – № 3. – С. 153–185.

2. Біливода П. Ось така мені випала доля : поезії та листи / П. Біливода. – К. : Молодь, 1998. – 224 с.
3. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Бобух Надія Миколаївна. – К., 2009. – 463 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Рус. словари, 1996. – 416 с.
5. Гайдук В. П. К вопросу о цветовой символике «Божественной комедии» Данте / В. П. Гайдук // Дантовские чтения. – М. : Наука, 1971. – С. 174–180.
6. Зубова Л. В. Поэзия Марины Цветаевой : лингвистический аспект / Л. В. Зубова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 264 с.
7. Куцик О. Роль символів-кolorативів у формуванні фразеологічних значень / О. Куцик // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. пр. / відп. ред. В. І. Гончаров. – К. : Знання, 2002. – С. 187–192.
8. Лук'янчук Р. Ф. Тіні на зорі (100 поезій) / Р. Ф. Лук'янчук. – Северодонецьк : Вид. дім «Надія України», 1996. – 119 с.
9. Михайлюк П. Щось сталося : зб. віршів / П. Михайлюк ; упоряд., авт. післямови Л. Коломієць. – К. : Смолоскип, 1995. – 125 с.
10. Мокиенко В. М. Образы русской речи : ист.-этимол. и этногр. очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 280 с.
11. Низовий І. Д. Запрягайте, хлопці, коней : поезії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Спілка ж-стів України, 1993. – 64 с.
12. Панченко А. М. О цвете в древней литературе восточных и южных славян / А. М. Панченко // Труды Отдела русской литературы. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1968. – Т. 23. – С. 3–15.
13. Сафина З. М. Цветовая символика и ее отражение во фразеологии / З. М. Сафина // Проблемы лингвокультурологии и теории дискурса. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 81–84.

14. Тарасюк Г. Вірші / Г. Тарасюк // Дніпро. – 1991. – № 11–12. – С. 3.
15. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – [2-е изд.]. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
16. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
17. Якобсон Р. Работы по поэтике / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 461 с.
18. Стойнев А. Светогледът на прабългарите / А. Стойнев. – София : Изд-во на Българската Академия на Науките, 1985. – 177 с.

Колесникова Л. Л. Символическая оппозиция *белый – черный* как репрезентант семантического контраста в поэтической речи

В статье рассмотрена семантическая структура бинарной оппозиции «белый – черный», которая имеет символическое значение в мифологии, фразеологии и поэтической речи. Обращено внимание на формирование негативного психологического настроения отдельной поэтической микросистемы.

Ключевые слова: архетип, бинарная оппозиция, символ, цветономен, поэтическая микросистема.

Kolesnikova L. L. Symbolic opposition *white – black* as the representative of semantic contrast in the poetic language

The article considers the semantic structure of binary opposition «white – black», which has a symbolic meaning in mythology, phraseology and poetic language. The attention is drawn to forming of negative psychological impact of a particular poetic microsystem.

Key words: archetype, binary opposition, symbol, colournomen, poetic microsystem.

СТАНОВЛЕННЯ СЛОВОВІРНОЇ НОРМИ ПРИКМЕТНИКА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано словотвірні процеси в мові публіцистичного стилю початку ХХ століття у зв'язку з тенденціями динаміки літературної норми. Особливу увагу звернено на функціонування словотвірних варіантів. Узагальнено основні напрямки лексичних і граматичних змін.

Ключові слова: словотвір, мовна норма, варіант, похідне слово, історія літературної мови.

Прикметник за словотвірними показниками розташований між іменником і дієсловом, суфіксальною словотвірною активністю нагадуючи іменник, а префіксальною – дієслово. Мова преси початку ХХ століття відбиває процеси доби і вводить у загальномовний словник ряд відіменних та віддієслівних прикметників. Це насамперед слова на означення явищ суспільно-політичної сфери, національного, культурного, духовного життя народу, які характеризуються неоднорідною семантикою й різним формальним вираженням. Неологізми публіцистичного стилю 10–30-х років ХХ століття, зазвичай, творилися за законами мови й тому органічно входили в літературний слововжиток.

Функція афіксів граматичної ад'єктивності полягала в остаточному оформленні за допомогою словотворчих засобів формально-граматичних перетворень атрибута, його закріпленні в присубстантивній позиції і його морфологізації [8, с. 72]. У досліджуваній період найпродуктивнішими були моделі, в яких словотворчий суфікс виявляв категоріальне значення «такий, що характеризується семантичними відтінками відповідно до твірної основи».

У мові преси було багато новотворів доби, які за формальними та семантичними ознаками повністю відповідали внутрішнім законам мови й тому швидко закріплювалися в літературному вжитку: *академічний, організаційний, перекладний, автор-*

ський, видавничий, гуртківський, освітній, наприклад: Мені здається, що **академічним** установам, а також таким інституціям (учредженням), як Земство та Громадянський комітет слід-би негайно розв'язувати гострі питання сучасності (ВС, 22.07.1917); Оригінальні та **перекладні** статті все частіше з'являються на сторінках нашого видання (ВГ, 12.09.1918).

Мова 10–30-х років демонструвала також тенденції прикметникового словотвору, які не сприйняла сучасна літературна мова. Одним із найпродуктивніших було творення прикметників із суфіксом **-ов/-ев-** – похідних від різних іменникових основ: і власне українських, й іншомовних. Багато з них у процесі мовного розвитку витіснилися прикметниками з іншими суфіксами: *оперовий, кабінетовий, кредитовий, спортовий, голодовий, пам'ятевий, процентовий, запасовий*, напр.: Друга навала в початку лютого сього року внесла деякі відміни в життя **оперового театру** (Укр., 23.08.1919); Тільки шляхом зміцнення нашого господарства ми й **бюджетової сфери** ми зможемо дати рішучу одсіч нашим класовим ворогам (ГН, 17.07.1927); На 11-те вересня Кубанською продовольчою управою призначається нарада для розв'язання проблем **резервового фонду** (В, 01.04.1927). За аналогією без суфікса **-н-** утворювався похідний прикметник від іменника *дух* – *духовий*: Виходячи з самісінької глибини народнього життя, мова росте, розвивається поруч з тим, як росте й розвивається **духове** життя народу і його культура взагалі (Ч, 17.09.1917). Такі відіменні деривати значно переважали порівняно над формами з суфіксом **-н-**, які вживалися переважно в мові східноукраїнської періодики, пор.: *бюджетний, кредитний, предметний*, наприклад: Працююча людність свідомо, що саме їй належить наповнювати **бюджетний фонд** (НП, 12.08.1928). О. Синявський зазначав, що «наросток **-овий** часто чергується з іншими прикметниковими наростками, зокрема з **-ний**, при тім часто й значіння слова зміняється з зміною наростка, але не так, щоб можна було визначити відмінність **-овий** супроти інших, напр.: *розумовий* (прикметник відносний) – *розумний* (інше значіння, між іншим,

з ступенюванням – *розумніший...*), але в *роковий – річний, оксамитовий – оксамитний...* вже немає такої відмінності» [14, с. 138]. Згодом словотвірні варіанти або розподібновалися в значенні, або один із них зникав як надлишковий. При визначенні тенденцій розвитку словотвірної системи треба звернути увагу й на такі важливі лінгвістичні моменти, які регулюють участь функціонально однопланових суфіксів у творенні відносних прикметників за відсутності семантичних обмежень. Одним із таких визначальних, на думку А. П. Гришенка, чинників, пов'язаних із закріпленням форманта **-ов-, -ев-** у словотвірній системі української літературної мови, є обов'язкове збереження кінцевих приголосних деяких суфіксів [4, с. 154]. Тут, звичайно, можливі часткові морфологічні зміни у складі відповідних морфем твірних основ, які уможливають збереження задньоязикових приголосних. Перед суфіксом **-н-** морфологічна видозміна цих фонем є неодмінною умовою дериваційного процесу. Тому в літературній мові в словотворенні відносних прикметників суфікс **-ов-/ -ев-** репрезентує здебільшого випадки, коли твірні основи мають у своєму складі кінцеві морфеми **-к-, -ок-, -ик-/ -ник-, -ак-/ -як-, -ечк-**, напр.: *казка – казковий, світанок – світанковий, містечко – містечковий* [4, с. 155]. При творенні відносних прикметників від девербативних за походженням іменників жіночого роду – назв дій, сформованих за участю суфікса **-к-** (*пересадка*), а також іменників жіночого роду на **-иц(я)** (*дільниця*) закріпився суфікс **-н-** [6, с. 262–263]. Незаперечною умовою словотворення відносних прикметників на **-ов-/ -ев-** стала також цілком виразна тенденція 20–30-х років ХХ століття уникати не властивий звуковій структурі слова збіг приголосних, що типове для похідних від запозичених іменників (*ансамблевий, оркестровий*) [6, с. 264]. М. А. Жовтобрюх стверджує, що суфікс **-ев-** закріпився в прикметниках з основою на м'який приголосний, а також після шиплячих, коли на склад з цим суфіксом падає наголос. В ад'ективах, утворених від іменників, що позначають предмети й мають основу, яка закінчується на **-р**, усталився суфікс **-ов-** незалежно від місця

наголосу: *двір* – *дворовий*. Якщо наголос падає на корінь або на закінчення, вживається суфікс **-ов-**, напр.: *лісовий, польовий* [6, с. 264].

Л. А. Булаховський зазначає, що наголошення з цими суфіксами не набуло ознак виразної системи. Деякі утворення (наприклад, низка назв культурних понять) відбивають вплив польської мови з її наголосом на останньому складі слова [1, с. 24–25]. Такі зразки знаходимо й у мові художньої літератури початку ХХ століття: *Пливли згадки про модних тенорів і баритонів, сопрано і контральто, критики модних опер і оперових будинків, вирази ентузіазму до голосів і для співацьких гонорарів* (М. Грушевський).

Деякі, поширені в 10–30-ті роки ХХ століття, прикметники з суфіксом **-ов-** згодом відтіснилися на периферію словотвірної системи української мови, напр.: *парадовий* (пор. *парадний*), *смоловий* (пор. *смолистий*), *гранітовий* (пор. *гранітний*). Про це свідчать ремарки *рідковживане й застаріле* в Словнику української мови в 11-ти томах (К., 1970 – 1980; далі – СУМ).

Сучасна українська літературна мова часто зберігає словотвірні зразки на **-ов(ий)** з тим значенням, яке вони мали на етапі входження в словотвірну систему, тобто в 10–30-ті роки ХХ століття. Слово *випусковий* мало значення «той, хто випускає черговий номер газети, журналу»: *Випусковий редактор намагався широко подати думку простих людей про зросійщення наших шкіл, про руйнацію дитячих душ* (ВС, 22.04.1917); *Випусковий взяв підписану коректуру і в'яло промовив: – До побачення!* (М. Хвильовий); пор.: у сучасній мовній практиці: *...не пройде повз найменшу дрібничку, дасть слушну пораду випусковому з висоти свого досвіду. Ось чому працівники редакції спокійні за газету [Літературна Україна], коли біля талера – Ніна Бондар* (ЛУ, 10.08.1989). За словом *випускний* уже в другій половині ХХ століття закріпилося значення «призначений для випускання чого-небудь» або ж «який стосується випуску з навчального закладу», пор. *випускний клас, диплом, журнал, вечір, екзамен, клапан, отвір*.

Продуктивність творення прикметників із суфіксом **-н-** пояснюється унікальними морфологічними особливостями самого афікса, здатного поєднуватися з будь-яким приголосним. Цей тип часто витісняв з ужитку інші словотвірні варіанти. Так, із поширених у мові 10–30-х років прикметникових форм *виховний – виховавчий, характерний – характеристичний* літературна мова сприйняла моделі з суфіксом **-н-**. Варіанти з афіксами **-авч-, -ичн-** ми сьогодні кваліфікуємо як елементи словотвірної системи української мови конкретного часового зрізу – початку ХХ століття: *Майже всі делегати зазначали, що у нас ще не досить добре стоїть виховавча робота серед членів нашого товариства* (ГН, 12.09.).

В ад’єктивах часто конкурували також суфікси **-ськ-** і **-ичн-/ічн-**: *філософський – філософічний, пацифістський – пацифістичний; -ч- і -н-: споживчий – споживний*.

Пошуки нових форм вираження того чи того словотвірного значення призводили до популяризації моделей прикметників, утворених за зразками інших мов: *дискусійний – дискутивний, провокаційний – провокативний*. Такі тенденції знаходять своє продовження в сучасній мовній практиці, пор.: *Дев’ять іноземних посольств, два міністерства закордонних справ та п’ять культурних центрів забезпечили презентативну програму кінодебютів з Німеччини, Франції, Великобританії, США* (ГУ, 15.11.1994).

У мові преси початку ХХ ст. як варіанти функціонували прикметники: *кравий – кров’яний, військовий – воїнський*, напр.: *На тім тижні у Японії сталися кріваві події* (М, 02.01.1912); *Великі кров’яні події на Балканах розколювали мусульманський мир* (М, 05.01.1912); *Економічне життя в так званому південно-західному краї йде своєю особною мирною стежкою і забуває про військові потяги* (Укр., 19.08.1919); *Стукотять колеса воїнського поїзда і важко дихає паровоз* (ВУНР, 21.12.1917). Давня форма *кравий* згодом заступилася словом *кривавий*, яке засвоїла літературна мова із значенням «з якого тече, виступає кров», «залитий кров’ю, закривавлений» (див. СУМ – Т. IV. – К., 1975). Прикметник *кров’яний* засвоївся

у вжитку зі значенням «виготовлений із крові». На периферію мовного вжитку, як стилістично забарвлене, відійшло слово *війський* (СУМ подає ремарку «урочисте»).

Оцінна функція публіцистичного стилю позначилася на творенні складних прикметників з емоційно-експресивним значенням: *україножер, українолюбний, націотворчий*, пор.: *Розуміється, що ця **україножерська** агітація дала за короткий час криваві наслідки* (Укр., 30.09.1919); *Щоб забезпечити **націотворчий** чинник, а також можливість нашої людности мати місця по школах, які перелюднені, надалі приймати осіб не **українського** громадянства заборонено* (Укр., 19.09.1919).

Активні словотвірні процеси супроводжувалися пошуками морфологічного оформлення прикметникових дериватів.

Як засвідчують граматики, на початку ХХ століття вже був усталений поділ прикметників на тверду та м'яку групи з відповідними типами відмінювання, які без змін успадкувала сучасна українська літературна мова. Проте в деяких випадках простежуються динамічні процеси морфологічної норми. У 10–30-ті роки в місцевому відмінку однини прикметників функціонували варіантні закінчення **-ім, -ому**. Продуктивними були форми на **-ім**. У виборі правильної форми саме їм надавалася перевага: *на добрім/на доброму* [17, с. 118], *на воронім коні/на вороному коні* [12, с. 155], *на добрім* [15, с. 81], *на малім* [19, с. 28]. У мові преси також переважали короткі форми прикметників: *Позавчора в **Українськiм** клубі одкрито нову організацію українського жіноцтва під назвою «Союз Українок»* (Укр., 07.09.1919); *Але своїм розумом і щирим серцем цей чоловік побачив **на кращім, яскравішiм** прикладі сучасну російську політику і зумів передбачити наслідки для України* (М, 19.05.1912).

Варіантні форми прикметників у місцевому відмінку однини проіснували в мові довгий час, і лише в 50-ті роки ХХ ст. прескриптивна норма засвідчила витіснення їх з ужитку. Граматики зауважили, що «...у сучасній мові короткі форми прикметників належать до категорій пережиточних» [10, с. 48]. Нормативними було визнано їх вживання тільки в присудковій

функції (повинен, винен, варт). У всіх інших випадках неповні форми прикметників були кваліфіковані як стилістично забарвлені, фольклорні елементи [10, с. 48].

На початку XX століття ще не було загальноприйнятої концепції про творення ступенів порівняння прикметників. Ступеневими вважалися поєднання прикметників з прислівниками *дуже, надто, надзвичайно* [11, с. 83]. Г. Шерстюк зазначав, що ступені порівняння прикметників утворюються за допомогою суфіксів **-іш(ий)**, **-іш(а)**, **-іш(е)**, **-ш(ий)**, **-ч(ий)**: *червоніший, глибший, кращий, солодчий* [18, с. 27]. В. Коцовський та І. Огоновський нормативними вважали суфікси **-ьш(ий)**, **-йш(ий)**: *мильший, милйший, яснійший, студенійший* [9, с. 40]. С. Смаль-Стоцький зазначав, що обидва прикметникові суфікси мають давнє походження й зафіксовані вже в пам'ятках XI ст., проте перший поширений у східній частині України, а другий у західній [15, с. 82]. Варіантне хитання ступеневих прикметникових форм засвідчує також мова східної й західної періодики: *Сумні думки наганяє та кривда, що діється **слабшим, вбогіцим**, одсталим* (Г, 12.01.1912); *Є в нас у ці тяжкі дні одна сила, що могла б урятувати і школу й націю нашу, коли б вона сама була **свідомійша** національно: тая сила – кооперація* (ВГ, 12.10.1918); *В обсягу промислового і торговельного господарства націоналізації всіх **важнійших** галузів промислу та передачі під догляд Українського Сейму місцевих органів самоврядування та робітничих комітетів всього промислового, торговельного і продовольчого господарства...* (КД, 19.01.1917). Обидва варіанти представлені і в мові художньої літератури: *...не було в світі люду **одважнішого*** (П. Куліш); ***видніші** місця* (Б. Лепкий); *Темрява знов лягла, ще **чорніша**, ще **глибша*** (Леся Українка); *молодь **молодіша** од усіх* (П. Тичина); ***сміливіцими** од них* (М. Драгоманов); ***завзятіший** од всіх* (І. Котляревський). Діалектна мова (один із інтралінгвальних чинників) і вплив російської (екстралінгвальний фактор) позначалися також на поширенні в мові преси варіантних форм найвищого ступеня порівняння прикметників: *Коли б їм сказати, що і **найкрасша** з лиця дівчина, коли вона не мита і розхристана і в подертих*

лахах, не буде виглядати гарно, то се вони зрозуміють, але скажи їм, що так само і гарну думку треба гарно одягнути у слова, щоби подобалася, то сего вони не зрозуміють (Б, 07.01.1916); *Германія одна із самих сильних європейських держав, вона лежить поруч з Польщею і тягнеться широкою смугою на захід од Польци вздовж берегів Балтийського та Німецького морів* (Укр., 23.08.1919). Неусталеність ступеневих прикметникових форм демонстрували й лексикографічні джерела 10–20-х років: *найяснійший* [7, с. 108], *найясніший* [13, с. 81], *найактивніший* [2, с. 108], *миліший* [3, с. 212], *найхарактерніший* [2, с. 25].

До 30-х років ХХ століття варіант на **-ійш(ий)** вийшов з ужитку. Це засвідчує мовна практика: *найсильніші, солодші, сміливіші* (М. Рудницький); *Розуміється, що правительство дуже добре знає, що політичного Українського антидержавного руху нема й сліду, що Український народ як нація набагато лояльніший, і, що Український рух є наскрізь культурний – без усякої домішки політичного сарказму* (ГН, 12.07.1927). Такі форми пропонувала також західноукраїнська граматика 1931 року А. Штефана та І. Васка.

Мова преси початку ХХ століття відігравала важливу роль у відборі й закріпленні у вжитку єдиних взірцевих мовних одиниць, в усуненні позасистемних і стилістично не диференційованих явищ. Словотвірна варіантність була шляхом пошуку нових виражальних засобів, етапом природного відбору літературних одиниць.

Умовні скорочення

- Б – Буковина
- ВГ – Вологодська газета
- В – Вісти
- ВС – Вільне слово
- Г – Гасло
- ГН – Геть неписьменність
- ГУ – Голос України
- КД – Козацька думка

ЛНМ – Література. Наука. Мистецтво
ЛУ – Літературна Україна
М – Маяк
НП – Наддніпрянська правда
Укр. – Україна
Ч – Чорноморець

Література

1. Булаховський Л. Український літературний наголос / Л. Булаховський. – К. : Київ-друк, 1947. – 234 с.
2. Гладкий М. Правописний словник-показник / М. Гладкий. – К. : Київ-друк, 1929. – 42 с.
3. Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Нью-Йорк, 1994. – 460 с.
4. Грищенко А. Суфіксальний словотвір прикметників / А. Грищенко // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 114–121.
5. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / М. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.
6. Жовтобрюх М. Курс сучасної української літературної мови / М. Жовтобрюх, Б. Кулик. – К. : Наук. думка, 1959. – 354 с.
7. Іваницький С. Російсько-український словник / С. Іваницький. – Вінниця, 1918. – Т. II. – 266 с.
8. Ковалик І. Вчення про словотвір / І. Ковалик. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 78 с.
9. Коцовський В. Методична граматики руської мови для ІV класу шкіл 5-ти і 6-ти класових / В. Коцовський. – 2-е вид. – Львів, 1912. – 75 с.
10. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – К., 1951. – 408 с.
11. Левицький М. Українська граматики для самонавчання / М. Левицький. – Катеринослав; Ляйпціг : Українське видавництво в Катеринославі, 1923. – 197 с.
12. Наконечний М. Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Наконечний. – Х. : Рух, 1928. – 240 с.

13. Правописний словничок української мови. – К., 1922. – 260 с.
14. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – К. : Література й мистецтво, 1931. – 368 с.
15. Словник української мови. – Т. I – XI. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
16. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Відень, 1914. – 202 с.
17. Тимченко Є. Українська граматика / Є. Тимченко. – К. : Час, 1917. – 168 с.
18. Шерстюк Г. Коротка українська граматика для школи / Г. Шерстюк. – Полтава : Український учитель, 1907. – Ч. I. – 64 с.
19. Штефан А. Граматика української мови / А. Штефан, І. Васко. – Мукачево : Вид. Учит. Т-ва Підкарпатської Руси, 1931. – 64 с.

Коць Т. А. Становление словообразовательной нормы прилагательных в начале XX века

В статье проанализированы словообразовательные процессы в языке публицистического стиля начала XX века в связи с тенденциями динамики литературной нормы. Особое внимание обращено на функционирование словообразовательных вариантов. Обобщены основные направления лексических и грамматических изменений.

Ключевые слова: словообразование, языковая норма, вариант, производное слово, история литературного языка.

Kots T. A. The Development of adjective word-building norm in the beginning of the twentieth century

The article presents the analysis of word-formative processes in the publicistic language used in the early twentieth century in the context of literary Ukrainian norm. Special attention is paid to the functioning of morphological variants. The main changes in the lexical system are generalized as well.

Key words: word-building, literary norm, variant, derivative word, history of literary language.

СЕМАНТИКА ЕВФЕМІСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі українських східнослов'янських говірок)

У статті розкрито особливості семантичної структури евфемістичних образних стійких висловів, уживаних у східно-слов'янських говірках, а саме схарактеризовано три основні значеннєві групи фразеологізмів: магічно-заборонні, маскувальні, пом'якшувально-меліоративні.

Ключові слова: евфемістичні фразеологізми, замітники, східнослов'янські говірки.

В усній розмовній практиці активно функціонують образні стійкі вислови, які вживають замість прямих назв на позначення негативного денотата, що внаслідок різних причин уважають заборонним, – евфемістичні фразеологізми.

Евфемізми неодноразово привертали увагу мовознавців. Своєрідним фундаментом для подальших досліджень з питань евфемізації вважають роботу Б. Ларіна «Об эвфемизмах» (1977), у якій учений аналізує давнє мовне табу й сфери його поширення, розмежовує збережені слова-замітники із заборон давніх релігій та сучасні евфемізми, визначає сфери застосування й засоби творення останніх тощо. Інші аспекти евфемізації мовлення досліджені в наукових розвідках Р. Будагова, Л. Булаховського, С. Відлака, З. Лещинського, О. Потебні, О. Реформатського, В. Ужченка та ін.

Мета нашої статті – схарактеризувати основні семантичні ряди евфемістичних фразеологізмів, уживаних у східнослов'янських говірках.

Зібраний ареальний фразеологічний матеріал свідчить, що образні субститути мають свою специфіку. Це пов'язано насамперед з тим, що досліджуваний ареал є новоствореним і становить синтез не тільки окремих діалектів української мови, а й російської, що зумовлено маргінальністю зони. Дослідник Слобідської України Д. Багалій писав: «... Населення Слобо-

жанщини склалося з різних етнографічних поділів українського народу, і через те... українська мова тут витворилася не задніпрянська, не галицька, не чернігівська, а власна, місцева, немов середня між ними; більш усього вона наближається до полтавської і київської мови» [1, с. 28]. «Синтез» мов супроводжується синтезом культурних, звичаєвих особливостей, просторово-образних уявлень, які найкраще відбиваються у фразеологічному діалектному шарі. Це певним чином пояснює якісні й кількісні особливості східноукраїнських евфемістичних ареальних фразеологічних одиниць (ЕАФО) порівняно з висловом іншими діалектів. В одній діалектній зоні фіксують лише рудименти табу, а в іншій їх дотримання має не бажальний, а імперативний характер [2, с. 145]. У гуцульських говірках, наприклад, Н. Хобзей виділяє десятки формул-евфемізмів на позначення чорта, наголошуючи, що табу на вживання слів *чорт*, *дідько* в гуцульських говірках «діє і сьогодні» [6, с. 64–69]. У східнословобожанських говірках пряма назва *чорт* здебільшого не евфемізована. Тільки подекуди можна почути *отой з ріжками* (Світ), *отой нечистий* (Новпск). Частіше вживають евфемізми-лексеми, як-от: *рогатий*, *отой*, *нечистий* тощо. Зате «дозволеність» на вживання «таємного», «страшного» *чорт* засвідчується численними ареалізмами з цим компонентом, про що свідчать майже 60 висловів, зафіксованих у «Фразеологічному словнику східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка та Д. Ужченка: *з чортом в очах* «про злий погляд», *до чортів податися* «померти», *до чорта в зуб* «відповідь на питання „куди йдеш?“», коли не хочуть признаватися», *лизнути чорта під хвостом* «випити спиртного», *як у чорта на хаті* «неакуратний (про зачіску)» тощо [5, с. 251].

Евфемістичний фразеологічний фонд Східної України має арсенал засобів, що відбивають особливості роду діяльності мешканців цього регіону. Так, у місцевих говірках зафіксовані ЕАФО, внутрішня форма яких пов'язана з гірничою справою. Низка евфемізмів формується, зокрема, навколо концепту *Шубін* (шахтарський домовик). Глибокий культурно-національний вертикальний контекст назви гірницького домовика *Шубіна*

«діахронічно» мотивує численний масив фольклорно-фразеологізованих висловів як відшарувань дискурсу, породженого небезпечною професією та «дієвістю» синхронічно мовленого слова (аварії на шахтах не припиняються) – і відповідно «інтенсифікує пошуки вербально-застережних заходів» [4, с. 258–259]: *Шубін забрав* (Шахт), *Шубін прибрав* (Антрац) «хтось загинув у шахті внаслідок обвалу».

«Шубінські» мотиви продовжує низка інших «гірничих» ЕАФО. Активно функціонують евфемістичні вислови на позначення прямого «випивати (спиртне)»: *ходити на балон* (Лисич), *йти на банку* (Шахт); «байдикувати, нічого не робити»: *нішу сторожити* (КрЛ), де *ніша* – пустота в лаві, у породі, *сидіти на коньку* (Горл), де *коньок* – це розпил (розпиляна дошка) звичайно шириною 0,9 м, а довжиною 2 м (там, де рубають вугілля молотками); «робити зайву, нікому не потрібну роботу»: *вугілля мити (перемивати)* (Брян).

Особливість ареальних евфемістичних фразеологізмів виявляється й у їх класифікації. Якщо Б. Ларін, Ф. Бацевич, Т. Космеда систематизують евфемізми за соціальною природою, Н. Бердова зважає на «стигми» (стереотипи з негативним забарвленням), П. Стасинська поділяє евфемізми відповідно до мети їх застосування, то аналіз образних стійких евфемістичних замінників у східнослов'янських говірках дозволяє класифікувати їх за основними тематичними групами.

1. Магічно-заборонні, зумовлені вірою в магію слова, у те, що його заміною можна впливати на долю людини. Серед усіх ЕАФО, пов'язаних із вірою в мовну магію, виділяємо жартівливі або іронічні евфемістичні фразеологізми, що є відповідями на запитання «Куди йдеш?», коли не хочуть признаватися: *в ліс по дрова* (відповідають на «лихе» питання в Тарасівці Троїцького р-ну) або *шукати щастя* (Біл), *на збори* (Луган). Табу на запитання «куди?» Д. Зеленін пов'язував з давнім словом *куд*, що означає «злий дух». О. Потебня припускав схожість «куди?» з *кудити*, що колись, імовірно, означало «зурочити» [3, с. 469]. Каламбурні вислови з коренем *куд* є доволі продуктивними в усному розмовному мовленні. Можливо, це пов'язано з бажан-

ням мовця не лише відвернути, нейтралізувати лихий вплив слова, а й «повернути біду» своєю відповіддю на «кудикала»: *за кудикину гору* (ареалізм уживають в ареалі майже повсюди; тільки в [5] подано майже 30 локалізацій), який постав, за В. Мокієнком, в оточенні мисливців чи рибалок. У східнослов'янських говірках зафіксовані численні репрезентанти названої мовної формули: *на закудикину гору* (Біл), *на кудикини гори* (Євсуг). На сході України відома й відповідь-заперечення *не закудикуй дорогу*, пор.: – Ти куди? – Та *не закудикуй дорогу*. Де ти тільки взявся? (Підг). Віра в магію слова зумовила й появу численних фразеологізмів, пов'язаних зі сферою смерті. Евфемістичні замітники прямого «померти», «поховати», «бути близьким до смерті», «смерть» утворюють «потужне фразеосемантичне поле» (В. Ужченко): *чотири (читирі) дошки шукати* (Сніж), *яма по йому плаче* (Усп), *скоро одміряють два метри (метра) [землі]* (Греч) «бути близьким до смерті»; *спустити дух* (Лим), *відлетіти до небес* (Новпск) «померти»; *відправити (одправить) за ворота* (Слсрб) «поховати» тощо.

Віра, що слово чи вислів може впливати на дію, наприклад, в обрядовій сфері, зумовлює виникнення замітників типу *іти на согласіє, іти на мир* (Новайд) замість прямого нейтрального «сватати». Мовці таким чином намагаються спрямувати процес у потрібному, бажаному напрямку.

2. Маскувальні замітники, до яких звертаються мовці з метою завуалювати реалію-назву, уникнути комунікативного конфлікту, не створювати для співбесідника почуття дискомфорту. Прямо називати, наприклад, фізіологічні процеси людини, не завжди коректно, делікатно й доречно, тому замість неприємного «блювати» кажуть *викладати мозаїку* (Снак), *їхати в Ригу* (усюди). Заміняють і негативне «зраджувати»: *працювати в нічну зміну* (Луган), *робити на два фронти* (Розс). Для характеристики похитливого чоловіка застосовують, наприклад, фразеологізм *як цуцик весною* (Шульг). Замість прямого «горілка» кажуть *бабини сльози* (ВерхП), *скажене молоко* (КрЛ).

3. Пом'якшувально-меліоративні евфемізми, зумовлені мір-

куванням увічливості, прагненням подати що-небудь у прикрашеному вигляді. Так, шануючи старість, кажуть у *(в) літах* (Світ), у *віці* (Шульг), *(у) в годах* (Луган). Із семантикою «худий» використовують за голкою не видно (Кір), за ліску сховаться (Пер). Замість прямого «некрасива» кажуть *Богом обділена* (Старб), *вісімнадцята вода вмиє* (змиє). – *Не переживай, будеш і ти гарненькою, вісімнадцята вода змиє* (Стах).

Співчуття (іноді з відтінком іронії) відчутне в численних висловах на позначення дурного, божевільного: *розуму не набрався* (Луган), *неповний умом* (Новпск), *Альоха (Альоша) з водокачки* (– *Що з нього взяти: він же Альоха з водокачки*) (Антрац), *Божя душа* (– *Не чіпайте людину, ви ж знаєте, що він Божя душа*) (Новпск), *із Запорізької втекти* (– *Ти що кричиш на всю вулицю – з Запорізької втік?*) (Алч): в основі останнього фразеологізму лежить назва вулиці з психіатричною лікарнею.

Отже, у східнословобожанських говірках уживають численні фразеологізми евфемістичного характеру. Найбільш яскраво представлена сфера смерті, а також фразеологізми-відповіді на запитання «Куди йдеш?» та вислови семантичних рядів «зраджувати», «старий», «дурний».

Література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1991. – 255 с.
2. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 268 с.
3. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Х., 1905. – 652 с.
4. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
5. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 4-е вид. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.
6. Хобзей Н. Гуцульська міфологія / Н. Хобзей // Етнолінгвістичний словник. – Л., 2002. – 216 с.

Умовні скорочення населених пунктів

Алч – Алчевськ, Антрац – Антрацит, Біл – Біле Лутугинськ. р-ну, Брян – Брянка, ВерхП – Верхня Покровка Старобільськ. р-ну, Горл – Горлівка, Греч – Гречишкіне Новоайдарськ. р-ну, Євсуг – Євсуг Біловодськ. р-ну, Єнак – Єнакієве, Кір – Кіровськ, Кр – Краснодон, КрЛ – Красний Луч, Лим – Лиман Старобільськ. р-ну, Луган – Луганськ, Новайд – Новоайдар, Новпск – Новопсков, Пер – Перевальськ, Підг – Підгорівка Старобільськ. р-ну, Розс – Розсохувате Марківськ. р-ну, Світ – Світле Старобільськ. р-ну, Слсрб – Слов'яносербськ, Сніж – Сніжне, Старб – Старобільськ, Стах – Стаханов, Усп – Успенка Лутугинськ. р-ну, Шахт – Шахтарськ, Шульг – Шульгинка Старобільськ. р-ну.

Милева И. В. Семантика эвфемистических фразеологизмов (на материале украинских восточнослобожанских говоров)

В статье раскрыты особенности семантической структуры эвфемистических образных устойчивых выражений, употребляемых в восточнослобожанских говорах, а именно охарактеризованы три основные смысловые группы фразеологизмов: магически-запретительные, маскировочные, смягчающе-мелиоративные.

Ключевые слова: эвфемистические фразеологизмы, заменители, восточнослобожанские говоры.

Mileva I. V. Semantics of euphemistic phraseology (based on dialects of the Eastern Ukraine)

The author reveals the features of the semantic structure of euphemistic phraseological units used in the dialects of the Eastern Ukraine. Three main semantic groups of phraseology are described, namely magic-prohibitive, camouflage, and softening-reclamation.

Key words: euphemistic phraseological units, substitutes, dialects of the Eastern Ukraine.

ІНШОМОВНІ ТЕРМІНИ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ Й ОРГАНІЗАЦІЯМИ

У статті досліджено основні англійські економічні терміни, які мають практичну значимість в управлінні підприємствами й організаціями, виокремлено понятійні блоки сфери економічного життя як основне джерело неологізмів.

Ключові слова: англійські економічні терміни, економічна лексика, неологізми, понятійні блоки, управління підприємствами та організаціями.

Мова розвивається безупинно, але як і будь-яка інша система нерівномірно: у різні періоди в ній активізуються ті чи ті процеси у сфері фонетики, лексики, морфології, синтаксису. В останні роки ХХ століття в лексиці англійської мови сфери економіки й бізнесу спостерігаємо активні, динамічні процеси. Це виражається, перш за все, у більшій частоті вживання економічної лексики й термінології, а також у появі нових одиниць для номінації нових понять, предметів, явищ, які з'явилися у зв'язку з бурхливим розвитком економічних відносин в останні десятиліття. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, культурної та економічної інтеграції, управління транснаціональними компаніями спостерігається постійне зростання значення ділової сфери спілкування [8, с. 128].

Дослідження англійських неологізмів у сфері економіки й бізнесу свідчить про закріпленість певних одиниць за відповідними понятійними блоками. Отже, вважаємо за доцільне виділити такі понятійні блоки сфери економічного життя, які є основним джерелом неологізмів у діяльності підприємств та організацій:

1) загальноекономічні поняття, які використовуються в економічних теоріях, доктринах, економічній політиці (*monetarism, supply-sideism, trickle-down economics, knowledge economy*);

2) реорганізація управління економікою й бізнесом (*make-over, downsizing, re-engineering, downaging, rightsizing, smartsizing*);

3) маркетинг і реклама (*database marketing, telemarketing, downmarket, advertorial, business-to-business advertising*);

4) фінанси і кредит (*back office, bucket trading, insider trading, microlending, microlender*);

5) валютний і фондовий ринки (*junk bond, junk debt, fallen angel*);

6) людські ресурси (*empowering, cross-training, EAP – employee assistance program*);

7) корпоративна культура (*insider, corporat, corporatize, corporate raider, macho culture, process culture*);

8) інформаційні бізнес-технології (*teleworker, teleport, telecottage, cybercommuter, e-commerce, cybershopping, virtual executive, road warrior, virtual megastore*);

9) виробнича сфера, промисловість (*post-fordism, just-in-time, outsourcing, insourcing*).

Уживання нових лексичних одиниць економічної сфери актуалізується в широкому діапазоні комунікативно-прагматичних ситуацій, відповідних типах і жанрах мовлення в діяльності сучасних підприємств та організацій. Центральною зоною функціонування одиниць економічної лексики є спеціальна мова (в писемній та усній формах), особливо слід відзначити мову засобів масової інформації й повсякденне мовлення фахівців різних галузей економіки. Отже, виділимо такі зони функціонування нової економічної лексики:

1) тексти (в широкому аспекті), які актуалізують комерційну практику («мова» операцій з акціями, цінними паперами, товарами й валютами, «мова» маркетингу й реклами тощо);

2) тексти, які репрезентують юридичну практику й «мову» бізнесменів («мова» комп'ютерних технологій, видавничої справи, офіційно-ділового, юридично-правового спілкування);

3) жаргон підприємців, менеджерів, маркетологів, рекламістів, валютних дилерів, інших спеціалістів, які працюють у бізнес-центрах таких, як Сіті, Уолл Стріт тощо;

4) тексти, які актуалізують практику засобів масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали тощо).

Така широка семантико-стилістична сфера вживання нової

економічної лексики в системі ділової мови, особливості словотворення та вживання створюють ті інтралінгвальні аспекти, які змушують науковців, дослідників лексики й термінології, семантики й стилістики, словотворення й загальномовних проблем звертатися до лексики економіки та бізнесу.

Вирішення центральних проблем дослідження економічної лексики значною мірою залежить від того, які структурно-семантичні одиниці входять до її складу. Щоб відповісти на це запитання, перш за все, необхідно дати дефініцію економічної лексики. На нашу думку, лексика економічної сфери – це та частина словника, до якої входять назви предметів, понять, явищ, процесів соціально-економічного життя, що пов'язана з відповідними науками, професіями, сферами економічного життя такими, як менеджмент, маркетинг, фінанси, інформаційні технології, людські ресурси, право, виробництво, оподаткування, статистика, страхування тощо.

У другій половині ХХ століття спостерігається посилення інтересу до термінологій різних наук (терміносфер), у зв'язку з чим дослідники диференціюють поняття «термін» і «лексема». На цьому ґрунті робляться спроби розмежування лексикології й термінології. Так, наприклад, Ю. Д. Апресян розмежовує лексеми й терміни суспільно-політичного змісту: «коли одне й те ж слово має суто термінологічне та нетермінологічне вживання (порівняйте, наприклад, іменник *агресія*), доцільно виділяти в нього два різні значення» [1, с. 63].

Проте, у практиці лексикологічних досліджень переважає інший підхід. Як стверджує вітчизняний мовознавець Т. Й. Лещук, «між загальноновживаними словами й термінами не слід створювати штучного бар'єра, який може ускладнити розуміння процесів термінотворення» [7, с. 60]. Отже, ураховуючи певні особливості, якими характеризуються терміни, їх слід розглядати відносно до загальних слів у зіставленні, а не в протиставленні. Таке трактування термінів ґрунтується на ряді об'єктивних факторів, а саме: по-перше, розмежування термінів і загальних слів практично ускладнене, оскільки має місце взаємоперехід термінів у загальноновживані слова й навпаки. Так звані

«загальнонаукові терміни» починають уживатися практично на рівні інших слів усіма, хто користується мовою.

По-друге, термінотворення ґрунтується на тих же принципах, що й загальне словотворення, здійснюється за тими ж словотвірними моделями.

По-третє, терміни, як і всі інші слова мови, під порядковуються однаковим фонетичним, морфологічним та синтаксичним правилам, належать до однакових граматичних категорій.

По-четверте, терміни, як і загальні слова, виконують основну функцію – комунікативну, репрезентують конкретні й абстрактні поняття, що відображають явища об'єктивної дійсності та ін.

По-п'яте, під час укладання загальних (нетермінологічних) словників велика частина термінів подається разом із загально-вживаними словами.

Отже, терміни відносно до загально-вживаних слів знаходяться у взаємозв'язку й разом з ними створюють сукупність лексичного багатства мови.

Більшість англійських лексичних новотворів у сфері економіки й бізнесу з'являється та закріплюється в публіцистиці, де синтез стилів є цілком закономірним, оскільки саме в ній синтезуються термінологічні й нетермінологічні значення. Саме в цьому стилі мови дуже важко розмежувати економічну лексику і власне економічну термінологію. У контексті публіцистичної статті розкривається не тільки значення економічного терміна, але й тотожне йому нетермінологічне вживання. За особливостями семантики, за зв'язками зі словниковим складом загально-вживаної мови, за межами вживання особливе місце займають багато термінів, які належать до сфери економіки та бізнесу: вони вільніше й швидше інших проникають у загальне вживання, відмінність їх від лексики загальної мови майже не виражена.

Співіснування термінологічних і нетермінологічних значень у новій лексиці економіки та бізнесу пов'язане також з тим, що процес кристалізації багатьох термінів відбувається повільно. Взаємодія цих значень залежить і від того, наскільки є термінологічними тематично схожі слова, з якими визначене слово

перебуває в парадигматичних відношеннях. Отже, термінологічність / нетермінологічність в економічній лексиці пов'язані синтагматично, парадигматично й функціонально.

Немає сумніву, що схожих ознак у слова й терміна більше, ніж відмінних. Лексичні й термінологічні одиниці (слово, словосполучення) впливають одне на одного, ще більше зближуючись між собою. Цьому зближенню сприяє наявність у терміна, як і в слова, об'єктивного змісту та суб'єктивного свідомого першоджерела, яке привноситься в нього дослідником, котрий визначає й уточнює межі спеціального поняття, а в слово – усіма, хто так чи інакше його вживає. Значення фактора свідомості в розвитку семантичної структури значної частини економічної лексики посилюється за рахунок активізації соціальних процесів, ідеологічної боротьби. Саме в ці моменти окремі особи, соціальні, професійні групи намагаються нав'язати слову певний зміст, роблять спроби свідомого втручання у визначення й розуміння значень економічної лексики.

Взаємовідношення терміна з загальноживаним словом ґрунтується на взаємозв'язку понять, що існують у різних сферах розвитку. Отже, воно має розглядатися з урахуванням естетичних, психологічних, монокультурних чинників.

Зауважимо також, що сучасні дослідники розглядають процеси детермінологізації в спеціальному мовленні. Так, детермінологізація в економічній сфері зумовлена розповсюдженням економічних знань, важливістю економічних проблем у житті суспільства тощо. Тому можемо говорити про біфункціональність економічної лексики.

Серед специфічних рис, що характеризують терміни в зіставленні їх із загальноживаними словами, виокремлюємо:

- прагнення до найкоротшого словесного (особливо в професійній сфері) позначення, до мінімальної словесної затрати;
- більшу рухомість (у процесі переходу від неологізму-терміна до загальноживаного слова);
- можливість досягти найвищого ступеня абстрагування від дійсності.

Вищевикладені положення є компромісними за відношенням

до ситуації, яка склалася на цей час у лінгвістичних дослідженнях, коли кожна спроба відмежувати термін від слова нашкодується на контрспробу зблизити їх, кожна диференційна ознака ставиться під сумнів, а в результаті спростовується. Те ж саме відбувається з прагненням ототожнити лексичне значення терміна й наукового поняття та протиставити його лексичному значенню нетерміна, «яке складається з наївного поняття й модальної рамки» [6, с. 39].

Запропоновані міркування, які підтверджуються відповідними спостереженнями, не ставлять під сумнів наявність у мові лексичної й термінологічної систем, але свідчать про складну діалектичну схожість та розбіжність між словом і терміном, термінологічним і вільним словосполученнями.

Крім того, слід звернути увагу на проблему відмежування термінів від номенклатурних одиниць, які позначають окремі поняття й також належать до лексичного складу мови. Уперше її порушив Г. О. Винокур: «Що стосується номенклатури, то, на відміну від термінології, під нею слід розуміти систему цілком абстрактних і умовних символів, єдине призначення якої полягає в тому, щоб надати максимально зручні з практичного погляду засоби для позначення предметів, речей, без прямого відношення до потреб теоретичного мислення, яке оперує цими речами» [3, с. 8].

О. О. Реформатський, услід за Г. О. Винокуром, диференціює терміни й номени, указуючи, що номенклатурні найменування пов'язані з поняттями, але є нечисленними й більш номінативними, а терміни «пов'язані з поняттями науки (в якомусь єдиному її напрямку), можуть бути перелічені, і вони примусово пов'язані з поняттями відповідної науки, тому що словесно відображають систему понять відповідної науки» [10, с. 39]. Такого розмежування на терміни та номени дотримуються й сучасні дослідники.

Значення номенклатурних слів конкретніше й точніше, ніж значення термінів, номени можуть позначати одиничні предмети та бути власними іменами. Наприклад, нові номени, які позначають бізнес-заклади, фірми, товари, фінансові інструмен-

ти тощо (*World Trade Organization, Investor in Industry, World Equity Benchmark Shares, Emerging Market Traders Association*), неможливо перелічити у зв'язку зі швидким розвитком економічних відносин, глобалізацією. При цьому номенклатурні одиниці можуть розглядатися як особливий тип термінів, які співвідносяться з одиничними поняттями й актуалізують предметні зв'язки.

Ще один різновид фахової (спеціальної) лексики – це професіоналізми. Схожість професіоналізмів і термінів як мовних одиниць полягає в тому, що вони належать до складу галузевої лексики. На цій підставі науковці нерідко ототожнюють професійну лексику та термінологію, вважаючи, що це клас слів і словосполучень, які збігаються. Такої думки дотримується, наприклад, М. М. Шанський, який відзначає, що професіоналізми номінують спеціальні поняття, знаряддя або продукти праці, виробничі процеси. Саме тому їх називають іноді спеціальними словами чи спеціальними термінами.

Однак, багато науковців, серед них В. Д. Бондалетов, Т. Р. Кияк, розрізняють професіоналізми й терміни [2; 5]. В. Д. Бондалетов зазначає: «У процесі проникнення в термінологію професіоналізм спочатку використовується як “робочий термін”, у зв'язку з чим одержує більш точне значення» [5, с. 132].

А. В. Калінін пояснює різницю тим, що термін – це цілком офіційне, прийняте та узаконене в певній науці, галузі промисловості позначення, назва якогось поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, розповсюджене (частіше в розмовному мовленні) серед представників певної професії, спеціальності, але таке, що не є точним науковим позначенням [4, с. 140].

Ми поділяємо погляд А. В. Калініна і вважаємо, що професіоналізми – це ненормовані терміни, які вживаються як дублети наукових термінів і ніколи не створюють замкнутої системи. Вони мають розрізнений характер. Науковці вказують на експресивно-емоційне навантаження професіоналізмів. Ця конотативність професіоналізмів пояснюється тим, що вони часто зароджуються й розвиваються на основі народної мови, іноді навіть на її нелітературному різновиді. Професіоналізми (напри-

клад, професійна лексика управлінців, маркетологів та рекламістів) перебувають на периферії системи мови й обмежені у функціонуванні. Однак, багато з них зараз закріпилися в мові, наприклад, *me-too*, *bear squeeze*, *bed-and-breakfast*, *bare shell*, *bait and switch advertising*.

Отже, перетворення таких одиниць у межах загальної мови робить їх інноваціями і з погляду розвитку мови, її словникового складу, і у зв'язку з їх сприйняттям більшістю носіїв мови як неологізмів, оскільки раніше вони були відомі лише незначній частині мовців.

Література

1. Апресян Ю. Д. Термины и нетермины с семантической точки зрения / Ю. Д. Апресян // Тезисы докладов на совещании, посвященном проблеме определения терминов в словарях. – М., 1974. – С. 63.
2. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
3. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Сборник статей по языковедению. – М. : Моск. ин-т ист., филос. и лит-ры, 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
4. Калинин А. В. Лексика русского языка / А. В. Калинин. – М., 1978. – 150 с.
5. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пособ. / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
6. Котелова Н. З. Семантическая характеристика терминов в словарях / Н. З. Котелова // Проблематика определения терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 38–47.
7. Лещук Т. Словництво і науково-технічний поступ (на основі німецько-українських лексичних порівнянь) / Т. Лещук. – Кн. 4 : Проблема фахової лексики. – Львів : Просвіта, 1994. – 220 с.
8. Наумова Н. Г. Терминология деловой сферы общения / Н. Г. Наумова // Вісник Запорізького державного університету. – № 1. – 2000. – С. 128–130.

9. Панько Т. И. Соотношение интернационального и национального в общественно-политической терминологии восточнославянских языков / Т. И. Панько. – Львов, 1984. – 178 с.
10. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии : материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 39.
11. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Просвещение, 1972. – 327 с.

Стеценко В. В. Иноязычные термины в процессе управления предприятиями и организациями

В статье исследованы главные английские экономические термины, которые имеют практическое значение в управлении предприятиями и организациями, выделены понятийные блоки сферы экономической жизни как главный источник неологизмов.

Ключевые слова: английские экономические термины, неологизмы, понятийные блоки, управление предприятиями и организациями, экономическая лексика.

Stetsenko V. V. Foreign terms in the process of enterprises and organizations management

The article investigates basic English economic terms, which have practical meaning in enterprises and organizations management. Conceptual blocks of economic sphere as the main source of neologisms were singled out.

Key words: English economic terms, neologisms, conceptual blocks, enterprises and organizations management, economic vocabulary.

ДІАСПОРНА ПОЕЗІЯ У ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: МОВОТВОРЧІСТЬ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

У статті доведено цінність мовотворчості Е. Андієвської як складника єдиного простору української ментальності. Проілюстровано аспекти, за якими її ідіопоетика пов'язана з українською літературно-писемною традицією.

Ключові слова: Емма Андієвська, діаспорний поетичний дискурс, фоносемантика, авторське словотворення, індивідуальний словник, поетичний синтаксис.

Український поетичний дискурс ХХ століття репрезентують автори, які живуть у материковій Україні та в діаспорі. Історія національної культури, національної словесності, історія української літературної мови у зв'язку з цим ставлять перед дослідником запитання: як впливає на мову художньої літератури, багатовимірну у формах і жанрово-стильових різновидах, її буття в іншопольовому середовищі? Частково з'ясувати цю проблему дає змогу розгляд мовотворчості Емми Андієвської.

Після творчого дебюту в літературно-мистецьких колах діаспори Е. Андієвська була миттєво визнана яскравою представницею модерного дискурсу. Її ім'я літературні критики називали в числі авторів «досить виразних і своєрідних, щоб мати право на певне місце в історії українського письменства навіть у тому – на щастя, цілком неправдоподібному – випадку, якби вони від сьогодні не написали більше ні одного рядка» [7, с. 48]. Порівнюючи блискуче творче народження поетеси із дебютом Павла Тичини, В. Державин характеризував її творчість як «щось цілковито свіже, не передбачене сучасниками, нелегке для їхнього більш-менш автоматизованого сприймання “звичайної” поезії, а разом з тим позначене непереможною ліричною напругою, яка в сполученні з дуже своєрідним образним та ефонічним оформленням (зокрема з застосуванням т. зв. консонансів замість нормальних рим) уможливила майстерні архітвори» [7, с. 47]. На

початку 1990-х років, коли твори Е. Андіївської стали доступними в теренній Україні, не кожен читач виявився готовим осягнути ускладнену метафоричність, асоціативність її вербалізованих інтелектуальних візій всесвіту, віршів як суцільних розгорнутих метафор, розрахованих на те, що різні читачі зрозуміють їх по-своєму [11, с. 372].

Незважаючи на те, що діаспорна художня творчість уже актуалізована як факт історії національної культури в академічних виданнях та введена до фахових лекційних курсів більшості українських університетів, до загальноосвітніх навчальних програм, дослідники ще мають заповнити багато теоретико-практичних лакун, пов'язаних з її вивченням. Однією з таких в українській лінгвістиці, лінгвопоетиці залишається мовотворчість Емми Андіївської – як соціокультурно вмотивований і естетично знаковий складник єдиного простору української ментальності (пор. досвід лінгвоаналізу окремих аспектів поетичної мови Е. Андіївської у працях А. Мойсієнка, Н. Гуїванюк [6], Г. Сюти [14]).

Мета статті – простежити основні механізми образо- і текстотворення в поезії Емми Андіївської, з'ясувати, в який спосіб і наскільки активно поетеса у своїй індивідуальній креативній практиці апелює до української літературно-писемної традиції, до національного мовного досвіду.

Продуктивним способом інтенсифікації поетичного тексту Е. Андіївська обрала фоностилістику. Відкидаючи звичну для силабо-тонічної поезії риму, авторка максимально орієнтується на естетику верлібру, експериментує із комбінаторикою звукосполучень і звукокомплексів, творить ущільнений потік семантизованих асонансів і консонансів. У її систематичних звуко-сміслових перегуках виявляється самоцінність звука як засобу смислової організації віршової мови. Звернімо увагу на творення художнього сенсу завдяки змінам чи нарощенням єдиного голосного (*На ший зав'язавши мертву **риць** / Сидять красуні різних душ і **рас*** (Каварня, 29); *Не тільки царства, які щойно **мав**, – / А й з пазухи – в каварні – зграю **мев*** (Каварня, 55); *А там, де зорі сипав **сприт**, / Крізь серце – потойбіччя **спрут***

(Каварня, 20); *Видмухує, аби кохання пал / Тебе сягнув, ще заки я – на пил* (Каварня, 105); *Габою губиться сузір'я, / Губою голубник порушили* (Кути, 12); *рештки сині – в стільники осині* (Хвилі, 12) або у мозаїчній грі вокалізму (*Баянс всесвітнього активу, / Де вічності гуде октава* (Каварня, 20); *Зелені ятірці з усесвіту висильні / У мозку – плинні вежі – підтюпцем васальним* (Каварня, 25).

У верлібрових формах Е. Андієвська цілковито звільняється від інерції римування, позбувається сприйняттєвих стереотипів традиційних звукокомплексів. Із цього «виростає» показове для її ідіосфери поетичне змістоутворення на балансуванні (зміні, нарощенні, усиченні, комбінаториці) консонантного складу лексем, пор.: *Німфа на бильці німба / Пливе за метеликом з міста; морок мозок ссе* (Каварня, 17); *Ступа, наче їде в ступі, / ступні цеглиною тупить* (Кути, 53); *Голубиться голубок / До булок голубих* (Кути, 140); *ратицями – долю – на льоду* (Хвилі, 116).

Поетеса чутлива й до внутрішньої форми та фоносемантичного потенціалу власних назв. Уведені у звукосмисловий простір тексту, вони засвідчують максимальне зрощення звукообразу та номена-образу. Пор.: *дедали далі крила Дедала* (Кути, 14); *І Суд Страшний – сирен виття, / Щоб десь – в майбутньому житті. – / Пастушка й краєвид Ватто* (Каварня, 65). За цим параметром ідіопоетика Е. Андієвської має виразну паралель у материковій мовотворчості Л. Костенко.

Накладання звукової подібності на вихідне лексичне значення компонентів тропів динамізує їхню внутрішню форму: *Впри- тул до скронь – омари марив* (Каварня, 64); *Навколо ходять пуми пільми* (Каварня, 85); *Дош, сині незаконний син* (Кути, 56); *море омаром ворухиться* (Кути, 39) тощо. Такі паронімічно організовані епітетні сполучення, метафори, порівняння – внутрішня, ідіостильова норма мовотворчості поетеси.

Показовий параметр ідіопоетики Е. Андієвської – її насиченість *індивідуально-авторськими неолексемами*. На тлі численних створюваних за традиційними моделями неологізмів (*Угору голосу пульсує огірочник* (Наука, 93) вирізняємо:

– смислово непрозорі утворення, значення яких часто зали-

шається лише пунктирно означеним у рамках контексту (*Вгорі пливе звукокістяк тарані* (Каварня, 78); *Каварню – ягодами – щець* (Каварня, 12);

– оказіоналізми відфраземного походження (*Молочногубий – поруч з юнкою – розвора* (Каварня, 25).

Такі неологічні пошуки авторки, на думку К. Митровича, оперті на національну мовно-поетичну практику: «Традиційне, можна б сказати фольклорне багатство мови служить підставою для перетворень і новотворень...» [9, с. 15].

Опис лінгвосвіту Е. Андіївської, репрезентація домінантних параметрів її ідіостилю передбачає встановлення «мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову [...] з-поміж інших» [8, с. 304]. До таких передусім зараховуємо явища індивідуально-авторського словника. Адже саме на цьому стилістичному рівні, з одного боку, найширше відображена внутрішня (ідіостильова) поетична норма, а з другого – простежується її кореляція із жанрово-стильовою та – ширше – літературною нормою.

У поетичному словнику Емми Андіївської домінують три тематичні зони, умовно їх окреслюємо як лексико-семантичні поля «природа», «час», «простір».

Авторська інтерпретація *природи* загалом далека від традиційного романтизованого пейзажоопису, хоч окремі віршові фрагменти відтворюють властиву українській словесності елегійну тональність: *Уся природа, наче щойно з ванни* (Каварня, 42). Значно показовіші й частотніші метафори, в яких образи *природи, сонця, неба, дощу* постають на контрастуванні поетичного сенсу й розмовної лексики, пор.: *коли й в природі – перекур* (Каварня, 50); *рожеве тім'я світла пестять* (Каварня, 82).

Нетипову асоціативну сполучуваність, конотацію розвиває в мовостилі Е. Андіївської поетизм *сонце*. Зокрема, зауважуємо послідовний контекстний зв'язок цього слова-образу з мотивом *Страшного Суду*, в якому *сонце* виявляє апокаліптичні семантичні прирошення: *Не сонця вогнедихальна мозоля, / А синя стружка, що легені лиже / У полудень, як Суд Страшний на пляжі* (Каварня, 99); *Бігцем – повз видмухи останні, / Де Суд*

Страшний вже спину чуха / Об неба надувну панчошу (Каварня, 66); *Крізь скриньку – Суд Страшний: / дідок в нужді – / Нема землі, повітря, як наждак* (Каварня, 37). Акцентування семи ‘нестерпність’ створює негативну конотацію поетизму, знижує його традиційно високу експресію.

Інший змістовий і оцінний формат мають метафоричні описи *місяця* та *сонця*, закорінені в поетиці народної загадки: *Щоб там, де місяць у діжу сіда, / завершити оновлення садиб* (Каварня, 112); *вогняна цибуля / Вилущується з потойбіччя рам* (Каварня, 108). Продовжуючи фольклорну традицію, перифраз *вогняна цибуля* естетизує і форму, й колір небесного світила, акцентує також його міфопоетичну семантику небесного вогню.

У лексико-семантичних зонах «час» і «простір» вербалізовано основні виміри художнього світу Е. Андіївської. Часовий критерій здебільшого превалює над просторовим: саме від конкретного моменту спостереження залежить кут поетичного бачення, фотографічного сприймання реалій навколишньої дійсності. Той самий об’єкт зображення авторка висвітлює по-різному залежно від пори року, доби тощо. Цю особливість спостерігаємо вже на рівні заголовків творів, пор.: «*Пізня каварня*», «*Ранкова каварня*», «*Каварня весняної днини*», «*Каварня з ухилом у давнину*», «*Каварня в присмерку*», «*Каварня в спеку*», «*Вечірня каварня з ознаками альтанки*», «*Передобідня каварня*», «*Каварня на схід сонця*» тощо. При цьому поетесі не закинеш однотипності лексичного вираження: вона володіє багатим мовним арсеналом для образного нюансування художнього часу. Цей арсенал охоплює не лише номінації часових відрізків (*хвилина, день, мить, сторіччя, весна*), а й лексеми-орієнтири, які в мовній свідомості українців співвідносяться із конкретними значеннями часу й семемами яких містять сему ‘час’. До таких зараховуємо назви явищ природи конкретною часовою віднесеністю: *місяць, сонце, сніг, бруньки, відлига* тощо. Пор.: *з-під шкірок снігу бульбашок ватаги / Долає в бруньці ще торішню неміч* (Каварня, 112); *Калюжу тягнуть – з ребер льоду – гноми* (Каварня, 112). Усталені часові асоціації, закріплені за лексемами-орієнтирами (*лід – зима, бруньки – весна, світло – ранок, день*), дозволяють

безпомилково визначити імплікований, але не названий у тексті художній час.

Стилістична манера поетичного сюрреалізму визначає кілька типів інтерпретації художнього часу. У них абстрактна темпоральна семантика:

—...набуває просторових параметрів: *Посіяв бабки з-під хвилястих нош / і – часу й простору розсунув межі* (Каварня, 90); *Смолоскип / Пожбурено у присмерку рови* (Каварня, 30);

—...персоніфікується й набуває рис та властивостей людини: *Щоб час урятувати від старіння / і дійсність – із-під шкірок – за живе* (Каварня, 52). Пор. антропоморфно-вульгаризоване звучання генітивної метафори *печінка часу*: *Й печінка часу – на ланцюг прикута* (Каварня, 42);

—...фітоморфізується: *Із дна на дзигах світла – стовбур / дня іде* (Каварня, 85); *Стебло годин, що гирі на ходу, / Вже прочиняє в грудях світлий берег* (Каварня, 88); *за баром – вічність – із лататъ* (Каварня, 61);

—...опредметнюється, оречевлюється, побутовизується: *Тут вихорець з обличчям листопада / Дмухнув, і полетіли шкірки часу* (Каварня, 105); *серце скинуло у хвилю пута, – / світанку найаменіший хітон* (Каварня, 101); *Та крізь століття бруксту, пілу й плетив [...] / Де серце скинуло у хвилю пута* (Каварня, 101); *Палац – щільник, де вічності вощина й мед* (Каварня, 100); *На вікнах чохлами маха світанок* (Каварня, 83).

У лінгвосвіті Е. Андіївської час має інші, ніж у філософському й загальномовному розумінні, виміри. Наприклад, авторка переосмислює поняття *вічність* («плин часу, що не має початку й кінця» [СУМ I, с. 692]). В образних висловах *розжувати вічність, розбити бутлю вічності* це слово набуває діаметрально протилежних до зафіксованих у лексикографічному тлумаченні сем 'скінченність', 'здатність до руйнування': *Напружився – і вічність розжував* (Каварня, 52); *Всіх поземів – цілюща ноша, / Де бутлю вічності розбито* (Каварня, 65).

Звуковий образ часу окреслюють сполуки з іменниками та дієсловами відповідної семантики (*Не днина – з голосівок казанище* (Каварня, 59); *Рань неозору / Кінським храпом розорану*

(Каварня, 119); *Баянс всесвітнього активу, / Де вічності гуде октава* (Каварня, 20); *коркотяги п'їтьми щойно вили* (Каварня, 51); *назад у внутрішнє, і ні на крок назовні. / Де час карнавкою зримить: "Подай!"* (Каварня, 95).

Пізнання, осмислення філософської категорії *простору* вербалізують оригінальні образи, в основі яких – метафоричні механізми:

– опредметнення: *Вгорнувшись в простір, як в листок зіпрілий / Набік – до дна – Гоморру і Едем* (Каварня, 18);

– зооморфізації: *А там, де зорі сипав сприт, / Крізь серце – потойбіччя спрут* (Каварня, 20).

Відзначену Е. Райсом «підкореність мови перу авторки» [10, с. 51] на рівні поетичного словника виявляє активна присутність міфологічних, фольклорних, біблійних образів, які потрапляють у поле активних функціонально-семантичних, мовно-естетичних трансформацій: *Русалка пронесла акваріум в колінах / І – в гамівну сорочку світ, що і не писне* (Каварня, 22); *Рікою гніву, віниками бурі / Прочисти світ, як Авгія обору* (Каварня, 64); *Що немощі, що небуття, що розпач, біль, / Коли Харон з човном до послуг* (Каварня, 53); *Не кави склянка, а пальне, – / Хрящів кришталь, мажором жорна, – / І знов – худі корови – жирних* (Каварня, 16).

На асоціативність викладу Е. Андієвської нашаровується філософсько-екзистенційне звучання нереалістичних замальовок. У них авторка «бере конкретні реальні фрагменти, переставляє їх (це є стиль) і творить з них дивний індивідуальний світ» [4, с. 24]. Пор.: *В брилі – що клумба з Канн – заходить у каварню кінь* (Каварня, 43); *дерева, як з діжки тісто, / муром стікали в барвисте* (Каварня, 28). Таке одномоментне бачення звичного «уже з перших рядків [...] примушує нас піднімати голову з буденного занурення в пересічність речей, примушує нас вдивлятися, вслухуватися в те, чого ми, змуджені та стомлені, не помічаємо» [9, с. 12].

Фотографічність – специфічна, впізнавана ознака індивідуального стилю Е. Андієвської, що визначає і спосіб поетичного бачення світу, і сюрреалістичну образність, і особливий тип пое-

тичного синтаксису. Кожен вірш поетеси – це миттєве видиво «в стані між початком і завершенням дії, в нерухомій точці її руху» [13, с. 28], це секундне сприйняття й зумовлені ним асоціації: *Повітря в виразках, киплять боліди, / а він долонями – кораблики з болота, / конем йому обвисло півщок* (Каварня, 68); *Каварня, коли зайчиків циклопи* (Каварня, 41); *Над містом грім – кровопролитну змову* (Каварня, 32); *щоб заки зорі пошепчуть – в новий початок, / В пелюстці – ноги-й-горілиць – перепочити* (Каварня, 50). Як стверджує Б. Бойчук, це «наскрізь індивідуальний сюрреалізм Е. Андієвської і типово східний, чи, якщо хочете, український» [4, с. 27], завдяки якому поетеса щоразу бачить яскраві барви в сірому, казково-містичне в реальному. У прагненні донести це бачення до читача, власне, й народжуються парадоксальні метафори.

Авторська фотографічність, сюрреалізм світовідчуття в тексті мають специфічний синтаксичний вияв й індивідуально марковану «пунктуаційну ситуацію» [6, с. 505–506].

Індивідуальний синтаксис Емми Андієвської – це передусім рясні еліптичні конструкції, що пунктуаційно супроводжуються численними авторськими тире. На цьому неодноразово й не завжди схвально наголошували критики: «найбільшою проблемою Андієвської є ризики [...]». Ризики не творять добрих асоціативних мостів між словами чи образами, а радше творять сприймальні провалля, розриваючи рядок [...]. Виглядає, що Андієвська збуває ризиками те, що треба було б зв'язати словами (композиційно, тонально, образowo або значеннєво)» [5, с. 51]. Пор.: *вже не питаючи ні – пощо, ні – звідкіль, – / Крізь плоть – троянду протягти витку* (Каварня, 7); *Ти б кожного повісив на суку, / А я волю із людьми – у згоді* (Каварня, 18); *Чи там вигулькує з-під долі перевесел / Майбутнє, що – до вітру, – як гульвіса* (Каварня, 32); *Молодість – добі – себе в офіру* (Каварня, 7); *Юнак – млинком – на публіку – перуни* (Каварня, 9); *З сокирою у грудах – юний претор* (Каварня, 3).

Насичення поезії тире можна трактувати і як маркер пропонуваної авторкою свободи семантичного декодування образу. Вона подає тільки власне одномоментне бачення фрагмента

дійсності, набір спостережених фактів, залишаючи на місці еліпсованого конкретизатора (здебільшого це присудок) простір для самостійного осмислення її видава. Пор.: *Бо й тим, кому хребет забрак, / Церують душу, щоб – добро* (Каварня, 18); *За столом сидять самі піжмами. / Від декого – маленька купка жому* (Каварня, 42); *Сопілка – цівочку – в незриме* (Каварня, 56). Отже, «еліптичні конструкції Емми Андіївської є смислово насиченими і художньо виправданими» [6, с. 509]. Ужиті в них авторські тире слугують своєрідними індикаторами здійснення мовно-поетичної інтеракції: якщо читацьке прочитання адекватно накладається на імпліковані в контексті-підказці асоціації, семантична пауза заповнюється, сюрреалістичний образ набуває змісту.

Такий тип синтаксичного оформлення тексту виявляє ще й абсолютний дар слова Е. Андіївської, на якому свого часу наголошував Е. Райс: «Враження таке, що вона здібна повнотою висловити все, що їй хочеться, що мова не чинить їй ніякого опору, що вона піддається їй цілковито» [10, с. 43]. Цю підкореність мови творчій манері поетеси простежуємо у сфері образності, фоностилістики, експресивного словотвору, у зверненні до традиційних засобів національної поетики. Інша річ, що й усталені, впізнавані образи чи символи авторка теж сприймає і відтворює через призму «в сюрреалізмі захованого класицизму» [9, с. 5]: *Каварню – жуужмом – на чебрець і мальви* (Каварня, 44); *місто в садах – як в кріслі* (Каварня, 62); *Бадилля розуму – жовтки – / на півдорозі* (Каварня, 51).

Мовотворчість Е. Андіївської має непересічну цінність і як складник єдиного простору української ментальності, і з погляду осмислення загального та специфічного в контексті становлення національної поетичної мови. Серед визначальних стильовітвірних рис – увага до фоносемантичного оформлення тексту, інтенсифікування його образності й ритмомелодики за рахунок звукосмислових ресурсів мови. Ці риси проєктуються на структуру національної мови, «вписуються» в загальну динаміку актуальних стильових норм. Таку цінність має розглянутий у статті матеріал, який сьогодні вже є надбанням національної культури, оскільки репрезентує поезію Емми Андіївської як знако-

вий для історії української поетичної мови фрагмент діаспорного поетичного дискурсу.

Література

1. Андіївська Е. Каварня : Поезії / Е. Андіївська. – [Б. м.]. – Сучасність, 1983. – 126 с.
2. Андіївська Е. Кути : Опостінь / Е. Андіївська. – [Б. м.], 1962. – 69 с.
3. Андіївська Е. Хвилі : Поезії / Е. Андіївська. – К. : Всесвіт, 2002. – 160 с.
4. Бойчук Б. Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок / Б. Бойчук // Сучасність. – 1979. – Ч. 1. – С. 20–33.
5. Бондарчук Б. Емма Андіївська: Каварня. Поезії / Б. Бондарчук // Сучасність. – 1985. – Ч. 6 (290). – С. 49–60.
6. Гуйванюк Н. В. Авторська пунктуація у поезії Емми Андіївської // Слово – речення – текст: Вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 505–511.
7. Державин В. Українська молода поезія насьогодні / В. Державин // Фенікс. Журнал молодих. – 1959. – Зошит 9. – С. 45–58.
8. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (Стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
9. Митрович К. Поезія Емми Андіївської: міт і містика / М. Митрович // Сучасність. – 1968. – № 7 (91). – С. 12–15.
10. Райс Е. Поезія Емми Андіївської / Е. Райс // Сучасність. – 1962. – № 2 (26).
11. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
12. Словник української мови. Т. І. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 692.
13. Стех М. Пошуки істини крізь інтелектуальну візію всесвіту (Дещо про поезії Емми Андіївської) / М. Стех // Сучасність. – 1989. – № 2 (334). – С. 27–41.

14. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи / Г. М. Сюта. – К., 2010. – 168 с.

Сюта Г. М. Диаспорная поэзия в пространстве украинской ментальности: языкотворчество Эммы Андиевской

В статье доказано ценность языкотворчества Э. Андиевской как составляющей единого пространства украинской ментальности. Проиллюстрировано аспекты, которые указывают на связь ее идиопозетики с украинской литературно-письменной традицией.

Ключевые слова: Эмма Андиевская, диаспорный поэтический дискурс, фоносемантика, авторское словообразование, индивидуальный словарь, поэтический синтаксис.

Suta G. M. Diaspore poetry in space of Ukrainian mentality: language creation of Emma Andievska

The article proves the value of language creation of E. Andievska as the component of unified space of Ukrainian mentality. The aspects pointing at the connection of her idiopoetics with the Ukrainian literary and writing traditions were illustrated.

Key words: Emma Andievska, diaspore poetic discourse, phonosemantics, author's wordbuilding, individual vocabulary, poetic syntax.

Р. А. Трифонов, А. С. Задорожна
Україна, Харків

**ВІДТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЕПІТЕТИ З СЕМАНТИКОЮ
ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВПЛИВУ В ТЕКСТАХ ЖУРНАЛУ
«УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ»**

У статті досліджено особливості відтермінологічного творення деяких епітетів у текстах сучасних українських мас-медіа. Описано семантичні зміни та стильову транспозицію одиниць, що позначають психоемоційний вплив.

Ключові слова: епітет, семантичні процеси, стилістична маркованість, метафора, метонімія, мова мас-медіа.

У сучасній лінгвостилістиці науковці розглядають епітет у вузькому й широкому розуміннях. Це відзначають багато дослідників, серед яких слід назвати передусім укладачів українського словника епітетів С. Бирик, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт [1, с. 3]; подібну думку висловлено й у передмові до аналогічної російської праці, яку уклали К. Горбачевич і Є. Хабло [4, с. 3–4]. З погляду прихильників першої теорії, тобто вузького розуміння, епітет – це «образне означення, яке виникає зазвичай на основі переносного значення слова» [4, с. 4] або навіть іще вужче – емоційно-образне означення, що відзначається оригінальністю, нечастим уживанням, індивідуальним змістовим наповненням [1, с. 3]. У широкому ж розумінні епітет – «будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки» [1, с. 3], будь-який прикметник, бо він «пояснює, характеризує певне поняття» [4, с. 4]. Інколи в концепціях одного дослідника простежуємо ознаки обох підходів; так, В. Москвін дає визначення епітета, ґрунтуючись на вузькому розумінні: «Епітет – це означення, підпорядковане завданню художнього зображення об'єкта, його емоційно-образній інтерпретації» [6, с. 28], але водночас виділяє епітети з прямим і переносним значенням, зараховуючи до епітетів із прямим значенням, наприклад, прикметники-кологративи в словосполученнях *жовтий промінь*, *зелений ліс*. Інші ж мовознавці називають такі прикметники логічними означеннями [3, с. 139]. Ідеться також про «точні епітети» й «епітети-тропи» [3, с. 139–140], хоча в такому вживанні точність тропів ніби ставиться під сумнів, а це навряд чи обґрунтовано. Зважаючи на розрізнення логічних і образних означень, вважаємо епітетами лише останні, тобто спираємося на визначення епітета у вузькому розумінні.

Зазначимо, що вживання епітетів не обмежується художнім текстом. І хоча загалом авторитетне видання наголошує на функціонуванні в публіцистичному стилі прикметникових означень як кваліфікаторів, розрізнявачів, аналітичних логічних характеристик предметів, явищ [1, с. 4], але, відповідно до загальної думки про співіснування в мові преси експресії і стандарту, епітети в періодичному виданні, як свідчить проаналізований

матеріал, поліфункціонально навантажені в експресивно-образному аспекті. Показовими вважаємо епітети, які є суто логічними кваліфікаторами за походженням, але в реальному тексті їхня функція змінюється згідно з волею мовної особистості.

Виокремлюючи семантичні групи епітетів, мовознавці традиційно виділяють емотивні епітети, пов'язані з внутрішньо-психологічним сприйманням особою навколишньої дійсності [5, с. 347; 1, с. 4]. Серед них на особливу увагу заслуговують одиниці відтермінологічного походження, які, за нашими спостереженнями, функціонують у своєрідній для них епітетній ролі в текстах вітчизняної преси, зокрема журналу «Український тиждень». Розглянемо їх на прикладі групи відтермінологічних епітетів із семантикою психоемоційного впливу – групи, яку в нашому дослідженні репрезентують, зокрема, такі слова: *психотерапевтичний*, *психоделічний*, *адреналіновий*, *депресивний* та ін. Генетично всі вони належать до відносних прикметників. Зауважимо, що здатність цього розряду слів брати участь в епітетотворенні не була предметом ретельного дослідження науковців, маємо лише поодинокі праці в цьому напрямі [2; 7].

Сфера побутування зазначених термінів у прямому значенні обмежена галузями психології, біології, фармакології. Таке неепітетне вживання теж зафіксоване в досліджуваному журналі, коли йдеться про відповідні реалії: *Олександр Чумаков у 1987–88 роках пішов працювати в службу телефону довіри. [...] «Ми розклеїли свою рекламу біля телефонів-автоматів, на вокзалах, у людних місцях. Заступник начальника Приморського райвиконкому Олег Кутателадзе надавав на ніч свій кабінет для чергового по телефону. Вранці забирав ключі – ввечері знову повертав», – посміхається Чумаков, згадуючи ту психотерапевтичну службу* [Укр. тиждень. – 2008. – № 16; далі вказуємо лише рік і номер видання]; *Видатний англійський письменник Олдос Хакслі одним з перших [...] ділиться власним психоделічним досвідом* [2008, № 20]. Мова часопису відображає й перехід таких прикметників до інших спеціалізованих сфер, але без набуття образності: *Сонячні пляжі на півночі Гоа де-факто стали батьківщиною для нової музичної культури. [...] Психо-*

делічний рок поєднувався з техно, індійською музичною традицією і мовленнєвими семплами [2008, № 45]; *Майстер психоделічного реалізму* Олександр Гнилицький давно розривається між Україною та Німеччиною [2008, № 45]; ...стрічка Александра Сокурова «Дні затьмарення» [...] – напівдокументальна *психоделічна оповідь* [2008, № 51]; персонажі *психоделічного* «Кисню» Івана Вирипаєва [2009, № 43] (про фільм); тернопільська шумова *психоделічна формація* Zsif [2009, № 46]. За нашими спостереженнями, такий перехід відбувається переважно у сферу мистецтва. Ця група прикметників уживається за межами первинних сфер, проте виконує денотативну функцію.

Натомість у певних журнальних контекстах унаслідок процесу детермінологізації такі прикметники набувають образності, мають виразні епітетні характеристики (додають предмету уявних ознак, розвивають асоціативний зв'язок з іншими предметами та предметними сферами). Саме такі контексти й особливості прикметникової семантики в них є основним об'єктом нашого дослідження.

Продуктивність прикметника *адреналіновий* у публіцистичних текстах свідчить про усталення його епітетної функції. Оскільки семантика слова пов'язана зі станом людини, то воно активно сполучається з іменниками – назвами предметів, які цей стан змінюють, а отже, психоемоційно впливають на неї. Так, у словосполученні *адреналінове море* зі статті Анатолія Дністрового [2009, № 26–27] епітет характеризує предмет за дією на внутрішній стан людини (автора статті) та на її психологічні відчуття. Наведене словосполучення стоїть у сильній позиції заголовка й, отже, визначає сприйняття всього тексту в аспекті саме психоемоційного впливу. І, у свою чергу, макроконтекст підсилює та розкриває значення епітета й мотиви його вибору для конкретного об'єкта: *Північні широти Київського моря, де дніпровський та прип'ятський розливи сформували такий собі колишній козацький Великий луг, попри **страх** радіації, все більше **привертають увагу** рибалок, мисливців і туристів; У багатьох заможних людей виробився навіть особливий тип **відпочинку**: серед моря, на острові, так би мовити, на природі,*

якої зазвичай *зсахаються* через радіацію; *Пригоди*, випадковість, солідарність; Про непрогнозовану *небезпеку* – коротка історія; Ранкове сонце, більш-менш спокійна гладь води, ясне небо не обіцяли нічого *екстремального*. Але під обід усе різко змінюється. І останнє речення в статті підсилює заголовок спільнокореневим іменником: *Літо. Мій сонний адреналін поволі оживає. Море кличе*. Лексичні одиниці *пригоди*, *страх*, *небезпека*, *екстремальний* – це вербалізатори тих чинників, які спричинюють виділення адреналіну, тож відповідні лексеми підсилюють і мотивують епітет.

Отже, семантику прикметника *адреналіновий* можна сформулювати: 'такий, який викликає в людини певні гострі відчуття, супроводжується ними'. Цей денотативний компонент значення є повністю тотожним і в контексті: *Ще з архітектурних цікавинок у Медиці можна оглянути дерев'яний костел 1697 року. Це інформація на випадок, якщо комусь набридне цигарково-горілчана адреналінова туристика, яка тут-таки процвітає* [2009, № 7]. Цікаво, що в цьому вживанні порівняно з попереднім на тлі денотативної тотожності виявляємо конотативну розбіжність. *Адреналінове море* позитивно оцінене мовцем і становить компонент *його* світу, а сам епітет позначає важливу для людини ознаку предмета, яка спонукає обрати саме цей предмет, – натомість *адреналінова туристика*, навпаки, набуває виразно негативної оцінки й позиціонується як елемент світу *чужих*, який авторку не цікавить і протиставлений тому, що обирає вона. Отже, усталивши свою денотативну семантику, прикметник демонструє конотативну несталість. Звернімо також увагу, що в другому контексті епітет не вживається поодиноким, а належить до складу означального комплексу, у якому супроводжується складним означенням *цигарково-горілчана*. Це означення не є епітетом, але через свою оказіональність виконує експресивну функцію, крім того, конкретизує наявний епітет і водночас надає йому іронічних ознак (пор. семантико-стилістичний розвиток схожого відносного прикметника *ковбасний*, який уже був об'єктом дослідження, де показано, як це слово набуло ознак повноцінного епітета внаслідок активного нарощення конотативних сем і символізації [7]).

У ще одному контексті означення *адреналіновий* уже саме стає частиною складного слова в означальному комплексі. У фрагменті тексту української художниці Іди Ворс ідеться про свободу вживання так званих легких наркотиків в Амстердамі: *Коли заборонений плід стає банальним продуктом базарних яток, він звільняється від додаткових обов'язково-адреналінових підпільних ритуалів. Хочеш пива – попи, а хочеш трави – покури. А хочеш – не покури. Свобода вільного вибору не дає шансу навмисного протесту проти соціальних табу й самому інституту табування, а залишається... свободою вільного вибору* [2009, № 30]. Складний епітет *обов'язково-адреналінові ритуали* увиразнює текст (є навіть думка, що граматична природа композитних словотворчих типів найбільш адекватна семантичному синкретизму таких мовних одиниць, якими є епітети [5, с. 355]). Крім того, епітет уточнюється прикметником *підпільний*, зв'язок із яким відбувається через семи 'ризик' і 'страх'. Сам же епітет, ускладнений першою частиною *обов'язково-*, також набуває дещо іронічної конотації через контекстуальне зіткнення з лексемою *свобода* й акцентування семантики останньої – не як можливості робити заборонене, а як можливості вибору між забороненим і дозволеним.

Досліджуваний епітет пов'язаний з почуттями людини, але цей зв'язок опосередкований, оскільки вербалізується через набуття об'єктом, який викликає це почуття, риси, що визначає психологічний стан. Така ознака об'єкта (*моря, туристики, ритуалів*) не є його зовнішньою характеристикою, вона формується на основі внутрішнього стану людини, зміни в якому спричинені певними особливостями цього об'єкта. Об'єкт набуває цієї ознаки внаслідок метонімічного зміщення (за В. Москвіним, який і називає такі епітети метонімічними, або зміщеними). Таким самим зразком метонімічного, зміщеного епітета є слово *депресивний* у контексті: *Керівникові держави так запали в душу навколишні депресивні краєвиди, що він навіть висловив ідею влаштувати в цих краях заказник* [2009, № 28]; пор.: *Такий Шевченко – живий і сучасний – значно ширший, ніж депресивний дідуган із позеленілих пам'ятників* [2008,

№ 20] (в останньому контексті, де епітет характеризує особу, у ньому поєднано два значення: ‘той, який сам перебуває в депресії’ і ‘той, хто викликає в інших пригнічений емоційний стан’).

До аналізованої групи належить і епітет, ужитий у підзаголовку статті про Прибалтику, – *психотерапевтичні вулички*. Також маємо вибір означення до об’єкта за станом, що його цей об’єкт викликає в людини. Цікаво, що в тексті під цим заголовком епітет при тому самому іменнику не повторюється, а заступається й підсилюється іншим: *Музей окупації Латвії, вважаю, має відвідати кожен, а спокій, що кружляє у **сумирних** ризьких вуличках, допоможе будь-кому відновити емоційну рівновагу й поліпшити здоров’я після такої експозиції* [2009, № 38]. Автор розкриває зміст епітета за допомогою дієслівно-іменних словосполучень: *відновити емоційну рівновагу, поліпшити здоров’я*. Отже, *психотерапевтичний* – ‘такий, що позитивно та заспокоїливо впливає на психологічний стан людини’. Цікаво, що синонімізовані в контексті епітети мають різну природу: епітет *психотерапевтичний* тут належить до метонімічних, а *сумирний* – до метафоричних. Для аналогічного опису фрагмента простору використовується і ще один прикметник із першою частиною *психо-*: *...комплекс споруд, у якому нині містяться і монастир, і музей, вийшов децю **психоделічним*** (про Берестечко) [2011, № 27]. У цьому разі вже йдеться про інакші враження – здивування, дисонанс у картині світу суб’єкта, який пізнає дійсність.

Серед проаналізованих словосполучень можна виділити дві виразні групи за тим, що саме описують епітети, чому вони додають уявних ознак, тобто за семантикою вже не атрибутів, а іменників. Останні позначають, по-перше, процеси, активним учасником яких є людина: *цигарково-горілчана адреналінова **туристика**, обов’язково-адреналінові підпільні **ритуали***; по-друге – елементи довкілля. Оскільки ми виявили наведені епітети переважно в текстах про подорожі або певні місця на мапі України й світу, то не дивно, що серед іменників, означуваних епітетами, вагоме місце належить топонімам: *море, краєвиди, вулички, споруди*.

Розглянутий матеріал дозволяє простежити, що в сучасній пресі слова-терміни з психологічної та дотичних сфер, первинно

позбавлені будь-якої образності й експресивності, розкривають експресивний потенціал у журналістській дискурсивній практиці: вони стають естетично (і прагматично) маркованими атрибутами – епітетами з семантикою психоемоційного впливу – та входять до нестандартних сполук. Стильова транспозиція в цій ситуації є виявом активної мовотворчості журналістів. Таке епітетотворення подекуди залишається індивідуально-авторським, а подекуди набуває ознак узуальності, як, наприклад, прикметник *адреналіновий*.

Література

1. Бибик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт / за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
2. Бурляй Н. Г. Відносні прикметники у ролі епітетів : [електронний ресурс] / Н. Г. Бурляй. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine26-7.pdf>
3. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – 7-е изд. – М. : Айрис-Пресс, 2006. – 448 с.
4. Горбачевич К. С. Словарь эпитетов русского литературного языка / К. С. Горбачевич, Е. П. Хабло. – Л. : Наука (Ленингр. отд-ние), 1979. – 567 с.
5. Мацько Л. Стилистика української мови / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Москвин В. П. Выразительные средства современной русской речи : Тропы и фигуры. Общая и частные классификации / В. П. Москвин. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 944 с.
7. Сидяченко Н. Г. Нюанси ковбасного епітета : [електронний ресурс] / Н. Г. Сидяченко. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine43-5.pdf>

Трифонов Р. А., Задорожна А. С. Оттерминологические эпитеты с семантикой психоэмоционального влияния в текстах журнала «Український тиждень»

В статтє исследованы особенности оттерминологического образования некоторых эпитетов в текстах современных украинских масс-медиа. Описаны семантические изменения и

стилевая транспозиция единиц, обозначающих психоэмоциональное влияние.

Ключевые слова: эпитет, семантические процессы, стилистическая маркированность, метафора, метонимия, язык масс-медиа.

Trifonov R. A., Zadorozhna A. S. Term-derived epithets with the semantics of psycho-emotional impact in the texts of the journal “Ukrainian week”

The article studies the features special for the creation of some term-derived epithets in contemporary Ukrainian mass media texts. Semantic changes and stylistic transposition of such units, designating psycho-emotional impact, are described.

Key words: epithet, semantic processes, stylistic markedness, metaphor, metonymy, mass media language.

О. Ю. Чорна
Україна, Полтава

СЕМАНТИКА МІФОЛОГІЧНОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

У статті подано комплексну характеристику міфологічного часу українських господарських замовлянь, пов'язану з простором і шляхом, які належать до основних елементів фольклорної моделі світу.

Ключові слова: міфологічний час, семантика, українські господарські замовляння, фольклорна модель світу, час.

Українські господарські замовляння є важливим джерелом дослідження міфологічної моделі світу як «стислого і спрощеного відображення всієї суми уявлень про світ у певній традиції» [18, с. 5]. Час – одна з основних категорій моделі світу, її дослідженню присвячено численні наукові праці [2; 5; 6; 14; 18 та інші]. Об'єктом нашого дослідження є особливості змістової організації українських господарських замовлянь, предметом – семантика міфологічного часу в означених текстах. Незважаючи на посилений інтерес науковців до вивчення міфологічного

простору й часу, в українському мовознавстві відсутнє спеціальне дослідження текстів українських господарських замовлянь. Аналіз порушеної проблеми має важливе значення для поглибленого розуміння специфіки міфологічного світогляду, що відображений у замовних текстах цієї групи, та мовних механізмів формування лексико-семантичної групи на позначення часових понять у текстах українських господарських замовлянь.

Науковці, звертаючись до різних міфологічних систем і фольклорних жанрів, зазвичай виокремлюють такі аспекти часу, як компресія та розтягування, «профанный» (земний) і «сакральний» час, лінійний (історичний) і циклічний час, «добрі» і «злі» часи, «чистий» і «нечистий» час, часовий потік, початок і кінець як життєвого циклу людини, так і календарного ритуалу тощо [див. : 2; 5; 6; 8; 11; 18]. Час наділений семантикою, сакральністю і включений у систему цінностей, основними координатами якої є життя і смерть, добро і зло, безпека і небезпека тощо. На думку О. Наговіцина, «час і простір практично ніколи не віддалялись один від одного в народній традиції, утворювали певну єдність» [8, с. 43]. Як зауважує С. Толстая, «час уміщує поняття природного й життєвого часу. Природний час складається з астрологічних циклів і вегетативних. Життєвий час становить замкнене коло, що має сакральну й магічну силу. Обрядовий час сприймається як розрив буденного, земного часу й прорив у сакральний, вічний час [11, с. 94–95]. Поділ року в народній свідомості здійснювався не за місяцями, а за святами, господарськими потребами чи постами, і «якщо замкнуте річне коло й коло добове – виключно природне явище, то поділ цих кіл на відрізки часу, на періоди – справа розуму, сприйняття й людського досвіду» [5, с. 17].

Час неоднаково виявляється в текстах різних жанрів народної словесності, зокрема, в українських господарських замовляннях він має експліцитну та імпліцитну форми вияву. Експліцитна вказівка на час ґрунтується на використанні слів із темпоральною семантикою («... *А ти, старша матко, що ти гадаєш робити? Уже надворі літо, треба сі добре обходити, від цього дня до тижня маківники вробити!*» [1, с. 274]), імпліцитна – не передбачає вживання таких лексем і тісно пов'язана з простором

(«*Чи ти, матко, спиш чи чуєш? Чи зробила матінник? Чи ти вже ночуєш у матіннику? Уставай, бо Ісус Христос воскрес!...*» [3, с. 278]).

Категорія часу більшою чи меншою мірою властива всім структурним елементам господарських замовлянь – зачину, основній частині та закріпці.

У зачинах українських господарських замовлянь указівка на час трапляється доволі рідко, проте інколи називається день тижня, коли виголошується замовляння: «... *сей день святий Господень вівторок...*» [17, с. 277]. Це пов'язано з тим, що в народному календарі українців, як і слов'ян узагалі, кожен день тижня має певну семантику, згідно з якою він вважається сприятливим чи несприятливим для виконання справ. Так, наприклад, вівторок завжди вважався легким днем, щасливим, сприятливим для будь-якої справи, а п'ятниця – небезпечним, цього дня заборонялося робити будь-які польові, городні, господарські роботи, що пов'язано зі вшановуванням св. П'ятниці [11, с. 399]. Поєднання дохристиянського культу П'ятниці й християнської святої Параскеви (яка вважалася покровителькою домашнього господарства) відбите в обереговому замовлянні до бджіл, де ім'я «*святої п'ятірки Парасковії*» вживається поруч з іншими святими, до яких звертається ворожбит: «...*Пресвятая Богородиця, Мати Христова на помочі і святі отці. Преподобний Зосим, Саватій і свята п'ятірка Парасковія...*» [1, с. 277].

Відсутність прямої вказівки на час у текстах господарських замовлянь можна пояснити тим, що замовляння зазвичай супроводжувалися обрядовими діями, які виконуються лише в певний час чи період. Наприклад, замовляння «*Як до тої води товпляться люди з охотою, так би мої бджоли радувалися і веселилися, з пасіки в поле на роботу йдучи, а з поля до пасіки...*» [3, с. 176] вимовляється на Богоявленський вечір, коли беруть святу воду для кроплення бджіл.

У зачинах господарських замовлянь формули вітання, які використовує суб'єкт замовляння, звертаючись до надприродних помічників, указують на період доби, у який здійснюється магічна дія: «*Добре утро, криничко-сестричко...*» [1, с. 260], «*Добридень тобі, береже Оліяне, вода Татіяне!*» [1, с. 249],

«Добрий вечір, ви, зорі-зоряниці, ви, божі угодниці, вечірнія помішниці...» [1, с. 247]. Подібно до року, але з очевиднішою залежністю від руху сонця небосхилом, доба ділиться на день і ніч, а «межовими» часовими кордонами є ранкова й вечірня зоря (світанок і захід), а також південь і північ» [5, с. 24]. Саме в такі періоди замовляння набувають найбільшої сили, оскільки «ви-значений часовий відрізок утілює собою зразок закономірності, невідворотності й ритмічності природних явищ, а також становить критичну точку, межу переходу одного космічного стану до іншого» [13, с. 5]. Згідно з ритуальною практикою, найбільш значною і впливовою була пора сходу сонця. Це пов'язано з тим, що разом зі сходом сонця припиняється дія нечистої сили, хвороби, рідше такого ж значення набуває вечір – закінчення світлової частини доби, логічне завершення певного часового циклу. Незалежно від того, коли відбувався обряд (зранку, ввечері), час його проведення мав бути сприятливим. Тому особливого значення набуває власне поняття *часу* в замовляннях. Найбільш типовими темпоральними формулами зачинів є: *«Первим разом, лишнім часом...»* [1, с. 294], *«...первым разом и Божим часом»* [17, с. 278], *«Господы, поможы и дай час добрый»* [17, с. 264]. Подібні вислови несуть важливе смислове навантаження, адже вважалося, що «спонування, побажання, волевиявлення, висловлені у сприятливий час (ліпший час, добру пору), неодмінно здійсняться» [7, с. 51]. Семантику словосполучення *«первым разом и Божим часом»*, зафіксовану, приміром, у лікувальному замовлянні від більма у волів, можна пояснити спробою замовити хворобу з першого разу, тому час набуває ознаки *«Божий»*, до того ж *«Божий»* – уже позитивний, сприятливий, такий, коли нічого лихого не може статися.

Зачини *«Святий Йосип, пасічник Зосим!»* [1, с. 276], *«Юрію святий!»* [10, с. 120–121], що часто трапляються серед оберегових та продукувальних замовлянь до бджіл (*«Ти, Зосиме! Святий пасічнику! Ти пасічникував, і пчолі, і матці помагав, так поможи моїй пчолі, моїй матці»* [12, с. 296]) та корів (*«Юрію святий! Пускаєш нори-пренори, луги, береги, керниці-теплиці – тепер спусти нам таку манну-сметану, ладне молоко, густий сир, і жовте масло! Тьху, тьху, тьху, злізай, манну не відні-*

май!» [10, с. 120–121]), на перший погляд, не містять темпоральної семантики. Однак подібні замовляння виголошувалися лише в певні дні – дні вшанування святих Юрія (Георгія, Ягорія) та Зосима (Йосипа). На Юріїв день, що припадав на 6 травня, споряджали початковий вихід домашньої худоби на постійний випас, попередньо виконавши необхідний магічний ритуал. Святий Зосим у народній українській традиції вважався опікуном бджіл, його вшановували 30 березня. У цей день пасічники вперше виносили вулики й проводили необхідні оберегові заходи, дія яких тривала протягом бджільницького сезону: *«Святий Йосип, пасішник Зосим! Посилай мені роя, скали камінні з дуба-явора, у мою посуду жити, меду носити – ситими медами, товстими столниками»* [1, с. 276].

Варто зазначити також, що християнізовані зачини господарських замовлянь зазвичай не містять експліцитних формул з темпоральною семантикою, оскільки час у них розуміється як вічний, незмінний [18, с. 141]. Це стосується Бога, Божої Матері, Святого Миколая та інших святих – найбільш впливових вищих надприродних сил, до яких зверталися за допомогою й вірили, що вони можуть зарадити людині в будь-якій ситуації незалежно від часу звертання суб'єкта замовляння чи періоду, на який поширюється дія магічного тексту: *«Гоню я, Господи, скотину на луки; вручаю тобі, Господи, на руки, святий отче Спас, щоб ти мою скотину пас; святий Миколай, додому навертай; святий отче Ягорій, собак припинай і лихих лиходіїв...»* [3, с. 343]. Вищі надприродні істоти усвідомлюються як вічні, вони є поза часом, яким міряють людське життя.

Зачин *«Святий Смеркачу, ти Господній Замикачу...»* [1, с. 267], зафіксований в обереговому замовлянні для корів, поєднує в собі елементи християнського зачину та персоніфікацію процесів смеркання й замикання. У замовляннях такого різновиду відбувається кореляція між зверненням до надприродної істоти й часом виконання магічного тексту [18, с. 141]. М. Новикова зазначає, що у фольклорно-язичницькому світогляді *смерк, вечір* – охоронці людини, замикачі зла, на відміну від християнського, де ніч «відмикає», випускає на волю ворожі людині сили

й стихії. «Язичницька ніч – час не «лихий», а лише особливо «дійовий», особливо магічний» [9, с. 203–204].

У більшості українських господарських замовлянь час залежно від прагматичної спрямованості тексту може бути виражений по-різному. Оскільки замовляння є стійкою словесною формулою, за допомогою якої людина прагне впливати на світ, і діє або в час його проголошення, або спрямоване на покращення добробуту в майбутньому, то й у формулах уживаються найчастіше дієслова теперішнього чи майбутнього часу: «**Виганяю** я свою корову, **переходить** сам Господь дорогу...» [1, с. 253], «**Вийду** на круту гору, **стану** і **гляну** на ясну зорю...» [1, с. 269]. Виголошувач замовляння може використовувати дієслова минулого часу, які вказують на те, що бажаного результату вже досягнуто й негаразди (найчастіше це хвороби) лишилися в минулому: «**Йихав** Воймен сывым конем, пид правым плечем сокола **держав**. Сокола **впустыв** и кров **пустыв**. За ным тры ведмеди **йшло**. Одын чорный, другый сывый, а третий билый. Чорный кров **спустыв**, а сывый **полызав**, а билый свит **показав**» [17, с. 278]. Наведене замовляння є господарським лікувальним від біляма у волів. Так людина ніби оповідає історію хвороби та її лікування з часової дистанції й видає бажане за здійснене. Часто в замовляннях маємо поєднання способів і часів. Це переважно такі конструкції: а) предикат у теперішньому часі дійсного способу + предикат у наказовому способі: «**Водо Йорданко, омиваєш луги, береги, бервіння, коріння, – омий моєї пчоли од прозору жіночого, парубочого, дівочого – головки, крильця, утроби, ніжки**» [16, с. 69]; б) предикат у минулому часі дійсного способу + предикат умовного способу: «**Як Господь благословыв святому Юриеви звиром воюваты, так бы моя пчола чужих пасик воювала и мед соби забирала, а свий крепко держала**» [17, с. 241]; в) предикат у теперішньому часі дійсного способу + предикат умовного способу: «**Як тая пиениця і той мед не може вийти з тієї землі, так би і мої бджоли не могли утекти з моєї пасіки, від мене, раба Божого...**» [1, с. 280]; г) предикат у минулому часі дійсного способу + предикат у наказовому способі: «**Водо Осіяна, земле Тетяна, орданська**

ріко, обливала ти луги, береги, каміння, й креміння, і біле коріння, і піски, і тріски. Обмий, обчисть рожденну, благословенну корову от стріту, от пристріту [1, с. 254]. Як зазначає В. Топоров, поєднання різних часів і способів властиве для формул замовлянь, воно створює імпульс прискорення під час переходу з одного (початкового) стану до бажаного – від наявного до того, що повинно відбутися, від «індикативного» до «модального». Дослідник зауважує, що «вибір граматичних форм відображає специфіку психологічної реальності того, хто виконує замовляння й знаходиться всередині ритуального простору» [15, с. 84–85].

У релігійній свідомості будь-яке свято й пов'язаний із ним ритуал випадають із нормального часу та тісно пов'язані з часом сакральним. Так, М. Еліаде виділяє Мирський і Священний Час, зазначаючи, що ці два різновиди часу перебувають у відношеннях послідовності, але за допомогою ритуалів людина може безперешкодно «переходити» від звичного плину часу до Часу Священного [2, с. 49]. Сакральний час, як і сакральний простір, протистоять буденності. Вибір моментів сакральності був тісно пов'язаний з великими космічними подіями, наприклад, сонцестояння чи рівнодення вважаються одними з найбільш ефективних часових періодів. Також зазначимо, що рік первісною свідомістю сприймався як замкнуте коло, мав початок і кінець, міг відроджуватися у формі Нового Року, який передбачає «відтворення Часу із самого початку, тобто реставрацію первісного, «чистого» Часу» [4, с. 54]. Найбільш показовим у цьому аспекті є зимовий цикл (початок нового року, Різдво тощо) як утілення магії першого дня, початку річного циклу: *«Чорні бурі та злії вітри, приходьте до нас на Святу Вечерю! А коли тепер не прийдете на дари Божі, на страви ситі, на горілки палені, на все велике добро, на яке ми вас просимо, то не приходьте до нас і вліті та не робіть нам шкоди на ярині і на житті!»* [3, с. 53], *«Морозе, морозе, йди до нас кутю їсти!... Морозе, морозе, йди до нас на вечерю!... Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, усяку пшеницю. Иди краще на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби»* [3, с. 52–53], де імпліцитна вказівка на

Різдво Христове передається лексемами Свята Вечеря та кутя. Зауважимо, що одні замовляння мають забезпечити добробут і лад у господарстві на весь рік (магічні акти, пов'язані з початком нового року, Різдвом), інші стосуються певних періодів, як то польові роботи чи пора медозбору у бджіл, однак не містять прямої вказівки на час дії замовляння: *«Господы, помозы и роды, Боже, на всякого долю: на слипого и хромого. Не остав, Господы, и мене»* [17, с. 259]. Лише в поодиноких замовляннях час дії магічного акту означений: *«Як уже цьому дереві на пні не стоять, гілля не пускати, листям не зеленіти, з вітром не шуміти, так і моїй пасіці, моїм роям, до трьох днів з віка не летіти, чужих пасік не шукати, а мене, хазяїна, держатись...»* [3, с. 175]. Заслужовують на увагу конструкції нездійсненої умови: *«Колы з камяною коровы молоко побижыть, то тоди из рожденного сирого вола и кров побижыть»* [17, с. 282], *«Як сей камінь угрызне, тоди мою пасику укусне...»* [17, с. 240]. На нашу думку, підрядні часу в таких формулах указують на «недосяжний» час, часовий період, який ніколи не настане, а отже, і шкідливої дії не станеться.

Закріпка, як відомо, є завершальним компонентом семантичної організації магічного тексту, що підтверджує силу замовляння, закріплює бажану дію. У закріпці господарських замовлянь, зазвичай, немає лексем із темпоральною семантикою (вони наявні в зачині чи основній частині). Лише в окремих замовляннях фіксуємо фразеологізм біблійного походження *«во віки віків»* («на віки віків»), що містить указівку на постійний час, протягом якого має діяти їхня магічна сила: *«... хай розтвориться, скло затвориться на віки віків. Амінь»* [1, с. 296].

Отже, в українських господарських замовляннях час, хоч і означений доволі чітко та виразно в основному на всіх структурних рівнях, не належить до домінант їх смислової організації й має експліцитні та імпліцитні форми вияву. Експліцитна вказівка на час виголошення замовляння трапляється доволі рідко. Це пов'язано з тим, що замовляння часто виголошуються в межах певного обряду, який здійснюється лише у визначений період. Системний опис господарських замовлянь, зокрема до-

слідження лексем із темпоральною семантикою, є необхідним для з'ясування їх особливостей як феноменів української народної культури.

Література

1. Ви, зорі-зориці: українська народна магічна поезія (замовляння) / [упоряд. М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка]. – К. : Молодь, 1991. – 334 с.
2. Виноградова Л. Н. Календарные переходы нечистой силы во времени и пространстве / Л. Н. Виноградова // Концепт движения в языке и культуре / [отв. ред. Т. А. Агапкина]. – М. : Индрик, 1996. – С. 166–185.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 590 с.
4. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 142 с.
5. Логический анализ языка: Язык и время / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко]. – М. : Индрик, 1997. – 351 с.
6. Логический анализ языка. Семантика начала и конца / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2002. – 648 с.
7. Мойсієнко В. Структура та поетика поліських замовлянь / В. Мойсієнко // Волинь – Житомирщина. – 1997. – № 1. – С. 45–54.
8. Наговицын А. Е. Древние цивилизации: общая теория мифа / А. Е. Наговицын. – М. : Академический Проект, 2005. – 656 с.
9. Новикова М. С. Коментар / М. С. Новикова // Українські замовляння / [упоряд. і прим. М. Новикової]. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199–307.
10. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу / Василь Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 271 с.
11. Славянская мифология : энцикл. слов. / [ред. кол. : С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, О. В. Белова, Л. Н. Виноградова, В. Я. Петрухин]. – 2-е изд. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 512 с.
12. 100 найвідоміших образів української міфології / [Таланчук О., Завадська В., Шалак О.]. – К. : Орфей, 2007. – 460 с.

13. Темченко А. І. Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалії, символіка та семантика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / А. І. Темченко. – К., 2003. – 17 с.
14. Толстая С. М. Мифология и аксиология времени в славянской народной культуре / С. М. Толстая // Культура и история. Славянский мир. – М. : Индрик, 1997. – С. 62–79.
15. Топоров В. Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы) / В. Топоров // Исследования в области балто-славянской культуры. Заговор / [отв. ред. Вяч. Вс. Иванов, Т. Н. Свешникова.]. – М. : Наука, 1993. – С. 3–103.
16. Українські замовляння / [упоряд. і прим. М. Новикової]. – К. : Дніпро, 1993. – 307 с.
17. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; вст. ст. А. П. Пономарьова; іл. В. І. Гордієнка]. – К. : Либідь, 1991. – 638 с.
18. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1990. – 205 с.

Чорна А. Ю. Семантика мифологического времени в украинских хозяйственных заговорах

В статье представлена комплексная характеристика мифологического времени украинских хозяйственных заговоров, связанная с пространством и дорогой, которые принадлежат к основным элементам фольклорной модели мира.

Ключевые слова: время, мифологическое время, семантика, украинский хозяйственный заговор, фольклорная модель мира.

Chorna O. Yu. The mythological semantics of time category of Ukrainian economic cabals

The complex characteristic of mythological time category of Ukrainian economic cabals, closely connected with the space and the way, which are the basic elements of folkloral model of the world, is presented in the given article.

Key words: time, mythological time, Ukrainian economic cabals, folkloral model of the world.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ

Т. П. Авдеенко

Республика Беларусь, Гомель

КУЛЬТУРА РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ КАК ОСНОВНОЙ КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРЫ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассматривается вопрос о культуре речевого общения. Подчеркивается роль иностранных языков в жизни современного общества. Отмечается необходимость формирования коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: культура речи, нормативность речи, иноязычная культура, культура речевого общения, культура мышления.

Язык – первоэлемент культуры, именно в нем быстрее и ярче отражаются все стороны жизни общества, переживающего различные социальные потрясения. В какой бы области ни работал человек, он должен не только свободно ориентироваться в большом и быстро изменяющемся информационном пространстве, но и владеть нормами литературного языка, богатым словарным запасом, уметь четко и ясно выражать свои мысли. Знать язык, уметь пользоваться его богатством, его выразительными возможностями во всем их структурном многообразии – к этому должен стремиться каждый, говорящий на данном языке. Именно речь всегда являлась показателем интеллигентности, образованности, ясности мышления, общей культуры человека. В ней прямо или косвенно раскрываются жизненный опыт человека, особенности его характера, темперамента, специфика проявления чувств. Речь в определенном смысле формирует личность, служит визитной карточкой человека.

В лингвистической науке не существует однозначного определения термина *культура речи*. Обычно культуру речи пони-

мают как качество речи и как науку о пользовании языком. Так, например, в «Словаре-справочнике лингвистических терминов» Д. Э. Розенталя и М. А. Теленковой дается следующее толкование: 1. «Раздел филологической науки, изучающий речевую жизнь общества в определенную эпоху... и устанавливающий на научной основе правила пользования языком как основным средством общения людей, орудием формирования и выражения мыслей...»; 2. «Нормативность речи, ее соответствие требованиям, предъявляемым к языку в данном языковом коллективе в определенный исторический период, соблюдение норм произношения, ударения, словоупотребления, формообразования, построения словосочетаний и предложений. Нормативность речи включает в себя также такие ее качества, как точность, ясность, чистота» [1, с. 158]. Лингвист Б. Н. Головин в книге «Основы культуры речи» расширяет и детализирует термин *культура речи*, различая, с одной стороны, систему качеств речи, с другой – уровень овладения ими отдельными носителями языка: 1) «Культура речи – это, прежде всего, какие-то ее признаки и свойства, совокупность и система которых говорят о ее коммуникативном совершенстве; 2) Культура речи – это, во-вторых, совокупность навыков и знаний человека, обеспечивающих целесообразное и незатрудненное применение языка в целях общения» [2, с. 8].

По мнению А. А. Леонтьева, человек всегда представляется нам в коммуникации, в мотивах, в стимулах общения. Культуре иноязычного общения принадлежит важное значение во всестороннем развитии личности. Это объясняется той ролью, которую играет в жизни людей иностранный язык. Он дает возможность свободного приобщения к культуре, истории, традициям другого народа, другой страны; способствует формированию высокой общей культуры, фундаментальной образованности, нравственному и духовному развитию личности.

Роль языка, культуры общения в системе общечеловеческих ценностей нельзя недооценивать, так как именно через язык человек выражает себя, свое отношение к действительности. Подтверждением тому могут служить слова Д. С. Лихачева:

«Язык – это важнейшая часть нашего общего поведения в жизни... Язык в еще большей мере, чем одежда, свидетельствует о вкусе человека, о его отношении к окружающему миру, к самому себе». С другой стороны, посредством развития культуры речевого общения развивается соответственно уровень его мышления, так как совершенствование речи влечет за собой совершенствование мыслительной деятельности. Вот почему проблема формирования культуры иноязычного общения привлекала и привлекает внимание ученых на протяжении всей истории развития человечества.

На пороге нового XXI века существенно изменился социокультурный контекст изучения иностранных языков. Значительно возросли их образовательная и самообразовательная функции, профессиональная значимость на рынке труда, что повлекло за собой усиление мотивации в изучении языков международного общения. Соответственно возросли и потребности в использовании иностранных языков. Новые задачи предполагают изменения в требованиях к уровню владения иностранным языком, определение новых подходов к отбору содержания и организации материала. Содержание школьного курса определяется коммуникативными целями и задачами на всех этапах обучения: в начальной школе, на второй и третьей ступенях, где обучение уже направлено на развитие коммуникативной культуры и социокультурной образованности обучаемых, позволяющей им быть равными партнерами межкультурного общения на иностранном языке в бытовой, культурной и учебно-профессиональной сферах.

В современной методике обучения иностранному языку явно обозначился перенос центра тяжести на проблему формирования коммуникативной компетенции. Где бы и с какими целями ни изучался иностранный язык, нельзя довольствоваться только достижением языковой компетенции, под которой понимается способность говорящего произвести на основе преподаваемых ему правил цепь грамматически правильных фраз. К адекватному общению может привести учащегося только сформированная у него коммуникативная компетенция, т. е. способность

производить контекстуально уместные высказывания, или совокупность социальных, национально-культурных правил, оценок и ценностей, которые формируют культуру речевого общения. Владение культурой иноязычного общения позволяет сделать речь образной, экспрессивной, убедительной. Это свидетельствует о высокой речевой культуре человека, а культура речи, как известно, – один из важнейших показателей эрудиции, воспитания, образованности, духовной культуры в целом.

В наши дни данная проблема нисколько не теряет, а наоборот, приобретает все большую актуальность. Исходя из социальной, экономической, политической ситуации, в нашей стране расширяется спектр социальной структуры общества, а значит, расширяется речевое поле носителей языка, предоставляется возможность для более полного самовыражения личности через сферу речевого общения. Поэтому обучение речевой компетенции, т. е. обретение умений и навыков свободного владения словом, можно смело назвать одной из главных задач преподавания иностранного языка. В число компонентов, образующих условия речевой деятельности, обязательно входят другие люди. Они могут быть в данной ситуации собеседниками, просто слушателями. Поэтому для формирования речевой компетенции следует применять такие формы и методы, которые могли бы приблизить обучаемых к реальной коммуникативной ситуации. Это изучение таких разделов, как, прежде всего, нормы речевого этикета (обращение, приветствие, выражение благодарности, поздравление, сочувствие, одобрение и др.).

Овладение иноязычной культурой предполагает развитие умения осуществлять коммуникацию соответственно нормам, исторически сложившимся в данном языковом коллективе, с учетом психологических механизмов воздействия на адресата, лингвистических средств и соматических способов реализации такого общения с целью достижения запланированного прагматического результата. Именно поэтому можно сказать, что процесс овладения иноязычной речью должен протекать в тесной взаимосвязи с культурой иноязычного общения, а успешность его обусловлена в значительной степени владением экстра-

лингвистической культурологической информацией, присутствующей в момент коммуникативной ситуации. Понятие культуры иноязычного общения, которая, в свою очередь, является базовой основой формирования коммуникативной компетенции, включает в себя культуру мышления, речи и языка, речевой этикет и соматическую коммуникацию, является базовой основой формирования коммуникативной компетенции.

Культура мышления как компонент культуры иноязычного общения способствует адекватной ориентировке субъекта речи в заданных условиях общения и, кроме того, позволяет ему применить законы логики для достижения целей коммуникации. Поскольку предпосылкой построения логически правильного высказывания является развитие логичности мышления и тесно связанной с ним речи, то эффективность речевого взаимодействия в значительной степени обусловлена уровнем культуры мышления. К признакам логической речи относятся последовательность, обоснованность, доказательность изложения, что обеспечивает дискурсивность текста, то есть смысловую целостность речевого общения.

Культура речевого общения предполагает также способность, восприняв сообщение, оценить его с точки зрения логики поведения, принятой в данном обществе, и, в значительной мере руководствуясь этим, осуществить свое дальнейшее речевое поведение. Одним из проявлений человеческой реакции на новые ситуации общения, их возрастание и отражение культуры в мышлении является аккультурация, которая представляет собой постепенную адаптацию к изучаемой культуре без обязательного отказа от своей языковой индивидуальности. Основными факторами, влияющими на аккультурацию, являются различия или социальная разница между двумя культурами.

Для того, чтобы стать равноправным речевым партнером, недостаточно просто достигнуть уровня «выживания» в языке. Для достижения запланированного прагматического результата говорящий должен уметь на основе знания психологических механизмов воздействия использовать имеющиеся в данном языке экспрессивно-эмоциональные и логические средства адекватно

социокультурной тональности ситуации. Совокупность соответствующих знаний и умений зачастую обозначается термином «культура речи» и рассматривается, с одной стороны, как система качеств речи, а с другой – как уровень овладения этими качествами отдельными носителями языка.

Известный лексиколог профессор С. И. Ожегов писал: «Высокая культура речи заключается не только в следовании нормам языка. Она заключается еще и в умении найти не только точное средство для выражения своей мысли, но и наиболее доходчивое (т. е. наиболее выразительное) и наиболее уместное (т. е. самое подходящее для данного случая и, следовательно, стилистически оправданное)» [3, 287–288]. Такое уточнение очень важно, поскольку позволяет выделить в самом общем виде цель формирования культуры обучающихся.

Таким образом, *культура речи* представляет собой, совокупность языковых и внеязыковых знаний, т. е. наличие общей базы знаний носителей языка, в которую входят следующие компоненты:

а) языковые знания: знание языка и знание принципов речевого общения;

б) внеязыковые знания: знания о контексте и ситуации, об адресате, в том числе знание поставленных адресатом целей и планов, его представление об окружающей обстановке, общефоновые знания, т. е. знания о мире.

Культура речи как понятие полного и точного отражения способности говорящего осуществлять эффективное речевое воздействие на адресата заключается, с одной стороны, в применении системы адекватных языковых средств выражения мысли, что проявляется в языковой правильности, точности и выразительности, а с другой – в овладении национальными реалиями и фоновой лексикой, позволяющей воссоздать целостную систему представлений о культурных реалиях страны изучаемого языка.

Изучение иностранного языка является неотъемлемой частью образования в наше время. В связи с тем, что смысл изучения языка – в практическом использовании его как средства общения, проблема обучения культуры речевого общения является

одной из основных в теории и методике обучения иностранным языкам и с течением времени приобретает наибольшую актуальность. Имеющиеся исследования в этой области, будучи фундаментальными, все же требуют расширения и дополнения содержания на современном этапе: достаточно большое количество теоретического материала не компенсирует минимума практических разработок, системы упражнений. Это обуславливает необходимость дальнейшей работы над проблемой обучения культуре речевого общения на уроках иностранного языка, проведения экспериментальных исследований.

Литература

1. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М., 1976. – С. 158.
2. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М., 1988. – С. 8.
3. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С. И. Ожегов. – М., 1974. – С. 287–288.

Авдєєнко Т. П. Культура мовного спілкування як основний компонент культури іншомовної комунікації

У статті розглянуто питання культури мовного спілкування. Підкреслено значення іноземних мов у житті сучасного суспільства. Відзначено необхідність формування комунікативної компетенції під час вивчення іноземної мови.

Ключові слова: культура мови, нормативність мови, іншомовна культура, культура мовного спілкування, культура мислення.

Avdeenko T. P. Speech habits as the principal component of foreign language communication

The article deals with the question of speech communication. The role of foreign languages in the life of modern society is stressed. The necessity to form communicative competence in foreign language teaching process is noted.

Key words: language culture, language normativity, foreign language culture, culture of language communication, culture of thinking.

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛЕКСИЧЕСКОГО СОСТАВА РУССКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНЫХ ЦЕЛЯХ

В статье описываются принципы определения типов лексических единиц, характерных для азербайджанско-русской языковой практики.

Ключевые слова: лексический состав языка, методическая типология лексики, семантика, перевод.

Овладение лексической системой изучаемого языка – это не стихийное запоминание новых слов, а проникновение в новую систему, другой языковый мир, который отражает окружающую действительность иными, чем родной язык средствами, что предполагает сопоставление лексических систем двух языков.

Специфика сопоставления лексики в учебных целях состоит в том, что его главное направление – не описание выражения тех или иных значений слова, а «поштучный» анализ отдельных конкретных фактов русского языка и их соотносительных пар в родном языке учащихся. В основе такого анализа должно быть «отдельное слово как самостоятельная сущность, исследование системных связей вширь и вглубь: изучение явления многозначности позволяет воссоздать систему значений, систему лексико-семантических вариантов (внутри) одного слова, а анализ взаимоотношений слов друг с другом воссоздает “внешние” связи слов» [1, с. 83].

Сопоставительное изучение лексической системы русского языка позволяет разработать методическую типологию языкового материала (лексики), т. е. выделить типы лексических единиц, характерные для азербайджанско-русской языковой практики:

1. Лексика, совпадающая по значению и имеющая одинаковую или сходную форму в русском и азербайджанском языках.

Это прежде всего слова так называемого общего для языков лексического фонда. Сюда относится в первую очередь лексика,

заимствованная из русского и распространенная в азербайджанском языке. Например: *автобус, бригада, буфет, вагон, диван, директор, журнал, кинотеатр, костюм, метро, машина, спорт, стол, стул, телевизор, трактор, фабрика, ферма, фильм, футбол, цех, экскурсия* и т. д.

В лингводидактике относительно данного типа лексики существуют различные мнения, вплоть до постановки вопроса о правомерности включения ее в активный словарь-минимум на том основании, что значение этих слов уже известно учащимся из родного языка. Однако практика организации словарной работы в начальной национальной школе показывает, что учащиеся национальной школы допускают ошибки в этих словах. Объясняется это тем, что данная лексическая группа, приобретающая черты фонетического строя родного языка, не всегда совпадает по значению со словами родного языка.

2. Лексика, совпадающая по значению, но различающаяся по форме (по фонетическому и графическому оформлению, по структуре).

Трудности заключаются в соотношении звукового и графического образа со значением слова. Известно, что называние тех или иных аспектов действительности (предметов) не подчинено видимой логике (мы говорим не о том, как первоначально возникли слова языка, а о том, как они представляются человеку сейчас). Действительно, почему знак, который ребенок робко выводит впервые, называется *буква*; предмет, держатель пера в виде палочки, стержня, с помощью которого пишут, называется *ручка*; а сшитые листы чистой бумаги в обложке, в которой выводят буквы, называется *тетрадь*. Почему в азербайджанском языке те же понятия, вещи называются совсем другими словами (ср.: *hərif, qələm, dəftər*)? Как утверждают психолингвисты (Е. И. Негневицкая, А. М. Шахнарович, Л. С. Выготский), этого нельзя понять, это надо узнать и запомнить. Но как узнать и как запомнить? Почему азербайджанский ребенок может так быстро и прочно овладеть колоссальным набором знаний? Какие условия обеспечивают это овладение? В психологическом понимании слова – не ярлык, а динамика процесса. Значение –

это единство обобщения и общения, коммуникации и мышления. Поскольку, как писал А. А. Леонтьев, солидаризируясь с мнением Л. С. Выготского: «мысль не выражается в слове, а совершается в нем, значение является единицей речевого мышления. Оно находится как бы между мыслью и словом – вот почему в значении «пересекаются» коммуникация и мышление. Психологическая структура значения определяется не тем, что означает какое-либо слово по словарю, а тем, какова система соотношений и противопоставлений слов в процессе их употребления, в речевой деятельности. Структура значения слова определяется тем окружением, в которое оно попадает в речи, т. е. связями этого слова с другими словами» [1, с. 48].

Такое понимание значения слова подчеркивает целесообразность изучения данного типа лексики по тематическому принципу, дает возможность строить обучение на ситуативно-тематической основе.

В этот тип лексики включаются слова, различающиеся по структуре в русском и азербайджанском языках. Между такими словами можно проследить следующие основные соответствия:

1) слову русского языка в азербайджанском языке соответствует словосочетание: *котенок – pişik balası; понедельник – bazar ertəsi; завтрак – səhər yeməyi; родиться – anadan olmaq; помогать – kömək etmək; шуметь – səs salmaq; учительская – müəllimlər otağı; подчеркнуть – altından xətt çəkmək; будильник – zəngli saat; конура – it dəyi; мизинец – çeçələ barmaq;*

2) русскому словосочетанию соответствует слово в азербайджанском языке: *время года – fəsil; молочные продукты – ağartı; воздушный змей – çərpələng; золотых дел мастер – zərgər; играть музыку – çalmaq; вступить в брак – evlənmək; имя числительное – say; наш класс – sinfimiz; мой друг – dostum;*

3) сложному слову русского языка соответствует простое азербайджанское слово: *хлопкороб – rətbəqçi; бракосочетание – nikah; двусторонний – beyl; дикорастущий – yabanı; мало-численный – az;*

4) простому слову русского языка соответствует сложное слово азербайджанского языка: *родители – ata-ana; посуда – qab-qacaq.*

3. Лексика, не совпадающая по объему значений и по форме.

В этот тип лексики в основном входят многозначные русские слова, объем значений которых либо шире, либо уже объема значений соответствующего слова азербайджанского языка. Данный тип наиболее трудный для обучения, так как явление интерференции здесь очень сильно выражено: объем значений азербайджанских слов часто переносят на русские слова. Неслучайно лексические ошибки в речи учащихся-азербайджанцев в основном связаны с несовпадением объема значений слов родного и русского языков.

В объеме значений слов русского и азербайджанского языков наблюдаются разные виды расхождений:

1) русскому слову по значению может соответствовать несколько слов из одного синонимического ряда азербайджанского языка: *помощь* – *kömək, yardöm*; *желание* – *arzu, istək, dilək*; *весна* – *bahar, yaz*; *обед* – *nahar, günorta yeməyi*; *сильный* – *güclü, qüvvətli*; *объяснить* – *başa salmaq, izah etmək, qandırmaq*; *последний* – *axırıncı, sonuncu*;

2) русскому языку по значению соответствует несколько слов азербайджанского языка: *дядя* – *əti, dayı*; *тетя* – *xala, bibi*;

3) значениям нескольких русских слов соответствует однозначное азербайджанское слово: *поставить, положить* – *qoymaq*; *мыть, стирать* – *yumaq*; *родина, отечество, отчизна* – *vətən*; *читать, учиться* – *oxumaq*; *маленький, младший* – *kiçik*; *варить, печь* – *bişirmək*;

4) нескольким русским словам из различных семантических сфер (синонимического ряда) соответствует одно многозначное слово азербайджанского языка: *купить, взять, получить* – *almaq*; *рисунок, снимок, картина, фотография, портрет* – *şəkil* и т. д.;

5) разным многозначным русским словам соответствует одно многозначное азербайджанское слово: *топить, разогреть, раскалить, лихорадить* – *qızdırmaq*;

6) значениям разных русских слов соответствует одно азербайджанское слово: *тыква, перед* – *qabaq*; *жарить, подрумянить, накалить, стыдить, заставить краснеть* – *qızartmaq* и т. д.

4. Лексика, совпадающая или близкая по форме, но различающаяся по значению.

Это сравнительно небольшая группа слов. В этот тип мы включаем некоторые слова общего лексического фонда в русском и азербайджанском языках, а также слова, родственные по происхождению, в значениях которых произошла дифференциация. Как было отмечено, слово, проникая в какой-либо язык, приобретает черты фонетического и морфологического строя этого же языка.

Нет полного тождества и в значениях заимствованной лексики. Так, русское слово *курс* имеет в словаре пять значений:

- 1) направление движения, путь (самолета, корабля и т. д.);
- 2) цена, по которой продаются ценные бумаги;
- 3) весь объем какого-нибудь обучения, лечебных процедур и т. п.;
- 4) отдельная годовичная ступень образования в высшей школе и в специальных учебных заведениях;
- 5) учебная дисциплина в высшей школе.

Азербайджанский язык заимствовал это слово в 3, 4, 5 значениях, а в 1 и 2 значениях употребляются соответственно слова *yol*, *istiğamət* и *məzənnə*.

Особый подтип составляет лексика, заимствованная из тюркских языков (тюркизмы), которая под действием системы русского языка претерпела ряд изменений, в частности наблюдается сужение объема значений в русском языке. Например, слова *изюм*, *балык* (ср. *üzüm* – *виноград*; *balıq* – *рыба*) в азербайджанском языке (да и в других тюркских языках) обобщенно называют как свежие, так и законсервированные предметы питания. Русский язык заимствовал эти слова в значении ‘консервированные продукты питания’ (*балык* – соленая и провяленная хребтовая часть красной рыбы; *изюм* – сушеные ягоды винограда). В русском языке для обозначения «участка, засеянного арбузами, дынями, тыквами», используется тюркизм *бахча*, который в азербайджанском языке означает *садик* вообще. Значение русских слов *балык*, *изюм*, *бахча* и т. п. отличаются от значения этих слов в азербайджанском языке (у первых уже объем значения).

Приведенная выше методическая типология, предусматривающая градации трудностей усвоения учащимися-азербайджанцами русской лексики, позволяет осуществлять дифференцированный, научно обоснованный подход к отбору лексического материала в учебных целях.

Литература

1. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – Изд. 3-е. – М., СПб., 2003. – 288 с.
2. Шанский Н. М. Русское языкознание и лингводидактика / Н. М. Шанский. – М. : Русский язык, 1988. – 405 с.

Алхасов Я. К. Аналіз особливостей лексичного складу російської мови з навчальною метою

У статті описано принципи визначення типів лексичних одиниць, характерних для азербайджансько-російської мовної практики.

Ключові слова: лексичний склад мови, методична типологія лексики, семантика, переклад.

Alhasov Ya. K. Analysis of the peculiarities of the lexis of the Russian language with teaching aims

The article deals with the types of lexical units, and their significant features in the Azerbaijan – Russian language practice.

Key words: language lexis, lexis methodic typology, semantics, translation.

В. А. Гойко

Республика Беларусь, Гомель

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

В статье рассматривается роль и значение инновационных образовательных технологий в повышении качества преподавания иностранных языков, дается анализ современных концепций совершенствования образовательного процесса.

Ключевые слова: система образования, глобализация образовательного пространства, система дистанционного обучения, информатизация обучения.

В XXI веке возникла качественно новая реальность – глобальная экономика, в которой основным производительным ресурсом являются знания и информация. В современном обществе образование рассматривается в качестве коммерчески реализуемого товара, а высшие учебные заведения большинства стран – субъектами глобальных отношений. Знания и образование приобретают несомненную экономическую ценность. Значимость вклада высшей школы в реформирование общества подтверждается мировым опытом. Все страны, успешно преодолевшие переходы к современным рыночным отношениям, рассматривали сферу образования как приоритетную.

Республика Беларусь оказывается лицом к лицу с необходимостью существенного повышения международной конкурентоспособности своего высшего образования. Белорусским вузам требуется активизировать работу по повышению степени соответствия отечественного образования международным стандартам, признанию белорусских дипломов за рубежом. Определяющим фактором конкурентоспособности вузов остаётся высокое качество образования.

Современное наукоёмкое и высокотехнологичное производство, динамичная многоукладная экономика нуждаются в новом типе специалиста. Модернизация высшей школы должна обеспечить подготовку высококвалифицированных специалистов, конкурентоспособных на рынке труда, компетентных, ответственных, свободно владеющих профессией и ориентирующихся в смежных областях на уровне мировых стандартов, готовых к профессиональному росту, социальной и профессиональной мобильности.

Формирование инновационной системы образования, адекватной условиям современного общества, – одна из важнейших тенденций мирового развития. Для того, чтобы «выжить» в современном быстро меняющемся информационном обществе, которое предъявляет жёсткие требования к уровню квалифи-

кации, традиционные образовательные учреждения должны изменить существующую систему образования. Оно должно стать доступным любому человеку, в любом месте, в любое время и по любой специальности.

Новые требования общества к уровню образования и развития личности меняют технологии преподавания. Сейчас наблюдается большой интерес к образовательным моделям, педагогическим инновациям, технологиям, методам наиболее эффективным в развитии творческого потенциала личности студента. Преимущество инновационных образовательных технологий состоит в повышении познавательной активности, интереса к знаниям, в развитии инициативы, в установках на творческую деятельность, в создании комфортной среды обучения.

В контексте требований компетентностного подхода в организации лингвистического образования на первый план выдвигается задача формирования ключевых компетенций будущего специалиста. В настоящее время стали более тесными контакты нашей страны с зарубежными государствами, развиваются и укрепляются международные связи, создаются свободные экономические зоны, привлекаются зарубежные инвестиции. В связи с этим стране требуются не просто квалифицированные специалисты, а специалисты, владеющие одним или несколькими иностранными языками. Все это служит стимулом для создания мотивации к изучению иностранных языков.

Чтобы сделать процесс обучения эффективным и целенаправленным, преподаватель должен четко представлять себе роль и место иностранного языка в жизни и деятельности будущего профессионала. Выпускникам высшей школы часто приходится пользоваться справочной литературой по специальности на иностранном языке, участвовать в международных конференциях, выставках, ярмарках, встречах деловых кругов, работать в качестве переводчика при заключении контрактов.

В последние годы утвердился личностно-ориентированный подход к обучению, одним из основных положений которого является направленность на развитие личности студента как активного субъекта учебной деятельности и всесторонняя

подготовка к непрерывному процессу образования. В учебно-воспитательном процессе выделяются две составляющие: личность преподавателя и студента. Только при их совместной деятельности и взаимопонимании возможны положительные результаты. Директивные методы воздействия на студентов, большая психологическая дистанция, страх студента перед преподавателем – все это значительно снижает эффективность учебного процесса.

Процесс овладения иностранным языком становится более успешным, если студент понимает, чему и зачем он учится. Основное назначение обучения иностранному языку состоит в формировании коммуникативной компетенции, т. е. способности и готовности осуществлять иноязычное межличностное и межкультурное общение с носителями языка. Диалог культур как результат социокультурной направленности обучения иностранным языкам ориентирует на усиление культуроведческого аспекта в содержании обучения иностранному языку, приобщая студентов к культуре стран изучаемого языка, помогая им лучше осознать культуру своей собственной страны.

Недопустимо использование в учебном процессе иноязычных материалов, которые могут сформировать искаженные представления об истории и культуре стран изучаемых языков и Республики Беларусь. Используемый в учебном процессе иноязычный и культуроведческий материал должен отвечать возрастным особенностям, когнитивным и коммуникативным возможностям на каждой ступени обучения иностранным языкам.

Активными формами организации профессиональной подготовки будущего специалиста являются деловые игры, решение проблемных ситуаций, творческие задания, которые способствуют созданию на занятиях творческой атмосферы, позволяют научиться занимать активную позицию, совершенствоваться в профессиональной компетенции.

Внедрение компьютерных технологий в образовательный процесс дает возможность перехода на качественно новый уровень обучения, изменяя роль и место преподавателя высшей

школы в образовательной среде. Преподаватель становится организатором обмена информацией с помощью компьютерных сетей, стимулирует и направляет коммуникативную учебную деятельность, помогает преодолеть психологические и культурологические барьеры общения.

В последнее время в учреждениях высшего образования Республики Беларусь повсеместно развернута активная работа по разработке и внедрению в образовательный процесс современных телекоммуникационных средств, а также передовых технологий обучения. Синтезировать новейшие мировые тенденции в образовании и отечественные традиции в форму новых образовательных технологий – важнейшая задача инновационной деятельности вуза.

В настоящее время перед преподавателем иностранного языка на первом плане – использование возможностей сети Интернет для решения профессиональных задач. Компьютерный обмен информацией в целях обучения иностранным языкам имеет ряд неоспоримых преимуществ. Система компьютерных сетей и баз данных на иностранном языке предоставляет неограниченный временем и пространством доступ к актуальной информации о событиях в экономике, политике, культуре стран изучаемого языка, возможности получения и обмена информацией с носителями языка в режиме реального времени, осуществления совместных образовательных проектов.

Наибольший интерес представляют международные телекоммуникационные проекты, которые способствуют повышению интереса к иностранному языку, позволяют решать задачу создания подлинно языковой среды, необходимой для полноценного обучения иностранным языкам, и создания на ее основе потребности в использовании иностранного языка на практике как средства реального общения в процессе межкультурного взаимодействия.

Одним из эффективных методов расширения и глобализации образовательного пространства является развитие системы дистанционного обучения, которое предусматривает наличие обратной связи от студента к преподавателю, позволяет учи-

тивать индивидуальные различия студентов, дает возможность каждому студенту овладеть учебным материалом на разном уровне в зависимости от его способностей и индивидуальных возможностей.

Дистанционная система обучения наиболее полно учитывает интересы и потребности студентов: возможность использования индивидуальных планов и самостоятельного регулирования «скорости» обучения делают ее более гибкой по сравнению с традиционной. Особенностью организации дистанционного обучения является то, что студент может подключаться к серверу в удобное для него время, что позволяет работать в комфортном режиме. Однако это требует от него самодисциплины.

Одна из проблем, с которой сталкиваются студенты, – отсутствие достаточных навыков работы в сети Интернет, а также общих навыков работы с современным компьютером, что может резко снизить мотивацию к самостоятельной работе, стать причиной снижения темпа работы и её успешности. При дистанционном обучении весьма актуальным является тот факт, что уровень подготовленности студентов неодинаков. Необходимо предусмотреть три уровня усвоения учебного материала: базовый, продвинутый и углубленный. По результатам тестирования формируются группы сотрудничества. В каждую группу включается слабый студент, средний и сильный. Специфика дистанционного обучения заключается в том, что студент остаётся один на один с заданием и работает самостоятельно, но вместе с тем он знает, что в любой момент он может обратиться за помощью.

Применение телевизионных методов является перспективным для всей системы дистанционного обучения. Наиболее существенными функциями, которые выполняют телевизионные средства, являются инновация процесса обучения, моделирование явлений и действий, усиление мотивации обучения, формирование познавательной культуры.

Поскольку большое количество современных разработок в области дистанционного обучения направлено на совершенствование технической и технологической базы обеспечения обра-

зовательного процесса, в стороне остаются вопросы самого процесса обучения, основанного на создании условий для оптимального режима восприятия и усвоения учебной информации. Для создания гибкого, соответствующего запросам студентов управляемого информационного ресурса необходимо разработать новые формы и методы обучения, накладывающиеся на так активно расширяющуюся техническую базу. Контроль над успешностью дистанционного управления должен быть оперативным (он предусматривается при разработке учебных материалов) и итоговым со стороны преподавателя и консультантов-координаторов в виде тестов и творческих работ.

Успешность и качество дистанционного обучения в значительной степени зависят от руководства, мастерства преподавателей, участвующих в этом процессе. Главной особенностью обучения иностранным языкам дистанционно является отсутствие «живого» общения, специфический опосредованный характер телекоммуникационного общения преподаватель – студент. Если при традиционной системе образования преподаватель был основным компетентным источником знаний и контролирующим субъектом, то при дистанционном обучении он выступает в роли организатора самостоятельной деятельности студентов, консультанта и помощника.

В условиях телекоммуникационного общения со студентом преподаватель практически не имеет возможности подключать к учебному процессу многое из того, что составляет психологический арсенал педагогического искусства, а именно такие важные личностные качества, как манера поведения, мимика, жесты, интонация.

Ослабление роли преподавателя при дистанционном обучении иностранному языку необходимо компенсировать методическими средствами, содержащимися в используемых студентами учебных материалах. Современный период развития методики преподавания характеризуется повышенным интересом к учебнику иностранного языка, так как учебник является ядром системы средств обучения. В настоящее время на полках книжных магазинов появляются разнообразные мультимедийные

материалы (компьютерные курсы, электронные учебники, электронные словари). Среди них наибольший интерес представляют «Деловой английский язык», «Английский язык для обучения» (фирма «Диск Т»), «Профессор Хиггинс» (ИнфраСофт). Вся информация, в том числе и справочная, организована в них в виде гипертекста. Как правило, электронный учебник включает словарь с толкованием, переводом, зрительной семантизацией и аудиозаписью слова.

Формальные грамматические структуры представлены в образной форме с помощью средств компьютерной графики и анимации, что способствует более эффективному овладению многими сложными языковыми явлениями. В особом банке данных сохраняются сведения о процессах взаимодействия компьютерных систем с обучаемым, что позволяет использовать их для последующей корректировки процесса обучения.

Дистанционное обучение справедливо считается перспективным направлением развития национальной системы образования. Быстрое развитие современных информационных технологий и как следствие снижение стоимости образовательных услуг делают их доступной формой получения образования для всё большей части людей. Однако процесс развития дистанционного образования Республики Беларусь сдерживается рядом причин: недостатком полноценного правового регулирования, отсутствием необходимого материально-технического обеспечения учреждений образования, отставанием в области развития телекоммуникационных сетей передачи данных.

В заключение отметим, что для решения проблем информатизации процесса обучения необходимо разрабатывать новые электронные формы и средства образовательной деятельности и оптимально сочетать их с традиционными компонентами учебного процесса. Компьютерные технологии позволяют расширить объём получаемых знаний, сделать процесс образования более насыщенным. Решающим фактором успешного внедрения новых информационных технологий в учебный процесс является готовность преподавателей освоить современные методы и приемы. Преподаватель высшей школы должен в совершенстве

владеть технологиями, оптимизирующими обучение, формирующими умение работать автономно.

Гойко В. А. Сучасні освітні технології для підвищення якості викладання іноземних мов у немовному виші

У статті розглянуто роль та значення інноваційних навчальних технологій для підвищення рівня якості викладання іноземних мов, подано аналіз сучасних концепцій удосконалення освітнього процесу.

Ключові слова: система освіти, глобалізація освітнього простору, система дистанційного навчання, інформатизація навчання.

Goiko V. A. Modern education technologies in raising the quality of foreign languages teaching in the non-linguistic higher educational establishments

The article highlights the role and importance of innovative education technologies in raising the quality of foreign languages teaching, analyses modern concepts of improving education process.

Key words: education system, globalization of educational space, system of distance learning, informatization of learning.

Є. Є. Гончарова
Україна, Полтава

ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті досліджено проблему формування фахової компетенції. На основі теоретичного дослідження наукової літератури проаналізовано структурні компоненти фахової компетенції майбутнього вчителя іноземної мови.

Ключові слова: компетенція, комунікативна компетенція, мовленнєва компетенція, соціокультурна компетенція, фахова компетенція.

Інтеграція України у світовий простір співпраці й обміну науковими, культурними та духовними цінностями дала поштовх для змін у структурі попиту на спеціаліста, здатного до комунікації іноземною мовою (ІМ) на різних рівнях ділових і міжособистісних контактів. Професійне володіння ІМ стає однією з умов конкурентоспроможності майбутнього фахівця в сучасному соціумі.

Одним із пріоритетних напрямів освітньої політики держави є забезпечення системи освіти висококваліфікованими педагогічними кадрами шляхом підвищення їхньої фахової компетентності з урахуванням інноваційних процесів у педагогіці й практиці професійної освіти.

На сучасному етапі в психології професійної освіти спостерігається «зміщення» інтересу дослідників з розробки описово-нормативних моделей особистості й діяльності спеціаліста, на основі яких формувалися вимоги до змісту його професійної підготовки, до дослідження професійної свідомості та самопізнання суб'єкта діяльності – до його цінностей, рефлексії. Актуальним стає поняття компетентності студента й оволодіння ним набором ключових компетенцій.

Дидактичні та методичні аспекти вирішення визначеної проблеми стали предметом наукових студій Н. Гальскової [2], Д. Ізаренкова [7], І. Єрмакова [5], І. Зимньої [6], А. Лігоцького [8], В. Сафонові [11] та ін.

На основі проведеного аналізу визначаємо компетентність як інтегративне новоутворення особистості, що становить взаємодію різних компетенцій людини, які формуються й розвиваються під час засвоєння теоретичного та практичного досвіду діяльності.

Поняття *компетенція* є похідним від компетентності. Компетенція (від лат. *compe*to – відповідаю, підходжу): 1) коло повноважень, що надає закон або устав конкретному органу чи посадовій особі; 2) знання, досвід в тій чи іншій галузі [12, с. 613]. Змістовий аспект терміна *компетенція* включає три складники: когнітивний (володіння знаннями), операціональний (сформованість способів діяльності, технологічної грамотності), аксіо-

логічний (опанування цінностей, ставлення до професійної праці й росту особистості).

Підвищення рівня професійної кваліфікації вчителя ІМ в аспекті модернізації освітньої парадигми (відповідно до Європейських рекомендацій з мовної освіти) вимагає наявності в процесі фахової підготовки майбутнього спеціаліста іншомовних компетенцій, які сприяють розвитку мовних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої продуктивної діяльності.

Основним завданням викладання ІМ в Україні сьогодні є навчання мови як реального й повноцінного засобу спілкування, тобто процесу обміну думками, інформацією та емоційними переживаннями між людьми. Успішність спілкування залежить від бажання контактувати, уміння реалізовувати мовленнєвий намір, ступеня володіння одиницями мови й уміння вживати їх у конкретних ситуаціях. Визначені умови володіння мовою, необхідні та достатні для здійснення міжкультурної комунікації, є сутністю комунікативної компетенції.

Термін *комунікативна компетентність* (КК) уведено в науковий обіг у 70-ті роки ХХ ст. у зв'язку з розробками й дослідженнями в галузі психології розвитку, когнітивної психології та соціолінгвістики. Поява в методиці визначеного поняття є результатом усвідомлення того, що коло мовленнєвої діяльності як предмета навчання значно ширше за власне мовленнєві вміння. Центр уваги педагогів переноситься зі структури чи системи мови (як це мало місце у структурній лінгвістиці) на структуру мовлення, що характеризується ситуативністю й національно-культурною специфікою.

Сьогодні багато дослідників інтерпретують КК як складне ціле, що не може бути описаним у межах однієї теорії, оскільки володіння мовою й комунікативними вміннями – це знання багатьох різнорівневих одиниць, комбінування складних мовленнєвих програм.

У педагогіці існує велика кількість досліджень, які розкривають теоретичні та практичні питання, пов'язані з визначенням поняття іншомовної комунікативної компетенції (ІКК). З одного

боку, це свідчить про важливість цієї проблеми, а з другого – показує наявність розбіжностей у розумінні змісту визначеного терміна [1], [2], [6], [7], [10], [11], [13] та ін.

На нашу думку, найбільш вдалим визначенням ІКК є формулювання В. В. Сафонової [11, с. 4], котра трактує її як визначений рівень володіння мовними, мовленнєвими й соціокультурними знаннями, навичками та вміннями, що дозволяє студенту комунікативно прийнятно варіювати свою мовленнєву поведінку залежно від функціональних факторів одномовного або двомовного спілкування.

КК у системі підготовки вчителя ІМ має розглядатися у двох аспектах: як одна з основних цілей у системі підготовки спеціаліста та як основна мета освітнього процесу в школі. Під час навчання у ВНЗ студент формує її як якість «вторинної» мовної особистості; при цьому він теоретично опановує поняття, адже формування комунікативної компетентності визначеного рівня в учнів є основною метою майбутньої роботи.

КК володіє ознаками системи, оскільки має внутрішню структуру, яка складається з ряду взаємопов'язаних компонентів, що знаходяться між собою у визначених відношеннях і утворюють визначену цілісність, єдність. Аналіз моделей КК свідчить про різноманітність підходів науковців до кількості її структурних компонентів або субкомпетенцій (див. табл.).

Компоненти компетенції

	Прізвище, ім'я, по батькові дослідника	Компоненти комунікативної компетенції
	І. Л. Бім	1) лінгвістичний 2) тематичний 3) соціокультурний 4) компенсаторний 5) навчальний
	Ван Ек	1) лінгвістичний 2) соціолінгвістичний 3) дискурсивний 4) соціокультурний

	Прізвище, ім'я, по батькові дослідника	Компоненти комунікативної компетенції
		5) стратегічний 6) соціальний
	Н. Д. Гальскова	1) лінгвістичний 2) прагматичний 3) соціолінгвістичний
	Н. І. Гез	1) лінгвістичний 2) метакommунікативний 3) вербально-комунікативний 4) вербально-когнітивний
	Р. П. Мільруд	1) лінгвістичний 2) дискурсивний 3) практичний
	В. В. Сафонова	1) мовний 2) мовленнєвий 3) соціокультурний
	Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. Common European Framework of Reference	1) мовний 2) прагматичний 3) соціолінгвістичний

У дослідженні ми поділяємо думку В. В. Сафонові, яка зараховує в компонентний склад КК мовну, мовленнєву й соціокультурну компетенції.

Мовна компетенція як провідний предметний складник ґрунтується на сформованості мовної свідомості майбутнього вчителя ІМ. Фахова зорієнтованість мовної свідомості, матеріально виражена у високому рівні володіння мовою з урахуванням широкого кола її соціальних функцій, забезпечує стійку емпіричну основу мовної концепції. Підґрунтям мовної компетенції є лексичні, граматичні, семантичні, фонологічні знання й уміння, незалежно від соціолінгвістичної цінності та прагматичних функцій їх реалізації. Цей компонент залежить не тільки від якості знань, але й від когнітивної організації та способу збереження інформації, її доступності. Він також може ґрунтуватися на засадах когнітивної організації словникового запасу й зале-

жати від культурних особливостей суспільства, у якому відбувається його соціалізація.

В основі змістового комплексу мовної компетенції лежить оволодіння визначеною сумою знань і відповідних їй умінь та навичок, пов'язаних з різноманітними аспектами мови. При цьому акцент викладання спрямовують не на мову як систему, а на мовлення.

Для того, щоб грамотно вирішувати завдання спілкування й досягати бажаного результату, необхідно мати визначені знання, навички, уміння та здібності до організації мовлення, уміння будувати його логічно, послідовно й переконливо, ставити завдання та досягати поставленої мети.

Іншомовна мовленнєва компетенція передбачає, з одного боку, усвідомлення загального і специфічного в правилах мовленнєвої поведінки у сферах побутового та соціально значущого в спілкуванні, а з другого – оперативне володіння визначеними правилами, щоб породжувати й варіювати іншомовне мовлення та комунікативно коректно інтерпретувати зміст автентичного мовлення ІМ. До складу мовленнєвої компетенції входять: прагматична, дискурсивна і стратегічна.

Прагматична компетенція передбачає готовність передавати комунікативний зміст в ситуації спілкування. Першочергове значення надається розумінню значення висловлювання й оволодінню студентом його комунікативною стратегією (використання перифразу, орієнтація на зворотний зв'язок, установлення зорового контакту, спрощення граматичних конструкцій, гнучкість теми розмови). Об'єктом контролю при цьому є вміння вибирати залежно від умов комунікативного акту найбільш ефективний спосіб вираження, що виявляє вплив на партнера відповідно до поставленої мети.

В основі дискурсивної компетенції лежить спроможність розуміти різноманітні види комунікативних висловлювань, а також будувати цілісні, логічні висловлювання різних функціональних стилів. Дискурсивна компетенція як одна з найбільш значущих – це знання різних типів дискурсів, правил їх побудови, а також використання відповідно до ситуації спілкування.

Сформованість визначеної компетенції передбачає знання різних типів текстів, що входять у дискурс, тобто вміння розуміти логіко-змістову структуру тексту; вміння композиційно оформлювати текст; вміння визначати спосіб висловлення (опис, міркування, оповідь та ін.); вміння конструювати різноманітні типи текстів згідно з різними прийомами переказу; вміння розуміти метод викладу (дедуктивний, індуктивний, дедуктивно-індуктивний, індуктивно-дедуктивний); вміння створювати текст відповідно до методу викладу; навички використання лексико-граматичних засобів і вміння застосовувати стилістичні прийоми, характерні для різних типів текстів і їх окремих частин, навички визначення типів слів-зв'язок/конекторів; навички правильного вживання слів-зв'язок/конекторів.

Сутність формування дискурсивної компетенції полягає в умінні обирати стратегію спілкування так, щоб досягати поставленої мети, знати й володіти різними засобами отримання та передачі інформації як в усному спілкуванні, так і на письмі.

Стратегічний компонент уміщує стратегічну компетенцію, яка ґрунтується на вміннях особистості здійснювати такі операції: антиципації (прогнозування змісту тексту) за назвою, жанром; реконструкції (відновлення) значень незнайомих слів, фраз (за контекстом, темою, ситуацією спілкування); пошуку (вибір значення слова під час роботи зі словником); аналогії (визначення значення незнайомого слова за вже відомими елементами його структури – коренем, суфіксом та ін.); апеляції (звернення за допомогою до партнера під час міжособистісного контакту); трансформації (скорочення тексту, спрощення фрази з опорою на знайомі слова, зразки мовлення і структуру їх побудови; унесення в мовлення коректив).

Формування названих складників неможливо здійснювати без мовленнєвих функцій, що визначають як стратегію спілкування, так і вибір мовленнєвих засобів для вирішення завдань спілкування.

Наступним компонентом ІКК є соціокультурна компетенція. Коли ми говоримо, що мета навчання – спроможність спілкування ІМ, маємо на увазі не просто діалог на рівні індивідуумів,

а здатність до ведення діалогу культур, «... лінгвістичний підхід, під час якого сама мова виступає джерелом інформації про історію й культуру країни, мова якої вивчається» [3, с. 19]. Саме тому сутність соціокультурної компетенції науковці визначають як здатність до правильного користування мовою в різноманітних соціально детермінованих ситуаціях [3, с. 20]. Аналіз різних трактувань поняття *соціокультурна компетенція* дозволяє стверджувати, що в її основі лежать такі моменти:

а) уміння виділяти загальне й культурно специфічне в моделях розвитку різних країн та цивілізацій, різноманітних історичних етапів однієї і тієї ж країни, соціальних прошарків суспільства;

б) готовність презентувати свою країну і її культуру з урахуванням можливої міжкультурної інтерференції з боку слухачів, передбачати причини її можливого виникнення й уникати її за рахунок вибору адекватних засобів мовленнєвої взаємодії;

в) визнавати право різних культурних моделей, а звідси формувати на їхній основі уявлення про норми життя в різних країнах [3], [11].

До складу соціокультурної компетенції входить соціолінгвістична, соціальна, країнознавча й лінгвокраїнознавча, предметна компетенції.

Формування іншомовної соціокультурної компетенції набуває особливої важливості у фаховій підготовці майбутнього вчителя ІМ, оскільки є не тільки засобом підвищення його готовності до міжкультурного спілкування, а й одним із способів виховання його як особистості.

Майбутній фахівець має не тільки досконало знати ІМ, але також повинен уміти керувати як процесом засвоєння мови, так і ходом моделювання ситуації мовленнєвого спілкування під час навчального процесу, тобто володіти методичною компетенцією. В основі методичної компетенції лежить комплексне володіння вчителем ІМ визначеним набором психолого-педагогічних знань, навичок і вмінь, що забезпечують виконання всіх його педагогічних функцій та дозволяють йому організовувати навчальний процес на достатньо високому рівні. Визначений

рівень готовності студента до здійснення цілісного педагогічного процесу ґрунтується на таких діях, як здатність проектувати, адаптувати, організовувати, умотивовувати, досліджувати й контролювати навчальний, пізнавальний, виховний та розвивальний аспекти іншомовної освіти у класній і позакласній роботі з іноземної мови. Інваріант вирішення методичних завдань реалізується в наявності в студента професійно-методичних умінь у галузі практичної, технологічної й дослідницької діяльності.

Володіння методичною компетенцією в межах конкретної методичної системи дозволить майбутньому фахівцеві творчо використовувати теоретичні положення для вирішення практичних професійних завдань.

Отже, формування й розвиток фахової компетенції – інтегративна мета навчання ІМ, результатом якого є не тільки володіння знаннями, уміннями та навичками, але й визначений рівень їх опанування, що буде предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Бим И. Л. Аттестационные требования к владению ИЯ учащимися к концу базового курса обучения / И. Л. Бим, О. Г. Поляков // Иностранные языки в школе. – 1995. – № 5. – С. 2–8.
2. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика : учеб. пособ. для студентов / Н. Д. Гальскова. – М. : Academia, 2004. – 333 с.
3. Гез Н. И. Формирование социокультурной коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
4. Давыдов В. В. К пониманию развивающего обучения / В. В. Давыдов // Педагогика. – 1995. – № 1. – С. 32–37.
5. Єрмаков І. Компетентнісний потенціал проектної діяльності / Іван Єрмаков // Школа. – 2006. – № 5. – С. 5–11.
6. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 159 с.
7. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обу-

- чения студентов-нефилологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54–60.
8. Лігоцький А. О. Проектування освітніх систем / А. О. Лігоцький. – К. : Техніка, 1997. – 340 с.
 9. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою : Спеціальний випуск. – 2003. – Серпень. – С. 6–9.
 10. Петрук Г. Чинники формування комунікативної компетенції індивіда / Галина Петрук // Імідж сучасного педагога. – 2005. – № 8. – С. 17–19.
 11. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам / В. В. Сафонова. – М. : Высшая школа, 1991. – 305 с.
 12. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.
 13. Common European Framework of Reference for Language Learning and Testing : Council of Europe (Council for Cultural Cooperation), 1996. – 204 p.
 14. Van Ek, J. A. The Threshold Level. – Strasbourg : Council of Europe, 1980. – Oxford : Pergamon Press, 1980.

Гончарова Е. Е. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей иностранного языка в высших педагогических учебных заведениях

В статье исследуется проблема формирования профессиональной компетенции. На основе теоретического исследования научной литературы проанализированы структурные компоненты профессиональной компетенции будущего учителя иностранного языка.

Ключевые слова: компетенция, коммуникативная компетенция, речевая компетенция, социокультурная компетенция, профессиональная компетенция.

Honcharova Ye. Ye. Formation of professional competence of future foreign language teachers at the higher pedagogic schools

The object of the investigation is the formation of professional

competence. On the basis of theoretical generalization of scientific literature the author points out the components of professional competence of future foreign language teacher.

Key words: competence, professional competence, communicative competence, language competence, sociocultural competence.

Р. И. Дмитренко, Т. И. Ковальчук
Украина, Полтава

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена методике обучения иностранным языкам в неязыковых вузах в условиях дистанционного обучения, рассмотрены главные характеристики дистанционного обучения, определены проблемы и перспективы этого вида обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, информационные технологии, электронные учебные ресурсы, образовательные технологии.

Глобальные интеграционные процессы, затрагивающие все сферы человеческой деятельности, вступление мирового сообщества в эпоху информатизации, связанную с интенсификацией информационных процессов, ставят перед теорией и методикой обучения новые ответственные задания.

На современном этапе развития общества выпускник вуза должен быть подготовлен к быстрому восприятию и обработке больших объемов информации, в том числе и на иностранном языке, что в неязыковом вузе заключается, главным образом, в формировании умений чтения иноязычных профессионально-ориентированных текстов. Кроме того, задачей неязыкового вуза является подготовка специалиста, владеющего иностранным языком как средством, обеспечивающим решение проблем профессионального и социального характера, а также успешного международного сотрудничества.

По мнению ученых, занимающихся проблемами обучения иностранным языкам в вузе (А. А. Андреев, Е. С. Полат, Э. Г. Скибитский, В. И. Солдаткин, А. В. Хуторский, М. G. Moore, G. Kearsley и др.), одним из средств решения поставленных задач может стать дистанционное обучение (ДО), которое призвано совершенствовать и развивать традиционные формы обучения, интегрируя в себе то лучшее, что накоплено ими с применением в обучении возможностей средств новых информационных технологий (НИТ). Однако, отсутствие общего подхода к разработке практических курсов ДО иностранным языкам через Internet сегодня можно рассматривать как основную методическую проблему ДО иностранным языкам через телекоммуникационные системы.

Изучение научной литературы, посвященной проблематике ДО, анализ средств ДО позволили нам выявить ряд противоречий, тормозящих процесс внедрения ДО иностранным языкам в неязыковом вузе, а именно: между практикой внедрения новых информационных технологий в учебный процесс и отсутствием достаточно полного и обобщенного описания самой системы ДО; между необходимостью использования педагогических технологий в системе ДО и отсутствием механизма интеграции современных педагогических технологий в учебный процесс; между важностью формирования способности студентов удовлетворять информационные потребности путем чтения иноязычных источников и отсутствием разработанных соответствующих методик; между необходимостью обеспечения ДО специально разработанными учебными материалами и методикой их составления и т. д.

Нерешенность методической проблемы, связанной с внедрением ДО иностранным языкам через Internet в систему образования, можно объяснить как ее относительной новизной, так и сложностью. Это обусловлено тем, что суть проблемы лежит на стыке двух предметных областей: первая из них – это то, что сейчас принято называть новыми информационными технологиями; вторая – собственно методика обучения иностранным языкам.

В методической литературе, посвященной вопросам ДО иностранным языкам в неязыковом вузе, пока еще нет четко сформулированного определения сути данной методики. Поэтому в своей дальнейшей работе под дистанционным обучением мы будем понимать обучение на основе интерактивного взаимодействия между студентом, преподавателем и интерактивным источником информационного ресурса, предусматривающее специфические организационные формы, методические приемы взаимодействия субъектов образовательного процесса, основанных на специфическом учебно-методическом комплексе и специализированном контроле качества.

Как отмечают ученые, занимающиеся проблематикой дистанционного обучения (Е. С. Полат, А. В. Хуторский, Н. А. Панкратов, Т. В. Агапова, Л. Ю. Айснер и др.), эффективность любого вида обучения на расстоянии зависит от эффективности четырех составляющих:

- а) взаимодействия преподавателя и обучаемого;
- б) используемых педагогических технологий;
- в) разработанных методических материалов и способов их использования;
- г) обратной связи.

Другими словами, успешность и качество дистанционного обучения в большей мере зависят от эффективности организации и методического качества используемых материалов, а также руководства, мастерства педагогов, участвующих в этом процессе.

Современные информационные технологии представляют практически неограниченные возможности в размещении, хранении, обработке и доставке информации любого объема и содержания на любые расстояния. Поэтому технически решить проблему ДО в настоящее время можно, действительно, по-разному. В этих условиях на первый план в системе ДО выходит его организация, а также методы обучения.

Концептуальные педагогические положения, на которых строится курс обучения иностранным языкам, можно свести к следующим:

а) в центре ДО находится самостоятельная познавательная деятельность обучаемого, самостоятельная работа по овладению различными видами речевой деятельности, формированию необходимых навыков и умений;

б) при ДО обучаемый должен владеть не только пользовательскими навыками работы с компьютерами, но и способами работы с аутентичной информацией, с которой он встречается в различных ресурсах Internet. Для этого учащимся необходимо хорошо владеть различными видами чтения (изучающим, поисковым, ознакомительным), уметь работать с электронными справочниками и словарями, которые могут быть в данном курсе или размещаться автономно на различных серверах;

в) ДО, индивидуализированное по своей сути, не должно вместе с тем исключать возможностей коммуникации не только с преподавателем, но и с другими партнерами, сотрудничества в процессе разного рода познавательной и творческой деятельности. Проблема социализации весьма актуальна при ДО, а для иностранного языка эта проблема практически одна из центральных;

г) система контроля за усвоением знаний и способами познавательной деятельности, умением применять полученные знания в различных проблемных ситуациях при ДО должна быть систематической и специализированной и базироваться как на основе оперативной обратной связи (заложенной в текст учебного материала, а также в организацию оперативного обращения к преподавателю и т. п.), так и отсроченного контроля (напр., тесты, курсовые и проектные работы и др.).

Однако, разрабатывая методику ДО иностранному языку, необходимо учитывать специфику самого предмета, которая заключается в его деятельностной основе, что предусматривает необходимость предоставления каждому обучаемому достаточной практики в соответствующем виде речевой деятельности, в упражнениях по формированию соответствующих навыков. Разрабатывая концептуальные положения ДО, необходимо также опираться на три основные закономерности изучения иностранных языков, выявленных отечественными учеными:

а) овладение иностранным языком предусматривает необходимость опоры на родной язык обучаемых, что обеспечивает сознательное, а следовательно, и более прочное усвоение;

б) независимо от избранной методики изучения иностранного языка обучение необходимо строить таким образом, чтобы в сознании обучаемого формировалась система языка;

в) при овладении любым видом речевой деятельности необходимо опираться на слухомоторные навыки, т. е. в основе обучения должны быть устные упражнения.

Вот почему, используя в учебном процессе уже разработанные курсы (особенно зарубежные), строящиеся на других методических принципах, особенно если они не учитывают опору на родной язык обучаемых и необходимость сознательного усвоения языкового материала, пользователь не достигает ожидаемых результатов.

Как известно, особенности психолого-педагогических условий осуществления учебного процесса, присущие той или иной форме обучения, в решающей степени определяются тем, какими реальными возможностями располагают преподаватель и студент для межличностного общения друг с другом. Для ДО иностранным языкам такой особенностью является, прежде всего, опосредственный характер межличностного общения между преподавателем и студентом, осуществляемого через компьютерные коммуникации. Такое общение в силу своего опосредованного характера не способно (по ряду причин технического, экономического и психологического плана) в полной мере восполнить отсутствие непосредственного «живого» общения. Вот почему самые увлекательные телевизионные и радиокурсы, CD-ROM сами по себе, вне реального учебного процесса под руководством опытного преподавателя, редко дают ощутимый эффект.

Поэтому методика ДО иностранным языкам (как и любая другая методика) должна предусматривать гибкое сочетание самостоятельной познавательной деятельности обучаемых с различными источниками информации, со специально разработанными учебными и дополнительными материалами, с оператив-

ным, систематическим взаимодействием ведущего преподавателя, а также групповую работу с участниками данного курса, с использованием всего многообразия проблемных, исследовательских, поисковых задач в ходе работы над соответствующими модулями. Кроме того, методика ДО должна предусматривать совместные телекоммуникационные проекты участников курса с зарубежными партнерами (международные проекты), с организацией обсуждения, презентации промежуточных и итоговых результатов в ходе телеконференций, обменом мнениями, информацией с участниками курса, а также при необходимости с любыми другими партнерами, в том числе и с носителями изучаемого языка.

При ДО очень важно предусмотреть различные варианты технологической основы такого обучения:

а) обмен текстовыми файлами в режиме электронной почты (для большинства пользователей этот вариант пока остается наиболее приемлемым);

б) использование всех возможностей и информационных ресурсов Internet и CD-ROM;

в) использование разнообразных традиционных учебных материалов (печатных, звуковых, аудиовизуальных), что, по сути дела, облегчает процесс интеграции компьютерных телекоммуникаций в систему обучения.

Следует также отметить, что каждая форма телекоммуникаций имеет свою специфику и может определять особенности образовательного процесса. И наоборот, необходимость применения тех или иных образовательных технологий требует поиска адекватных им телекоммуникационных средств и информационных технологий (Е. С. Полат). Так, например, интенсивность и частота взаимодействия преподавателя и студента не очень велика во время индивидуальных занятий последнего, поэтому для обеспечения таких занятий и консультаций достаточно возможностей электронной почты. Для дистанционных занятий в группе, где количество и качество образовательных взаимодействий определяет эффективность всего обучения, более приемлемым специалисты признают режим телеконферен-

ций (А. В. Хуторский). Требуемая многократного повторения и самоконтроля работа по коррекции произносительных навыков, пополнению словаря обучаемых, обобщению знаний в области грамматики и т. д. может быть обеспечена разнообразными программами на CD-ROM и др.

Информационное обеспечение ДО иностранным языкам в неязыковом вузе является не только определяющим, но и весьма трудным, к тому же на данный момент наименее разработанным как в организационном, так и в научно-методическом аспекте. Учебные материалы, создаваемые для работы в режиме ДО, значительно отличаются от традиционных и имеют свою специфику, поэтому разрабатывать их должны квалифицированные ученые-методисты, владеющие к тому же компьютерными телекоммуникационными технологиями.

Как уже отмечалось ранее, при ДО межличностное телекоммуникационное общение между преподавателем и студентом в силу своего опосредованного характера не способно в полной мере восполнить отсутствие непосредственного, «живого» общения, а также обратной связи со стороны преподавателя. Поэтому успешность ДО в значительной мере будет зависеть от используемой системы результатов учебной деятельности.

Следует отметить, что успешность ДО в значительной мере будет зависеть, с одной стороны, от подготовленности студентов к такому виду деятельности, а с другой – от того, насколько преподаватель владеет методикой ДО и имеет соответствующее методическое обеспечение для эффективного осуществления учебного процесса с использованием компьютерных телекоммуникационных технологий.

Успешность и качество ДО в значительной мере зависит также от руководства и мастерства педагогов, участвующих в этом процессе. На преподавателя возлагаются такие функции, как координирование познавательного процесса, корректирование преподаваемого курса, консультирование, руководство учебными проектами и т. п. Преподаватель, как правило, работает со студентами автономно, давая им свободу выбора выполнения заданий, но в то же время направляет, контролирует и

корректирует процесс обучения, что, несомненно, влияет на продуктивность и качество выполняемой работы.

Одной из основных задач преподавателя в процессе ДО является создание соответствующих средств информационно-коммуникативных технологий, обеспечивающих его эффективность. Среди наиболее эффективных информационно-коммуникативных технологий при ДО отмечают: дистанционные курсы, электронную почту, форумы и блоги, чаты, теле- и видеоконференции.

В целом, как отмечают ученые, занимающиеся проблематикой внедрения в учебный процесс новых информационных технологий, современные средства ДО синтезируют в себе продуктивные педагогические и информационные технологии, обеспечивая тем самым предпосылки для осуществления принципиально нового подхода к обучению и воспитанию в новой образовательной среде.

Что же касается использования дидактического потенциала средств новых информационных технологий в ДО иностранному языку в неязыковом вузе, то, по нашему мнению, необходимо решить следующие вопросы:

1. Рассмотреть сущность ДО, его дидактические возможности применительно к обучению иностранным языкам в неязыковом вузе; разработать концепцию ДО, принимая во внимание, с одной стороны, дидактические свойства и функции телекоммуникаций, мультимедийных средств в качестве технологической основы обучения, а с другой – концептуальные направления дидактической организации такого обучения как элемента общей системы образования на современном уровне с учетом специфики обучения иностранным языкам в неязыковом вузе.

2. Провести анализ современного состояния и изучить опыт ДО иностранным языкам в неязыковых вузах в отечественной и зарубежной практике.

3. С позиций системно-структурного подхода обосновать методическую систему ДО иностранным языкам в неязыковом вузе.

4. Исследовать методическую систему ДО в различных видах речевой деятельности и разработать технологию интерак-

тивного курса обучения иноязычному общению в неязыковом вузе.

5. Определить требования к подготовке учебных материалов с учетом особенностей информационного пространства сети Internet, осуществить отбор и организацию языкового материала в соответствии с целями и задачами курса.

6. Разработать соответствующую систему контроля, обеспечивающую эффективную, оперативную и систематическую обратную связь, позволяющую корректировать, контролировать и оценивать деятельность обучаемых.

7. Экспериментально проверить эффективность разработанной методики ДО иностранным языкам в неязыковом вузе.

Литература

1. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособ. для студентов пед. вузов / Е. С. Полат. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
2. Полат Е. С. Теория и практика дистанционного обучения : учеб. пособ. для студентов высших пед. учеб. заведений / Е. С. Полат. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 416 с.
3. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. / О. Пометун, А. Пархоменко. – К. : АПН, 2010. – 126 с.
4. Титова С. В. Ресурсы и службы Интернета в преподавании иностранных языков / С. В. Титова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 267 с.
5. Хуторский А. В. Дистанционные технологии обучения // 12-летняя школа. Проблемы и перспективы развития общего среднего образования / А. В. Хуторский. – М. : ИОСО РАО, 1999. – С. 212–221.
6. Pankratova N. Development of the Distance Education on the System Methodology Basis / N. Pankratova, V. Khokhlov // Proceedings of the 10th European Congress and Trade Fair for Education and Information Technology LEARNTEC – Karlsruhe, 2002. – 283 p.

7. Rovai A. P. Distance Learning in Higher Education: A Programmatic Approach to Planning, Design, Instruction, Evolution and Accreditation / Alfred P. Rovai, Michael K. Ponton and Jason P. – NY : College Board, 2008. – 223 p.

Дмитренко Р. І., Ковальчук Т. І. Дистанційне навчання іноземних мов у немовному виші: проблеми та перспективи

Стаття присвячена методиці навчання іноземних мов у немовних вишах в умовах дистанційного навчання. Розглянуто основні характеристики дистанційного навчання, окреслено його проблеми та перспективи.

Ключові слова: дистанційне навчання, інформаційні технології, електронні навчальні ресурси, освітні технології.

Dmytrenko R. I., Kovalchuk T. I. Foreign languages distance learning in non-linguistic higher educational establishment: problems and prospects

The technique of teaching foreign languages in non-linguistic higher schools in conditions of distance education is described in the article. The main features of distance teaching and learning, the primary goals and perspectives of this kind of teaching are outlined as well.

Key words: distance teaching, information technologies, electronic educational resources, educational technologies.

Т. А. Дубовцова

Республика Беларусь, Гомель

**МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ –
КЛЮЧ К УСПЕХУ В БИЗНЕСЕ**

В статье раскрывается взаимосвязь языка и культуры в процессе межкультурного общения. Автор анализирует, как достичь коммуникативного успеха, от которого зависит не только судьба конкретных переговоров в сфере бизнеса, но и глобальный процесс сближения и взаимопонимания культур.

Ключевые слова: эффективная коммуникация, переговоры, национальная культура.

XXI век провозглашен ЮНЕСКО веком полиглотов. Тем самым на высоком международном уровне признана важная роль владения иностранными языками для эффективного осуществления межличностного и межкультурного общения. Владение иностранным языком в Республике Беларусь рассматривается как важнейший фактор социально-экономического, научно-технического и культурного процесса. Проблема общения между различными культурами особенно остро стоит в сфере бизнес-коммуникации. Не зря некоторые международные проекты терпят неудачу именно по причине незнания культурных особенностей партнеров.

У представителей разных стран и народов есть свои отличительные черты, которые необходимо учитывать при проведении международных переговоров. Участники переговоров ведут себя в соответствии с их жизненным опытом и национальной культурой. Процесс переговоров гораздо легче осуществлять, когда партнёры по бизнесу совместимы по признаку общности профессиональной и организационной культуры. К переговорам необходимо готовиться заранее. Один из этапов такой подготовки – изучение национальных особенностей представителей разных стран. Важным является также вопрос соблюдения этики в международном бизнесе. Во всех западных странах точность считается признаком хорошего тона. Опоздать на встречу более чем на 15 минут – грубая невежливость. Если есть возможность, то в случае опоздания нужно предупредить о нем и извиниться. Приходить на встречи заранее тоже не следует.

При ведении переговоров следует учитывать особенности поведения людей в рамках общественной жизни. Западные немцы, например, предпочитают демонстрировать своё богатство: большой дом, дорогую машину и т. п. В тоже время швейцарцы предпочитают не говорить о своих деньгах. При ведении переговоров следует учитывать, что в Швейцарии и Германии они проходят целенаправленно и сухо. Австрийцы же не любят говорить «нет». Резкий отказ, по их мнению, является недопустимым.

Российские бизнесмены при ведении переговоров с иностранцами бывают подвержены смене настроений. Искреннее,

максимально доброжелательное расположение к партнерам может смениться у них проявлением строгой официозности, натянутости, сухости. Это происходит при неблагоприятном для русских ходе переговоров. При этом они не пытаются скрыть перемену в настроении. Серьезный недостаток в деловом имидже русских – неумение правильно торговаться. Российские предприниматели часто не знакомы с реальной ценой товара и вынуждены за него основательно переплачивать. Этим умело пользуются некоторые зарубежные фирмы, подчас сбывая в России продукцию низкого качества по завышенным ценам. К заключению сделок с иностранцами российские бизнесмены подходят весьма оригинально. Главное для них – извлечь максимально возможную для себя выгоду, отрезать от общего пирога наиболее лакомый кусок. Интересы партнера при таком подходе учитываются далеко не полностью. И дело здесь не в русской жадности. Просто русские воспринимают сделку как конкуренцию, а отнюдь не стремление к обоюдной выгоде, что несколько затрудняет переговоры. При заключении соглашений с зарубежными партнерами россияне предпочитают оговаривать лишь общие цели и намерения, не определяя механизмов исполнения задуманного. Это не всегда устраивает иностранцев, из-за чего в переговорах возникают сложности, которые могут привести и к их срыву. Для русских бизнесменов характерно нежелание рисковать своим капиталом. Они стараются избегать рискованных операций, даже если те сулят высокие прибыли. В данном случае русские проявляют чрезвычайную осторожность. На переговорах с зарубежными предпринимателями россияне часто выдвигают явно завышенные требования. Иностранцам приходится вести длительные дискуссии, чтобы смягчить российскую позицию. Сделать это непросто, поскольку русские крайне неохотно идут на компромиссы, рассматривая их как проявление собственной слабости и неуверенности. Бывает и так, что после резких возражений они неожиданно принимают предложения партнеров, приводя их в изумление.

Для установления деловых отношений можно использовать принятую в Германии практику организации сотрудничества через агентские и посреднические фирмы. Высокий профессио-

нализм и безусловное выполнение обязательств способствуют налаживанию долгосрочных деловых связей с немецкими фирмами. Время предстоящей встречи обязательно согласовывается. Это можно сделать по телефону. Разговор по телефону начинается с представления. Все обещания, данные в процессе телефонного разговора, как правило, выполняются. Переговоры ведутся с участием одного или нескольких партнеров. Своей пунктуальностью вы сразу заслужите уважение ваших немецких коллег, что, в свою очередь, благотворно скажется на переговорах. Церемония представления и знакомства соответствует международным правилам: рукопожатие и обмен визитными карточками. Немцы предпочитают те переговоры, в которых они с достаточной очевидностью видят возможность нахождения решения. Обычно участники очень тщательно прорабатывают свою позицию. В ходе переговоров они любят обсуждать вопросы последовательно один за другим. При заключении сделок немцы будут настаивать на жестком выполнении принятых обязательств, а также уплате высоких штрафов в случае их невыполнения. Они могут требовать предоставления значительного гарантийного периода на поставляемый к ним товар, а также залога на случай поставок недоброкачественного товара. Во время переговоров немцы могут вести себя достаточно жестко, при этом они предоставляют очень хорошие условия для их ведения: помещение, необходимое оборудование. В ходе переговоров немцы довольно профессиональны и официальны. Они обычно ожидают от вас того же. Обращаться следует по фамилии, например «господин Шмидт» (а если есть титул – то с указанием титула), а не по имени, как принято у американцев. Во время официальных встреч немцы, как и японцы, довольно консервативны в одежде. Если вас в перерыве переговоров пригласили в ресторан, то не забудьте, что, во-первых, счета в ресторане иногда оплачиваются отдельно приглашающими и приглашенными. Во-вторых, за столом следует пить, только когда хозяева произнесут традиционное «Прозит!». Наконец, в-третьих, следует избегать разговоров политического характера.

Специфическую манеру поведения имеют партнёры из США.

Американцы с большой лёгкостью используют психологическое давление в процессе принятия решения: теряют уверенность, когда их партнёры по переговорам обязаны согласовывать действия с вышестоящим руководством; стараются быстро перейти к подробному обсуждению дела, пытаются прагматически классифицировать вопросы.

Американские бизнесмены при ведении переговоров предпочитают не отвлекаться на посторонние темы, а сразу переходят к существу дела. Сначала они стремятся прийти к общему соглашению, определить рамки договоренностей. Затем начинается обсуждение деталей соглашения. Американцы всегда настаивают на тщательной проработке механизмов реализации договоренностей. В противном случае переговоры могут сорваться. Декларация общих намерений американцев не устраивает. Исполнение принятых решений предполагает для них также обязательную специализацию партнеров, разделение сфер ответственности. Для достижения успехов на переговорах с партнерами американцы стараются создать дружественную атмосферу. Они редко строго придерживаются протокола, любят шутки, остроумные сравнения, демонстрируют открытость, благорасположение к партнерам. В большинстве случаев такая тактика идет им на пользу.

Еще одна черта американской договаривающейся стороны – высокий профессионализм. Крайне редко на переговорах можно встретить американца, не разбирающегося в сути вопроса. Адекватной компетентности американцы ожидают и от другой стороны. Иностранным партнерам следует четко определить, чем они занимаются и чего хотят добиться от сделки. Иначе американцы найдут другую фирму, которая знает о себе все. На переговорах с американцами иностранцам желательно не только отстаивать собственные интересы, но и показать американцам выгоду, которую они извлекут из соглашений. Подобные жесты американские бизнесмены ценят очень высоко.

Американцы с детства приучены любыми путями достигать поставленных целей, предпочитают заранее получить информацию о партнерах по переговорам, бывают очень признательны,

когда партнеры накануне переговоров предоставляют им CV – краткое изложение профессиональной биографии. Переговоры американцы ведут энергично, напористо, сосредоточиваясь на узловых моментах. Они любят и умеют торговаться. Не всегда, правда, это приносит им желаемые плоды. Зачастую американские предприниматели навязывают собеседникам свой стиль ведения переговоров, считая его единственно приемлемым. Они ощущают себя законодателями переговорной моды. Далеко не всем это по душе. Чрезмерная напористость ньюйоркцев или чикагцев может быть расценена иностранцами как неприкрытый эгоизм, неуважение к партнеру. Переговорная заносчивость американских бизнесменов порой затрудняет им путь к успеху. Если во время переговоров возникают трудноразрешимые противоречия и стороны не могут прийти к соглашению, американцы предлагают решать проблему «в пакете». «Пакет» разделяет договор между сторонами на ряд соглашений, в которых определяется ответственность каждой из сторон, фиксируется предполагаемая прибыль. Данная форма взаимодействия позволяет сбалансировать интересы сторон. Иногда американцы заранее готовят к переговорам «пакет» предложений. Деловые люди Америки точны и пунктуальны. Они никогда не опаздывают к началу переговоров. К опозданию же партнеров относятся очень негативно, усматривая в этом элемент неуважения и незаинтересованности в успехе дела. Особенно строги в этом отношении бизнесмены восточных штатов США.

Деловые приемы в США очень короткие. Потребление спиртных напитков на них сведено к минимуму – американцы всерьез озабочены своим здоровьем. Партнеру могут предложить слабый коктейль или пиво. Основные переговоры проходят в рабочем кабинете руководителя фирмы. Стены таких кабинетов часто завешаны фотографиями известных лиц, посетивших фирму, сертификатами, грамотами с международных выставок и т. д. Таким образом, деловые американцы стремятся подчеркнуть величие и надежность своих фирм, вызвать доверие партнеров. Преимущество американского переговорного стиля состоит в сочетании деловитости, открытости и высокого

профессионализма. В этом смысле американцы действительно «впереди планеты всей».

Деловой мир Соединённых Штатов за свою историю выработал стройную систему общения между фирмами как внутри страны, так и за её пределами. Это касается всех форм коммуникации: переписки, переговоров, рекламы.

Американских бизнесменов интересует следующая информация: способы удешевления продукции для получения большей прибыли; пути создания новых рынков сбыта или привлечения новых клиентов для своего производства; возможность заключения выгодных контрактов; создание хорошего имиджа для фирмы и её продукции.

Деловой мир Англии заметно отличается от деловых кругов других стран. Для английского бизнеса характерна кастовость, которая, с одной стороны, определяет его высокий профессиональный уровень, а с другой – препятствует притоку свежих сил. Хотя английские бизнесмены – одни из наиболее квалифицированных в деловом мире Запада, в то же время промышленный сектор бизнеса еще не достиг тех высот развития, которые характерны для США, Германии и Японии. Английские бизнесмены в целом не могут подняться до высочайшего уровня анализа долгосрочных перспектив. Как правило, они проявляют напористость, когда речь идет о сиюминутной выгоде, при заключении сделок, приносящих немедленную прибыль, и очень неохотно идут на расходы, отдача от которых будет через пять – десять лет. Английскому бизнесу свойственен консерватизм, вследствие которого наблюдается недостаточная разработанность механизма внедрения идей и технологий в серийное производство при высокой изобретательности народа.

Весьма характерен портрет английского бизнесмена. Это вышколенный, эрудированный человек, в котором сочетаются высочайшая профессиональная подготовка и своеобразный политический инфантилизм. Чисто человеческие качества имеют для него решающее значение. Он не замыкается в своей работе, а имеет широкий круг интересов, связанных не только с экономикой, но и со спортом, литературой, искусством. Он очень

наблюдателен, хороший психолог и не приемлет фальши и сокрытия слабых сторон профессиональной подготовки. Круг английских бизнесменов довольно узок и пополняется в основном за счет семей, которые занимались предпринимательством многие годы. Поэтому молодые люди, вступающие в мир бизнеса, имеют превосходную психологическую подготовку. Теоретически и практически они подковываются в колледжах и специализированных коммерческих школах. Помимо специализированной информации студентам преподают в форме деловых игр тактику и стратегию ведения деловых переговоров, предлагают типовые решения коммерческих задач. В английском бизнесе существует определенный ритуал общения, которого стараются придерживаться при личном и телефонном контакте, при проведении деловых обедов, симпозиумов, конгрессов, семинаров, выставок и участия в работе престижных клубов. Для британской элиты, в том числе и для бизнесменов, немаловажное значение имеет посещение таких зрелищных мероприятий, как теннисные турниры, скачки и т. п. Все это надо учитывать, чтобы расположить к себе английского бизнесмена. Установив с ним контакт, вы приобретете не только делового партнера на данный момент, но и сформируете основу для установления длительных деловых взаимоотношений, которые в будущем принесут вам и вашему предприятию немалую выгоду.

Переговоры традиционно начинаются с обсуждения погоды, спорта и ведутся с привлечением многочисленного фактического, справочного, статистического материала. Оговаривается и определяется не только все, что связано с контрактом, но также и деятельность, направленная на дальнейшее развитие делового сотрудничества, в частности перспективы заключения других возможных сделок, возможность сотрудничества в производственной области и сфере сбыта. Переговоры с английскими фирмами не следует проводить без тщательной подготовки и согласования. Импровизации здесь не допустимы. Не обязательно сообщать своим английским партнерам о своем прибытии, если согласованы сроки и программа пребывания. Пунктуальность в Великобритании – жесткое правило. Обмениваться ру-

копозатиями принято только при первой встрече. В дальнейшем англичане довольствуются простым устным приветствием. Англичане принимают решения медленнее, чем, например, французы. На честное слово англичан можно положиться. К переговорам они подходят с большой долей прагматизма, полагая, что в зависимости от партнера на самих переговорах может быть найдено наилучшее решение. Они достаточно гибки и охотно откликаются на инициативу партнера. Традиционным для британцев было и есть умение избегать острых углов во время обсуждения проблем. Поэтому до начала переговоров следует изучить аутостереотипы противоположной стороны.

Эффективная коммуникация – это не только искусство, но и наука, требующая владения определёнными навыками вербального и невербального общения для формирования профессиональной и социокультурной компетенции в политической, профессиональной и бытовой сферах в многокультурном разнообразии современного мира.

От коммуникативного успеха зависит как судьба конкретных переговоров в сфере бизнеса, так и глобальный процесс сближения и взаимопонимания культур.

Дубовцова Т. А. Міжкультурна комунікація – ключ до успіху в бізнесі

У статті розкрито взаємозв'язок мови й культури в процесі міжкультурного спілкування. Автор аналізує, як досягти комунікативного успіху, від чого залежить не лише доля конкретних переговорів у сфері бізнесу, але й глобальний процес зближення та взаєморозуміння культур.

Ключові слова: ефективна комунікація, перемовини, національна культура.

Dubovtsova T. A. Cross-cultural communication as the key to business success

The correlation between the language and the culture in the process of cross-cultural communication is considered in the given article. The author analyses how to achieve communicative success

which influences particular business negotiations and global process of cultural mutual tolerance and understanding as well.

Key words: efficient communication, negotiations, national culture.

Е. А. Емельянов

Республика Беларусь, Гомель

ОБУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЯМ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются педагогические проблемы, которые возникают при обучении студентов общению на иностранном языке и связаны с особенностями межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: иностранный язык, культура, межкультурная коммуникация.

Главная цель обучения иностранному языку в вузе – научить студентов пользоваться им в сфере своей будущей профессиональной деятельности.

Для достижения этой цели преподаватель иностранного языка должен владеть основами психологии, дидактики, этики и эстетики, педагогики и социологии, быть в курсе последних инновационных достижений методики обучения иностранному языку. В настоящее время именно поэтому на уровне высшей школы обучение иностранному языку как средству общения между специалистами разных стран понимается не как чисто прикладная и узкоспециальная задача обучения экономистов языку экономических текстов, товароведов – языку товароведческих текстов, бухгалтеров – языку текстов по бухгалтерскому учету и т. д. Вузовский специалист – это широко образованный человек, имеющий фундаментальную подготовку. Соответственно, иностранный язык специалиста такого рода – и орудие производства, и часть культуры, и средство гуманизации образования. Все это предполагает фундаментальную и разностороннюю подготовку по иностранному языку.

Уровень владения иностранным языком студентом определяется не только непосредственным контактом с его преподавателем. Для того чтобы научить иностранному языку как средству коммуникации, нужно создавать обстановку реального общения, активно использовать иностранный язык в живых, естественных ситуациях. Это могут быть научные дискуссии на языке с привлечением носителей языка или иностранных специалистов, реферирование и обсуждение иностранной научной литературы, чтение отдельных курсов на иностранном языке, участие студентов в международных конференциях, работа переводчиком, которая как раз и заключается в общении, контакте, способности понять и передать информацию. Нужно развивать внеучебные формы общения: клубы, кружки, открытые лекции на иностранном языке, научные общества по интересам, где могут собираться студенты разных специальностей.

Итак, узкоспециальным общением через письменные тексты отнюдь не исчерпывается владение иностранным языком как средством общения, средством коммуникации. Максимальное развитие коммуникативных способностей – вот основная, перспективная, но очень нелегкая задача, стоящая перед преподавателем иностранного языка. Для ее решения нужно освоить и новые технологии преподавания, направленные на развитие всех видов речевой деятельности, и принципиально новые учебные материалы, с помощью которых можно научить людей эффективно общаться, не отбрасывая напрочь старые методы, отбирая все лучшее полезное, прошедшее проверку практикой преподавания.

Главный ответ на вопрос о решении актуальной задачи обучения иностранному языку как средству коммуникации между представителями разных народов и культур заключается в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на них.

Научить людей общаться, производить, создавать, а не просто понимать иностранную речь – это трудная задача, осложненная еще и тем, что общение не просто вербальный процесс. Его эффективность, помимо знания иностранного языка, зависит

от множества факторов: условий и культуры общения, правил этикета, знания невербальных форм выражения (мимики, жестов) и многого другого.

В ситуации контакта представителей разных культур языковой барьер – не единственное препятствие на пути к взаимопониманию. Национально специфические особенности самых разных компонентов культур могут затруднить процесс межкультурного общения. Причем культурный барьер гораздо опаснее и неприятнее языкового. Культурные ошибки воспринимаются намного болезненнее, чем языковые. Мы знаем из собственного опыта, с каким добродушием обычно встречаются ошибки в иностранном языке его носителями, а культурные ошибки вызывают самое отрицательное впечатление. К компонентам культуры, несущим национально-специфическую окраску, можно отнести: традиции, обычаи, обряды, бытовую культуру, повседневное поведение, а также связанные с ним мимический и пантомимический коды.

Специфическими особенностями обладает и сам носитель национального языка и культуры. В межкультурном общении надо учитывать особенности национального характера партнеров по коммуникации, специфику их эмоционального склада, национально-специфические особенности мышления.

Итак, при новой постановке проблемы преподавания иностранного языка очевидно, что радикальное повышение уровня обучения коммуникации, общения между людьми разных национальностей может быть достигнуто только при ясном понимании и реальном учете социокультурного фактора. Межкультурное обучение охватывает ряд отдельных аспектов, начиная с лингвистических, прагматических, эстетических и заканчивая этическими проблемами. В относительно близких европейских культурах различия не столь заметны, как между культурами другой религиозной направленности, однако они не менее существенны, а потому не менее нуждаются в осмыслении и адекватном реагировании. В течение многих лет методика преподавания иностранных языков игнорировала эти аспекты и вследствие этого образовался существенный пробел, воспол-

нить который можно и нужно посредством расширения и углубления роли социокультурного компонента в развитии коммуникативных способностей.

Собственно культурный аспект может проявляться в нескольких формах: от обычно используемых форм приветствия до так называемого широкого контекста, включающего в себя исторические особенности формирования нации или этику делового общения [1].

При знакомстве со спецификой страны изучаемого языка чрезвычайно важно научить студентов ориентироваться в сфере коммуникативных особенностей каждой нации и научить их конкретным стадиям их проведения. Незнание культурно обусловленных различий в коммуникативных особенностях неодинаковых стран может привести к недопониманию и неверному толкованию поведения и культуры других. Отличия касаются самых разных сторон коммуникации, включая особенности ведения переговоров, размещение участников коммуникативного акта за столами во время их проведения, соблюдение определенной дистанции при общении, уместность и активность использования собственного поведения, важность и интенсивность зрительного контакта, учет национальной специфики менеджмента.

Внимание студентов обязательно следует сконцентрировать на том, что разногласия между партнерами могут возникнуть из-за неосведомленности участников переговоров о коммуникативных иноязычных особенностях. Эффективность коммуникации обеспечивается также выработкой осознанных умений и навыков в интонационном оформлении речи, так как не существует языков, которые произносились бы на монотонном, однообразном голосовом уровне. Интонация представляет собой сложное языковое явление, выполняющее определенные функции и имеющее специфические особенности в каждом отдельном языке.

В сфере обучения особенностям межкультурной коммуникации интерес для изучения представляют также такие аспекты межличностного взаимодействия, как: зрительный контакт,

расстояние между говорящими; стиль сотрудничества и взаимодействия; процесс восприятия информации, слушание [2].

Современные условия глобализации мирового рынка инициировали живой интерес к невербальному аспекту межкультурной коммуникации. Две трети всех деловых контактов проводится с помощью невербальных средств коммуникации, каковыми являются: зрительный контакт, жестикуляция, правильная расстановка пауз при переговорах, а также различные прикосновения. Как вербальные, так и невербальные средства коммуникации специфичны для той или иной страны. Именно в этих условиях иностранный язык берет на себя роль посредника при объяснении и толковании терминов или решении конкретной мыслительной задачи. Невозможно обойти вниманием психологические аспекты межличностного общения, которые выражаются через невербальные каналы и непроизвольно используемое говорящими поведение.

XXI век, который пронизан активными и смелыми глобализационными вызовами, делает тесное международное сотрудничество просто неизбежным. На Западе все более популярной становится экзотическая профессия «специалист по межкультурному общению». Известная сентенция «разные страны – разные обычаи» приобретает новое значение в связи с тем, что в настоящее время быстрыми темпами происходит интернационализация бизнеса, культуры, торговли, образования. Чтобы не попасть впросак, нужно изучать нравы той страны, с которой придется сотрудничать будущим выпускникам вузов, поскольку культурные, экономические, политические, финансовые, промышленные и другие контакты постоянно расширяются. В ходе глобализации индустриальные и торговые фирмы будут должны грамотно ориентироваться на международной арене.

Именно вследствие этого студентам приходится в процессе изучения иностранного языка осваивать тонкости менталитета потенциальных партнеров, особенности их психологии и исторических традиций не только на родном, но и на иностранном языке.

Литература

1. Милеева М. Н. Особенности межкультурной коммуникации в процессе преподавания иностранного языка / М. Н. Милеева // Языковое образование в России: прошлое, настоящее, будущее : материалы науч.-практ. конф. – Иваново, 2005. – 106 с.
2. Холодова Д. Е. Некоторые особенности межкультурной коммуникации в сфере бизнеса / Д. Е. Холодова // Языковое образование в России: прошлое, настоящее, будущее : материалы науч.-практ. конф. – Иваново, 2005. – 106 с.

Ємельянов Є. О. Навчання міжкультурної комунікації в процесі викладання іноземної мови

У статті розглянуто педагогічні проблеми, які виникають під час навчання студентів спілкування іноземною мовою й пов'язані з особливостями міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, іноземна мова, культура.

Yemelyanov Y. A. Peculiarities of cross-cultural training in the foreign language teaching process

The article examines the pedagogical problems which appear while the students are trained to communicate in the foreign language. These problems are closely connected with the peculiarities of the cross-cultural communication.

Key words: cross-cultural communication, foreign language, culture.

С. О. Ємець
Україна, Полтава

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ УСПІХ: КОНВЕНЦІОНАЛЬНІ МЕТАФОРИ (на матеріалі сучасного англомовного художнього дискурсу)

У статті досліджено кореляти концептуального референта УСПІХ у сучасному англомовному художньому дискурсі. Струк-

туровано концепт УСПІХ з використанням методики операційних модусів. Виокремлено конвенціональні метафори та здійснено інтерпретаційний аналіз дискурсивних контекстів.

Ключові слова: концепт УСПІХ, конвенціональні метафори УСПІХУ, англомовний художній дискурс.

Суттєва роль концептів у діяльності людини (як у пізнавальній, так і в комунікативній) визначає зростаючий інтерес лінгвістів до дослідження їх мовного та мовленнєвого втілення, зумовлює актуальність нашого дослідження. Концепт УСПІХ неодноразово був предметом лінгвокогнітивного аналізу, зокрема досліджено дефінітивний і етимологічний аспекти його імені; виявлено синонімічний та антонімічний ряди [1; 6].

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше з'ясовано кореляти метафор УСПІХУ в сучасному англомовному художньому дискурсі на підґрунті когнітивно-дискурсивного підходу. Мета дослідження полягає у встановленні корелятивів концептуального референта SUCCESS/УСПІХ у сучасному англомовному художньому дискурсі.

З позицій когнітивно-дискурсивного підходу поняття *концепт* тлумачиться як стан ментальних і психічних ресурсів свідомості індивіда в процесі мовленнєво-розумової діяльності під час продукування чи інтерпретації дискурсу, а дискурс визнається єдиним природним середовищем конструювання концептів [9, с. 9].

Когнітивно-дискурсивний підхід потребує впровадження одиниці аналізу, яку називаємо *дискурсивним контекстом успіху* (термін запозичено у В. Г. Ніконової за аналогією з «контекстом трагічного» [14]) і визначаємо як фрагмент художнього дискурсу (формально рівний висловленню чи низці висловлень), що містить усі мовні та позамовні чинники, достатні й необхідні для інтерпретації поняттєво-ціннісного змісту концепту УСПІХ та його метафоричних утілень.

Матеріал статті складають 50 дискурсивних контекстів, які репрезентують метафоричне втілення концепту УСПІХ.

М. В. Нікітін моделює структуру концепту у вигляді операційних модусів як підструктур, що актуалізують певні ком-

поненти його потенційного змісту й реалізують різні функції в мовленнєво-розумовій діяльності [11, с. 53]. У систематизаційному модусі концепт моделюється шляхом переліку його сутнісних ознак. Нормативний модус відрізняється від систематизаційного тим, що передбачає співвіднесення концептуальних ознак між собою як типових чи нетипових для виявлення «нормативних та екстремальних представників» [там само, с. 55]. Нормативний модус – спосіб внутрішньої організації концепту за принципом прототипу, який можна подати у вигляді фреймової структури. У категоризаційному модусі знаходять своє відображення зовнішні зв'язки концепту, коли він стає організаційним центром відповідної понятійної категорії [там само, с. 55]. Методика операційних модусів є продуктивною й широко застосовується для структурування концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці [8; 10].

Установлення систематизаційного модусу концепту УСПІХ передбачає виявлення його сутнісних характеристик на підставі вивчення словникових дефініцій значення його імені, іменника *success*.

Лексичні значення слів у когнітивному аспекті є складними утвореннями, структура яких відображає логічні зв'язки, що включають інтенціонал та імплікаціонал. У зв'язку зі взаємною залежністю інтенціональні ознаки вірогідно можуть за необхідності імплікувати наявність або відсутність інших ознак у денотата певного класу. За відношенням до інтенціонала, який є ядром значення, сукупність таких передбачуваних / імплікованих ознак утворює периферію його інформаційного потенціалу, а саме – імплікаціонал лексичного значення. Імплікація ознак може бути обов'язковою (жорсткою / високо вірогідною / високо ймовірною) і слабкою (вільною). Найбільш наближеною до ядра сферою є сильний імплікаціонал, що поділяється на жорсткий імплікаціонал, виражений сукупністю ознак, які не відображені в інтенціоналі значення прямо, але пов'язані з ним обов'язковою імплікацією, та високо ймовірний імплікаціонал, представлений сукупністю ознак, що імплікуються з більшою вірогідністю при певному інтенціоналі. Ознаки сильного імплікаціо-

нала наближені до інтенціонального ядра, однак не входять до нього. Слабкий імплікаціонал залучає ознаки, що ймовірно можуть бути присутні або відсутні в лексичному значенні певного слова [12, с. 23–26].

Незважаючи на те, що інтенціонал та імплікаціонал є частинами лексичного значення, між ними існує суттєва різниця. Інтенціонал – це замкнута жорстка структура кінцевої множини ознак. Імплікаціонал – відкрита ймовірна структура некінцевої множини ознак. Необхідно підкреслити, що між інтенціоналом та імплікаціоналом імені часто немає жорсткої різниці й відтак інтенціональне ядро значення може поступово переходити до імплікаційного поля [там само, с. 26–27].

Для виділення інтенціонала необхідно провести аналіз словникових дефініцій імені концепту УСПІХ. Сильний і слабкий імплікаціонали визначаємо шляхом аналізу корпусу прикладів та встановлення частотності кожної з імплікаційних ознак. Кількість прикладів, що свідчать про наявність у семантичній структурі імені концепту УСПІХ ознак слабого імплікаціоналу не перевищує декількох процентів.

Ознаки інтенціоналу та сильного імплікаціоналу концепту УСПІХ, між якими немає чіткої межі й кількість яких є кінцевою, зумовлюють зміст ідеалізованої когнітивної моделі успіху. Кількість ознак слабого імплікаціоналу концепту УСПІХ не є кінцевою, що свідчить про відкриту динамічну структуру останнього.

Опис ознак, які утворюють інтенціонал та імплікаціонал концепту УСПІХ, визначають обсяги його нормативного модусу. Для співвіднесення між собою встановлених ознак застосовуємо методику фреймового моделювання концепту С. А. Жаботинської [2, с. 81–92; 3, с. 115–123; 4, с. 178–192].

В англомовних лексикографічних джерелах основні значення імені субстантива *success* визначено так: «The fact that you have achieved smth that you want and have been trying to do or get; the fact of becoming rich or famous or of getting a high social position» [21]; «The accomplishment of what is desired or aimed at, achievement; attainment of wealth, fame, prosperity etc.; a person

who or thing which succeeds» [22]; «1. The achievement of something desired, planned, or attempted. 2.a. The gaining of fame or prosperity. 2.b. The extent of such gain. 3. One that is successful. 4. *Obsolete*. A result or an outcome» [23]; «1. The achievement of something desired, planned, or attempted: a. accomplishment: 1. Something completed successfully: a. achievement, b. acquisition, c. attainment, d. feat, e. acquirement; 2. Something done: a. thing, b. action, c. act, d. deed, e. doing; 3. The achievement of something desired, planned, or attempted: a. success, b. successfulness»[23].

За результатами дефінітивного аналізу англomовних лексикографічних джерел виділяємо три основні семантичні ознаки імені концепту УСПІХ, лексеми *success*:

1) досягнення поставленої мети – *the fact that you have achieved smth that you want and have been trying to do or get* [21]; *the accomplishment of what is desired or aimed at, achievement* [22]; *the achievement of something desired, planned, or attempted* [23];

2) мета (добробут, багатство, процвітання, високий соціальний статус, слава, визнання) – *the fact of becoming rich or famous or of getting a high social position* [21]; *attainment of wealth, fame, prosperity* [22]; *the gaining of fame or prosperity* [23];

3) хтось чи щось, що досягає поставленої мети – *a person who or thing which succeeds* [22]; *one that is successful* [23].

Визначені ознаки складають інтенціонал значення лексеми імені концепту УСПІХ і, відповідно, його ядро.

Підґрунтям для аналізу та виокремлення метафор УСПІХУ є основні положення теорії концептуальної метафори, започаткованої Дж. Лакоффом та М. Джонсоном [7]. Когнітивну метафору тлумачимо за ними як одну з форм концептуалізації, що передбачає «розуміння й переживання сутності одного виду в термінах іншого виду» [там само, с. 5].

Конституентами метафори є *царина мети*, тобто царина соціального досвіду, яка ідентифікується за допомогою метафори, або концептуальний референт, та *царина джерела*, або концептуальний корелят, тобто концепт чи концептуальний комплекс, якому уподібнюється царина соціального досвіду, що потребує ідентифікації [16; 18; 19; 20].

Цариною мети, зазвичай, є абстрактний, дифузний концепт, а цариною джерела – концепт, який репрезентує сутність, дану індивіду в чуттєвому досвіді, що відбиває ідею втілення (*embodiment*) когнітивних структур, відповідно до якої свідомість людини організовує непередметну дійсність за аналогією з безпосереднім емпіричним досвідом [16; 17; 20].

Для цього дослідження важливим є розрізнення *конвенціональних і образних метафор*. *Конвенціональні метафори* є звичними способами концептуалізації, що актуалізуються в повсякденній мовленнєво-розумовій діяльності [20], а *образні метафори* віддзеркалюють індивідуальний погляд суб'єкта дискурсу на світ, і відтак є «суб'єктивними та випадковими стосовно загального знання» [15, с. 192].

За способом концептуалізації мети конвенціональні метафори можуть бути *орієнтаційними*, тобто такими, що «надають концепту просторової орієнтації» [20, с. 14]; *онтологічними*, що постають як «спосіб сприйняття подій, діяльності, емоцій, ідей тощо, як матеріальних сутностей і речей» [там само, с. 25]; *структурними*, що «дають можливість використовувати одне високо структуроване й чітко вичленоване поняття для структурування іншого» [там само, с. 61].

За нашими спостереженнями, найбільш розповсюджена онтологічна метафора УСПІХ є МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ. Ця метафора вербально репрезентується дієслівними предикатами з прямими додатками. Об'єкт дії таких предикатів у межах аналізованих предикацій виражається іменем концепту УСПІХ, лексемою *success* або її синонімами. Наприклад: *His antic sense of humour, his essential boyishness, and his love of mischief masked the fact that he **measured success** by his own sure standards* (Krantz, с. 137). У наведеному контексті метафора УСПІХ є МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ втілюється предикатом *to measure* (вимірювати щось за допомогою чогось), який імплікує наявність вимірів у сутності, позначеної номінацією *success*.

Метафора УСПІХ є МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ може реалізуватися й посесивною конструкцією: *They had enjoyed **a measure of success**, but the outnumbered French had resisted with*

great ferocity to deny them a decisive result (Butters, с. 126); *What better way to show that going grey can lead to **the heights of success** and power than the example of a world leader such as yourself, John,*’ we said (Punch, с. 966).

У наведених прикладах посесивні словосполучення *a measure of success* та *the heights of success* уподібнюють УСПІХ МАТЕРІАЛЬНОМУ ОБ’ЄКТУ на тій підставі, що будь-який МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ має виміри.

Ще одним засобом вербалізації цієї метафори є посесивне словосполучення *the scent of success: It was the first time she had been so near a man with sweet breath and **the scent of success** about him* (Pope, с. 62). У зазначеному контексті УСПІХ концептуалізується як МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ, оскільки референту *success* приписується така перцептивно сприймана характеристика, як ЗАПАХ.

Метафора УСПІХ є МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ – це синтез взаємодії посесивного й компаративного фреймів. Значення посесивних конструкцій структурується посесивною схемою [ЩОСЬ: УСПІХ має ЩОСЬ: виміри / висоту / запах]. Наявність таких властивостей імплікує, що ця сутність є МАТЕРІАЛЬНИМ ОБ’ЄКТОМ [ЩОСЬ: УСПІХ є начебто ЩОСЬ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ].

Основною специфікацією концептуального корелята МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ є КОНТЕЙНЕР / ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА. Метафора УСПІХ є КОНТЕЙНЕР вербалізується словосполученнями з прийменниками на зразок *in, into*, які передують імені концепту або його синонімам: *Recognizing her proper place, **outside success** or failure or even heartbreak, Aunt Tossie turned at once to her brother-in-law: And did you have fun, naughty old thing?* (Keane, с. 1697); *But **in their very success lay danger*** (Butters, с. 142).

Ця метафора побудована на взаємодії схеми інклюзивності посесивного фрейму [ЩОСЬ: УСПІХ має ЩОСЬ-вміст: експерієнцера УСПІХУ] і схеми подібності компаративного фрейму [ЩОСЬ: УСПІХ є ЩОСЬ: КОНТЕЙНЕР, у якому перебуває експерієнцер УСПІХУ].

У досліджуваних контекстах корелят МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ специфікується як НЕЖИВИЙ ОБ'ЄКТ (ПРЕДМЕТ) і ЖИВИЙ ОБ'ЄКТ (ІСТОТА).

Предметні метафори актуалізуються різними мовними ви-
словами: *Scrape away the carefully acquired patina of professional success, prestige, orthodox good manners, and the real man was there; ambitious, a little vulgar, sensitive only when sensitivity paid* (James, с. 119). У зазначеному уривку метафора реалізується двомісним предикатом *to scrape patina of success* (зчищати/очи-
щувати наліт), що імплікує наявність у семантичній структурі
лексми *success* характеристик предмета, на поверхні якого
може з'явитися шкідливий наліт.

У контексті аналізованого дискурсу корелят ПРЕДМЕТ
специфікується як ТЯГАР, ЧАСТИНА БУДІВЛІ (ДВЕРІ) та
ЇЖА: *In his deliberations whether to sell or keep on the mill as a holiday home he had seen it as a refuge from London, eccentric and remote, providing a temporary escape from the demands of his job and the pressures of success* (James, с. 29). Метафору втілено
словосполученням *the pressures of success*, яке наділяє референт
success властивостями ТЯГАРЯ, що здійснює тиск на людину.

У досліджуваному матеріалі зафіксовано й предметну спе-
цифікацію корелята УСПІХ є ЧАСТИНА БУДІВЛІ (ДВЕРІ):
Knowing where to fish is the real key to success at Scourie and one year Stan took Ann and me to one of his favourite lochs, close to Ben Stack (Sandison, с. 78). Засобом вербалізації метафори є слово-
сполучення *key to success* (ключ від успіху), тобто УСПІХ
сприймається як ДВЕРІ, що МОЖНА ВІДІМКНУТИ ЗА
НАЯВНОСТІ КЛЮЧА.

Концептуальний корелят ЇЖА актуалізується словосполу-
ченням *hunger for success: Slowly Serena had come to realize that Stephen's hunger for success was his driving force* (McGowan, с. 205).

Корелят ІСТОТА специфікується як ЛЮДИНА і ТВАРИНА.
Антропні метафори вербалізуються, зокрема, одномісними пре-
дикатами, вираженими неперехідними дієсловами: *It suggests that next time, with a little more luck, or hard work, success may*

come (Josipovici, c. 2055). У цьому контексті УСПІХ уподібнюється ЛЮДИНІ на підставі такої характеристики, як здатність інтенціонально пересуватися в просторі. Значення метафори, вираженої предикатом *to come*, агенсом дії якого є референт *success*, структурується схемою неконтактної дії акціонального фрейму [ХТОСЬ: УСПІХ діє: ІНТЕНЦІОНАЛЬНО ПЕРЕСУВАЄТЬСЯ У ПРОСТОРІ] → [ХТОСЬ: УСПІХ є начебто ЛЮДИНА].

У контекстах аналізованого дискурсу корелят ЛЮДИНА набуває специфікації КРАВЕЦЬ: *But now the gangling figure had been smoothed and tailored by success, he carried his height with easy assurance and the grey eyes, which he knew so well how to use, held a basic wariness* (James, c. 126). Метафора втілюється предикатами *to smooth* та *to tailor* і структурується на основі взаємодії схеми каузативної дії акціонального фрейму, де референт *success* є агенсом, та схеми подібності компаративного фрейму: [ХТОСЬ-агенс УСПІХ робить: РОЗПРАВЛЯЄ / ПОШИВАЄ ЩОСЬ-фактив] → [ХТОСЬ: УСПІХ є начебто КРАВЕЦЬ].

Специфікація УСПІХ є ВІЙСЬКО / АРМІЯ актуалізується предикатом контактної дії *to command*: *Tis not in morals to command success... but as the poet had gone on to say, to deserve it was better still* (Butters, c. 2735).

Корелят ТВАРИНА репрезентується за допомогою атрибута, що приписує референту *success* певну характеристику: *'You'll be a wild success,' he murmured* (Anthony, c. 11). У концепті УСПІХ контекст актуалізує сему 'стан, властивий дикій тварині' за допомогою атрибута *wild*. Значення мовного вислову структурується кваліфікативною схемою [ЩОСЬ: УСПІХ є ТАКИЙ: ДИКИЙ] → [ЩОСЬ: УСПІХ є начебто ДИКА ТВАРИНА].

Контекст *SINGING is the secret of fishing success* (Sandison, c. 57) з метафорою, вираженою предикатом *to fish*, об'єктом дії якого є референт *success* [ХТОСЬ: агенс діє (ВИЛОВЛЮЄ З ВОДИ) на ЩОСЬ: пацієнс] → [ЩОСЬ-пацієнс є начебто РИБА], свідчить, що УСПІХ є РИБА.

Крім предметних, кореляти метафор УСПІХУ включають і

абстрактні сутності, приміром, ПОСЛУГА: *As you all know, we billed £400,000 for our **success fee** to Regina Securities a good eleven months ago; they were one of Richard's clients* (Neel, с. 234). Метафора втілюється словосполученням *success fee* (плата за успіх), де лексема *fee* позначає *плату за певну послугу*.

Ще одним абстрактним корелятом є ТАЄМНИЦЯ: *'Sawdust', he would say proudly, 'is one of the **great secrets of my success**'* (Dahl, с. 158). Метафора УСПІХ є ТАЄМНИЦЯ структурується на основі предметного й компаративного фреймів, пов'язаних причинно-наслідковими відношеннями [ЩОСЬ: УСПІХ є ТАЄМНИЦЯ: таємне / заборонене / що має секрети → УСПІХ є на-чебто ТАЄМНИЦЯ].

Виокремлюємо також метафори, у яких важко специфікувати онтологічну природу джерела. Єдиною його характеристикою є позитивна оцінність. Потенційно це може бути як матеріальний об'єкт, так і абстрактний феномен або подія. Так, УСПІХ подано як ОБ'ЄКТ БАЖАННЯ в таких контекстах: *And taken seriously not only there but here as well, by critics who themselves **long for success**, and long too to lay bare their own poor breasts* (Josipovici, с. 95); *I wish you and everyone else at the school **every success in the future*** (Falk, с. 83), а УСПІХ як ВИНАГОРОДА – *I decided to seduce him, but without much **hope of success*** (Kureishi, с. 17).

Отже, результати інтерпретаційного аналізу дискурсивних контекстів, які містять конвенціональні метафори УСПІХУ, дозволяють стверджувати, що суб'єкти англомовного художнього дискурсу концептуалізують УСПІХ як МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ (КОНТЕЙНЕР / ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА), АБСТРАКТНУ СУТНІСТЬ (ПОСЛУГА / ТАЄМНИЦЯ) й ОНТОЛОГІЧНО НЕВИЗНАЧЕНУ АКсіОЛОГІЧНО МАРКОВАНУ СУТНІСТЬ (ОБ'ЄКТ БАЖАННЯ / ВИНАГОРОДА).

Концептуальний корелят МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ специфікується як ПРЕДМЕТ (ТЯГАР / ЧАСТИНА БУДІВЛІ (ДВЕРІ) / ЇЖА) та ІСТОТА (ЛЮДИНА (КРАВЕЦЬ / АРМІЯ) / ТВАРИНА (ДИКА ТВАРИНА / РИБА)).

Перспективи дослідження пов'язуємо з аналізом об'єктивації концепту УСПІХ суб'єктами жіночої та чоловічої статі.

Література

1. Адонина И. В. Концепт УСПЕХ в современной американской речевой культуре : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Адонина Ирина Викторовна. – Хабаровск, 2005. – 199 с.
2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фрейм-овые сети / С. А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства – № 9: Проблеми прикладної лінгвістики / під ред. Іщенко Д. С. – О. : Астропринт, 2004. – С. 81–92.
3. Жаботинская С. А. Ономазиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики / С. А. Жаботинская // С любовью к языку / под ред. Виноградова В. Ф. – М. – Воронеж : Ин-т языкознания РАН, Воронежский гос. ун-т, 2002. – С. 115–123.
4. Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С. А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М. Кочергана : зб. наук. пр. / відп. ред. Тараненко О. О. – К. : Вид центр КНПУ, 2006. – С. 178–192.
5. Жаботинская С. А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С. А. Жаботинская // Вестник МГЛУ. – 2003. – Лексика в разных типах дискурса. – Вып. 478. – С. 145–164.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; [пер. с англ.] / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Луньова Тетяна Володимирівна. – К., 2006. – 348 с.
9. Мартинюк А. П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А. П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2006. – № 725. – С. 9–12.
10. Морозова Е. И. Операциональные модусы концепта ложь / Е. И. Морозова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – № 741. – С. 23–26.

11. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
12. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособ. / М. В. Никитин – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.
13. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопр. когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64.
14. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : монографія / В. Г. Ніконова. – Д. : ДУЕП, 2007. – 364 с.
15. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды / В. Н. Телия // Языковая номинация: виды наименований. – М., 1977. – С. 129–222.
16. Johnson M. The Body in the mind: The Bodily basis of meaning, imagination, and reason / M. Johnson. – Chicago : Un-ty of Chicago Press, 1987. – 234 p.
17. Lakoff G. Classifiers as a reflection of mind / G. Lakoff // Proc. Symposium on categorization and noun classification / G. Lakoff. – Amsterdam. – 1986. – P. 13–51.
18. Lakoff G. The Contemporary theory of metaphor // Metaphor and thought / G. Lakoff. – Cambridge : Cambridge Un-ty Press, 1994. – P. 202 – 251.
19. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : Un-ty of Chicago Press, 1990. – 635 p.
20. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago Un-ty Press, 1980. – 242 p.
21. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Albert Sydney Hornby, Anthony Paul Cowie, J. Windsor Lewis. – Oxford Un-ty Press, 2005. – 1905 p.
22. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Lexicon Publications, Inc, Danbury, 1993. – 1218 p.
23. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition : Print and CD-ROM Edition / Editors of the American Heritage Dictionaries. – Houghton Mifflin Harcourt, 2000. – 2116 p.

Список ілюстративного матеріалу

1. Anthony E. No enemy but time / Evelyn Anthony. – London : Arrow Books Ltd, 1987. – P. 5–105.
2. Butters R. Look about and die / Roger Butters. – Lewes, East Sussex : The Book Guild Ltd, 1991. – P. 45–167.
3. Dahl R. Matilda / Roald Dahl. – Puffin, Harmondsworth, 1989. – P. 7–240.
4. Falk M. Part of the furniture / Michael Falk. – London : Bellew Publishing Company Ltd, 1991. – P. 1–146.
5. James P. D. A taste for death / P. D. James. – London : Penguin Group, 1989. – P. 3–115.
6. James P. D. Devices and desires / P. D. James. – London : Faber & Faber Ltd, 1989. – P. 17–120.
7. Josipovici G. The big glass / Gabriel Josipovici. – Manchester : Carcanet Press, 1991. – 119 p.
8. Keane M. Loving and giving / Molly Keane. – UK : Andre Deutsch Ltd, 1988. – P. 3–123.
9. Krantz J. The jewels of Tessa Kent / J. Krantz // Of love and life. – L. : The Reader's Digest Association, 1999. – P. 9–187.
10. Kureishi H. The Buddha of suburbia / Hanif Kureishi. – London : Faber & Faber Ltd, 1990. – P. 62–165.
11. Punch. – London : Punch Publications Ltd, 1992.
12. McGowan F. A kept woman / F. McGowan // Of love and life. – L. : The Reader's Digest Association, 1999. – P. 191–344.
13. Neel J. Death of a partner / Janet Neel. – London : Constable & Company Ltd, 1991. – 256 p.
14. Pope P. The rich pass by / Pamela Pope. – London : Century Hutchinson, 1990. – P. 17–117.
15. Sandison B. Tales of the loch / Bruce Sandison. – Edinburgh : Mainstream Publishing Company Ltd, 1990. – P. 1–102.

Емец С. О. Структура концепта УСПЕХ: конвенциональные метафоры (на материале современного англоязычного художественного дискурса)

В статье исследованы корреляты концептуального референта УСПЕХ в современном англоязычном художественном

дискурсе. Структурирован концепт УСПЕХ с использованием методики операционных модусов. Выделены конвенциональные метафоры и проведен интерпретационный анализ дискурсивных контекстов.

Ключевые слова: концепт УСПЕХ, конвенциональные метафоры УСПЕХА, англоязычный художественный дискурс.

Iemets S. O. The structure of the concept SUCCESS: conventional metaphors (on the material of the contemporary English fiction)

This article provides the interpretations of the notional-evaluative component of the concept SUCCESS through its metaphoric embodiment. The article establishes correlates of the SUCCESS conceptual referent in the contemporary English fiction.

The concept SUCCESS is structured with the help of operational modi. Conventional metaphors are singled out. The interpretational analysis of discourse contexts was carried out as well.

Key words: concept SUCCESS, conventional metaphors of SUCCESS, English fiction discourse.

Е. В. Кабешева

Республика Беларусь, Гомель

О КУЛЬТУРОВЕДЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ УЧРЕЖДЕНИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается культуроведческий подход к обучению иностранным языкам в торгово-экономическом учреждении высшего образования.

Ключевые слова: иностранный язык, лингвокультурология, концепт, межкультурная бизнес-коммуникация.

Культуроведческий подход к обучению иностранным языкам является инновационным и одним из наиболее перспективных направлений в современной методике преподавания, которое

представляет практический интерес для широкого круга ученых и научно-педагогических работников. Проводятся разнообразные исследования применения инновационных технологий в области лингвистического образования как для высшей гуманитарной, так и для технической школы.

Исследования в области социолингвистики и социальной психологии показали, что для полноценного общения на иностранном языке необходимо не только умение владеть языковым материалом, но и знать специфические понятия, свойственные той или иной человеческой общности, владеть внеязыковыми знаниями, связанными с культурой и обычаями этой общности людей. Незнание этого внеязыкового материала создает определенный барьер в процессе общения и часто вызывает непонимание из-за разного восприятия участниками ситуации общения. В связи с этим целесообразно включать в программу обучения иностранным языкам культурологическую информацию.

Необходимо отметить, что проблема внедрения культурного компонента в обучение иностранным языкам, в том числе при подготовке специалистов нефилологического профиля, рассматривается учеными давно. Одни исследователи полагают, что необходимо включать элементы культуры не только в цель, но и в содержание обучения иностранному языку, другие лингвисты усматривают общеобразовательное значение иностранных языков в ознакомлении с культурой страны изучаемого языка.

Однако данные тенденции объединения знаний о языке и культуре в обучении иностранным языкам до недавнего времени не затрагивали неязыковые высшие учебные заведения. По мнению И. Л. Плужник, которая исследовала вопросы становления и развития высшего профессионального образования в неязыковом вузе, это вызвано рядом обстоятельств. Например, в программах по иностранным языкам для подготовки студентов неязыковых вузов приоритетной определялась их профессионально-ориентированная подготовка. В обучении иностранным языкам соответственно это находило выражение в чтении и анализе специальных текстов и усвоении определенного количества терминов. Сейчас этот подход можно считать архаичным.

В добавление к формированию обширного запаса профессиональной лексики и терминологии на основе принципа коммуникативно-функциональной направленности обучения необходимо формировать межкультурную грамотность. В. И. Смольникова описывает четыре уровня кросскультурной грамотности, разработанные Р. Хенви. На первом уровне предполагается изучение стереотипов культуры, на втором познаются особенности культуры в условиях иноязычной культурной среды, которые находятся в противоречии с собственной культурой. Третий уровень представляет собой интеллектуальное постижение особенностей чужой культуры, а четвертый – восприятие чужой культуры как ее носителя, т. е. способность принять ее как свою. Очевидно, что для выполнения поставленных целей оптимально стремиться к достижению третьего уровня.

Российские ученые Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров внесли свой вклад в разработку основ направления, названного лингвострановедением (у Р. Хенви – первый уровень). Они считают, что система преподавания любого иностранного языка должна включать в себя «культурный компонент», назначением которого является ознакомление студентов с базовыми духовными ценностями, этнопсихологическими особенностями и поведенческими стереотипами его носителей. Постепенно лингвокультурология в дидактическом плане начала вытеснять страноведение (у Р. Хенви – второй уровень).

В настоящее время лингвокультурология как наука, изучающая язык и культуру в их синхронном взаимодействии, стремительно развивается. Одним из новых терминов, произведенных лингвокультурологией, является понятие *концепт*. В исследованиях часто упоминаются термины *лингвокультурный концепт*, *концептосфера*. Термин *концепт* определяют как некую «квинт-эссенцию» культуры в сознании человека.

С другой стороны, концепт – это то, посредством чего обычный человек сам входит в культуру. Это обуславливает методологическую ценность лингвоконцептологического подхода в обучении иностранным языкам. Овладение иностранным языком достигается не только путём традиционного изучения фоне-

тики, грамматики, лексики, а путём усвоения языка «чужой» культуры через её национальные концепты.

Лингвоконцептологический подход в преподавании иностранных языков предлагает такое видение, в центре которого оказываются концепт и концептосфера как лингводидактические единицы. Лингвоконцептологический подход в обучении иностранным языкам предполагает новые возможности. По мнению Э. В. Минаевой и Т. А. Пономарёвой представленность концепта и концептосферы в качестве лингводидактических единиц позволяет сформировать у студентов представление об иноязычной картине мира, менталитете; обучить их механизмам декодирования лингвокультурных текстов и других артефактов культуры.

Лингвоконцептологическая методология заключается в «погружении» языкового сознания в концептосферу иностранного языка, а также в моделировании целостных этнокультурных знаний о чужой культуре и ее языке с помощью преобразования в познавательную целостность уже имеющихся и все же разрозненных лингвокультурологических представлений. При такой методике обучения в процессе взаимодействия разных культур посредством их концептосфер возникает диалог (полилог) культур и их концептосфер. Это даёт студенту понимание того, что культура, познаваемая через язык, и язык, изучаемый через культуру, не существуют изолировано от его родных языка и культуры. Таким образом, получает практическое подтверждение лингводидактический тезис, утверждающий, что обучение иностранному языку как средству коммуникации между представителями разных народов и культур должно осуществляться в проекции на родные для студента язык и культуру.

Межкультурная компетенция – это такая способность, которая позволяет языковой личности выйти за пределы собственной культуры и осуществлять деятельность, не утрачивая собственной культурной идентичности, т. е. ее формирование также связано с различными дисциплинами и зависит от владения специфическими знаниями о лингвокультурных концептах.

Следует также отметить следующие методологические основы обучения иностранным языкам: диалоговая концепция культуры и понимания (М. М. Бахтин); теория языковой личности

(Ю. Н. Караулов); концепция вторичной языковой личности (И. И. Халеева); ряд концептуальных подходов к обучению иностранным языкам: межкультурный (Г. В. Елизарова, Н. Д. Гальскова, С. Г. Тер-Минасова, В. П. Фурманова, Т. Н. Астафурова, M. Byram, M. Bennet), системно-структурный (И. Л. Бим), личностно-деятельностный (Л. С. Выготский, А. А. Леонтьев, И. А. Зимняя), коммуникативно-когнитивный (И. Л. Бим, А. В. Щепилова); компетентностный подход (Common European Framework of Reference for Languages Learning and Teaching; J. van Ek; S. Savignon; L. Trim; И. Л. Бим; Н. И. Алмазова; А. В. Хуторской), а также общедидактические контекстный (А. А. Вербицкий) и модульный (П. А. Юцявичене, М. А. Чошанов) подходы.

Перед торгово-экономическим учреждением высшего образования стоит задача развить межкультурную деловую коммуникативную компетенцию будущих специалистов в сфере маркетинга, международной экономической деятельности, логистики.

Межкультурная коммуникация рассматривается белорусскими методистами и лингводидактами как совокупность специфических процессов взаимодействия партнеров по общению, принадлежащих к разным лингвоэтнокультурным сообществам.

Основными целями курса межкультурной бизнес-коммуникации являются: развитие навыков межкультурного общения, ознакомление с различиями, нормами делового этикета, видами корпоративных культур и стилей управления в межкультурном контексте, воспитание толерантного мышления, формирование поведенческих стереотипов и поведенческих навыков, необходимых для более высокого уровня социальной и профессиональной адаптации. Прямое взаимодействие невозможно без вербального (устного или письменного) общения на иностранном языке.

В своей Программе-концепции коммуникативного иноязычного образования «Развитие индивидуальности в диалоге культур» Е. И. Пассов рассматривает иностранный язык как неотъемлемый компонент культуры, ее аккумулятор, носитель и выразитель. Он считает, что о нем необходимо дать следующие знания:

1) знания о строе (системе) языка, которые используются в процессе овладения им (точнее, речевыми умениями) в виде: а) правил-инструкций, б) пояснений, в) структурных и функциональных обобщений, г) сформулированных закономерностей;

2) знания о функциях языка (речевых умениях) как средстве общения;

3) знания о нормах речевых отношений (об этике);

4) знания, называемые фоновыми, которыми располагают все члены данной национально-культурной языковой общности и которые потенциально заложены в топонимике, именах собственных, пословицах, афоризмах, фразеологизмах, крылатых словах, девизах, лозунгах, безэквивалентной лексике, названиях предметов и явлений традиционного и нового быта (реалиях), понятиях, отражающих явления общественного характера и т. п.;

5) знания о невербальных средствах общения;

б) знания о статусе, истории и развитии языка, его роли в мире, взаимоотношении с родным и другими языками.

Обучение межкультурной коммуникации – это, прежде всего, обучение осуществлению культурно обусловленной речевой деятельности на иностранном языке, на которую влияют культурные ценности и нормы участников общения. Соответственно представляется целесообразным разработать комплекс упражнений и заданий на основе коммуникативно-направленной методики обучения иностранным языкам и культуроведческого подхода, подготовить лекционные материалы вводного модуля курса иностранного языка для торгово-экономического вуза, который подготовит студентов к освоению не только языковых знаний, но и к восприятию иноязычной культурной среды. Например, темы таких лекционных занятий могут быть следующие: «Иностранный язык, его роль и место в современном обществе», «Язык и культура», «Межкультурная коммуникация», «Искусство делового общения, «Межкультурный этикет».

Для реализации системы обучения деловому межкультурному общению необходимо выполнить ряд других задач: точно определить специфику делового иноязычного общения специалистов в экономической сфере деятельности; разработать дело-

вой тезаурус; выделить лингвистические особенности жанров делового общения в лингводидактическом аспекте, а также релевантные для данной сферы деятельности национальные концепты.

Планомерное и разноаспектное осуществление культуроведческого подхода в обучении иностранным языкам в высшей школе торгово-экономического профиля будет способствовать обогащению предметно-содержательного плана речи студента, вносить значительный вклад в воспитание, образование и развитие его личности. Это позволит сформировать открытость личности студента как для родной культуры, так и для иноязычной, воспитать ценностное отношение к родной истории и традициям.

Кабешева О. В. Про культурознавчий підхід до вивчення іноземних мов у торгово-економічному закладі вищої освіти

У статті розглянуто культурознавчий підхід до вивчення іноземних мов у торгово-економічному закладі вищої освіти.

Ключові слова: іноземна мова, лінгвокультурологія, концепт, міжкультурна бізнес-комунікація.

Kabeshева E. V. On cultural approach to foreign languages teaching in trade and economics higher educational school

The article deals with cross-cultural approach to teaching foreign languages in trade and economics higher educational school.

Key words: foreign language, lingvoculture study, concept, cross-cultural business communication.

Т. Г. Король
Україна, Полтава

**ВИМОГИ ДО ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ АНГЛОМОВНОЇ
КОМПЕТЕНЦІЇ В ЧИТАННІ ФАХОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ
МАЙБУТНІМИ ФІНАНСИСТАМИ**

У статті узагальнено перелік вимог до ефективної організації та реалізації системи комунікативно спрямованого тес-

тового контролю англомовної компетенції в читанні фахової літератури майбутніми фінансистами в умовах сучасного вітчизняного ВНЗ.

Ключові слова: система тестового контролю, англомовна компетенція в читанні фахової літератури, вимоги до тестового контролю.

Поштовхом до дослідження шляхів підвищення ефективності організації та реалізації контролю рівня сформованості англомовної компетенції (АК) у читанні фахової літератури студентами немовних ВНЗ послужило реформування системи вищої освіти України з метою її входження до єдиного європейського освітнього простору. Ряд дослідників цієї проблеми (В. О. Андрієш, О. А. Гришина, Т. І. Кушнарьова, А. Ф. Цахосва, М. Ю. Яковлева та ін.) вбачають її вирішення саме в застосуванні тестової форми контролю. Перш за все, це пояснюється такими рисами тестування, як обґрунтованість, надійність, об'єктивність, масовість, економічність, оперативність та релевантність специфіці контролю читання як рецептивного виду мовленнєвої діяльності.

Створення ефективної методики тестового контролю (ТК) АК у читанні фахової літератури студентами немовних ВНЗ, у тому числі й майбутніми фінансистами, потребує міцного наукового підґрунтя. Це, у свою чергу, передбачає аналіз ТК АК у читанні фахової літератури з позицій системного та комунікативного підходів до навчання й тестування. Попри свою актуальність ця проблема не є новою для методики викладання іноземних мов. Так, Н. О. Раннєва визначила місце ТК у системі навчання іноземної мови у ВНЗ. О. П. Петрашук [3] виокремила підсистеми та взаємозв'язки системи ТК іншомовної комунікативної компетенції загалом. Т. І. Кушнарьова конкретизувала їх саме для ТК АК у читанні фахової літератури майбутніми ветеринарними лікарями. Н. О. Бражник, Д. Дуглас окреслили особливості реалізації комунікативно спрямованого ТК АК у читанні фахової літератури студентами як мовних, так і немовних ВНЗ. Отже, відкритим залишається лише питання органічного поєд-

нання рис системного та комунікативно спрямованого ТК у межах єдиної узгодженої системи з метою її ефективного функціонування в умовах сучасної немовної вищої школи. Саме тому, мета цієї публікації полягає в узагальненні вимог до системного комунікативно спрямованого ТК АК у читанні фахової літератури майбутніми фінансистами.

Насамперед, визначаємо місце системи ТК АК у читанні фахової літератури в загальній системі навчання студентів немовних спеціальностей англійської мови. Згідно з принципом ієрархічності [3], вона є підсистемою одразу двох систем: системи навчання англійської читання фахової літератури та системи контролю рівня сформованості у студентів немовних ВНЗ англійської комунікативної компетенції. Як наслідок, досліджувана система ТК зазнає постійних зовнішніх впливів, найсуттєвішим з-поміж яких є вплив системи організації навчання в сучасному ВНЗ, тобто кредитно-модульної системи організації навчально-виховного процесу (КМСОНП), та системи навчання студентів немовних спеціальностей англійської читання літератури за фахом.

Аналіз основних завдань, для вирішення яких власне й упроваджувалася КМСОНП у практику вітчизняної вищої школи, дозволяє визначити такі вимоги до організації ТК АК у читанні фахової літератури: 1) систематичність здійснення ТК; 2) проведення поточного ТК із використанням спеціально створених тестових завдань (ТЗ); 3) висока пізнавальна цінність текстів для читання та змісту ТЗ; 4) проблемність ТЗ з читання; 5) індивідуалізованість ТК; 6) застосування ТЗ / тестів з високою диференційною здатністю; 7) забезпеченість студентів практичними засобами самоконтролю й самооцінювання; 8) проведення ТК позааудиторного читання; 9) залучення методики формування в студентів необхідних тестових стратегій; 10) співвіднесеність результатів ТК із різними шкалами оцінювання; 11) відкритість ТК [1, с. 110].

Розглянемо вищезазначені вимоги детальніше та окреслимо перспективи створення такої системи ТК, яка б максимально задовольняла їх. Систематичність здійснення ТК АК у читанні

фахової літератури є запорукою регулярної роботи студента протягом усього семестру, а не лише в сесійний період. З одного боку, ця вимога передбачає побудову стрункої системи, взаємопов'язаних підсистем етапів проведення тестування, його видів, об'єктів контролю, типів і видів ТЗ для вимірювання рівня їхньої сформованості та засобів здійснення ТК. У такому разі кожний елемент окремої підсистеми співвідноситься з елементом (декількома елементами) з решти підсистем [3]. Іншими словами, кожному етапу проведення тестування (початок навчального року, окреме практичне заняття, тематичний блок практичних занять, навчальний модуль, завершення вивчення дисципліни) відповідає певний вид контролю (діагностичний ТК, поточний ТК, тематичний ТК, модульний ТК, підсумковий ТК), спрямований на визначення рівня сформованості в студентів того чи того об'єкта контролю (окремі операції, що складають відповідні рецептивні лексичні й граматичні навички читання, власне рецептивні лексичні й граматичні навички читання, окремі мовленнєві вміння читання, що забезпечують реалізацію того чи того виду читання, макровміння в окремому виді читання, комплекс макровмін у відповідних видах читання) за допомогою як дискретного ТЗ, так і окремої частини з читання тесту навчальних досягнень студентів.

З другого боку, систематичний ТК в умовах немовного ВНЗ реалізується регулярно за попередньо укладеним розкладом на кожному із завершених відрізків навчально-виховного процесу на двох взаємопов'язаних рівнях: ТК з боку викладача та тестовий самоконтроль з боку студента, що обов'язково йому передують [1, с. 108]. При цьому набуття оціночної функції поточним контролем підвищує вимоги до якості ТЗ, які викладач використовує для його здійснення. У такий спосіб зміцнюється навчальна мотивація студентів, зростає їхня активність на практичному занятті, формується відповідальність за результати власної навчальної діяльності, поліпшується якість самостійної роботи, удосконалюються вміння самоконтролю та самооцінки в студентів. Проте за таких умов зростання навчальної мотивації студентів відбувається за рахунок підсилення орієнтації на отримання

оцінки (мотивація престижу, досягнення успіхів чи уникнення невдач), що, у свою чергу, призводить до послаблення внутрішньої пізнавальної мотивації. З метою уникнення такої ситуації, на думку психологів [2], варто значно підвищити вимоги до якості навчального матеріалу взагалі та матеріалу для створення ТЗ зокрема. Це стосується підвищення вимог до інформаційної насиченості й професійної цінності текстів для читання та змісту ТЗ, укладених на їх основі. Тож відбір текстів для читання, на основі яких укладаються комунікативно спрямовані ТЗ, також має здійснюватися з урахуванням низки вимог. Та й власне ТЗ, створені на їх основі також мають відповідати ряду чітких вимог, дотримання яких, у свою чергу, має забезпечити їхню високу автентичність та валідність. Специфічною з-поміж них є вимога щодо проблемності створених ТЗ із читання, яка тісно пов'язана з особливостями реалізації комунікативного підходу до ТК АК у читанні саме фахової літератури. Проблемність ТЗ із читання англomовної фінансової літератури забезпечується такими способами: 1) використання текстів з мисленнєвими завданнями, створеними власне автором текстового повідомлення; 2) проблематизація тексту, під якою розуміємо попереднє препарування тексту викладачем з метою штучного створення в ньому суперечностей за рахунок використання відповідних прийомів; 3) створення власне проблемних завдань, розв'язання яких передбачає ефективне використання інформації, вилученої з англomовного фінансового тексту.

Індивідуалізованість ТК АК у читанні фахової літератури досягається за рахунок застосування прийомів мотивувальної, регулювальної та формувальної індивідуалізації [4]. Мотивувальна індивідуалізація ТК АК у читанні фахової літератури полягає в доборі оптимального режиму його організації для студентів з інтернальним й екстернальним локусами контролю та врахуванні їхніх пізнавальних інтересів. Регулювальна індивідуалізація ТК здійснюється шляхом залучення опосередкованої допомоги з боку викладача, регулювання комунікативної мети читання та орієнтації на читання з різним ступенем розуміння тексту. Формувальна індивідуалізація ТК пов'язана з коригуванням компен-

саторних, когнітивних і метакогнітивних стратегій читання та тестових стратегій студентів. Реалізацію формувальної та регулювальної індивідуалізації вбачаємо в залученні окремих прийомів адаптивного тестування. Їх застосування, у свою чергу, дозволяє забезпечити не лише належну диференційну здатність створених тестових матеріалів, а й посилити навчальний вплив ТК АК у читанні фахової літератури.

Необхідність створення засобів тестового самоконтролю для досліджуваної системи пояснюється значними обсягами навантаження, що відводяться на самостійну роботу студента в умовах КМСОНП. Тож пропонуємо створювати такі засоби тестового самоконтролю, які б відповідали за своєю структурою та змістом кожному зі створених тестових матеріалів для реалізації ТК з боку викладача. Позааудиторне читання як специфічна форма організації самостійної роботи студента в опануванні читанням – окремим видом мовленнєвої діяльності – також потребує необхідного методичного забезпечення у вигляді спеціально створених тестів з читання.

Безумовно, успішність написання будь-якого тесту навчальних досягнень студентів передбачає певний рівень сформованості їхніх тестових стратегій як певних алгоритмів дій, що забезпечують ефективність підготовки до ТК, виконання окремих ТЗ і тесту загалом, аналізу власних результатів тестування. Тож будь-яка цілісна система ТК повинна включати релевантну запитам самої системи методику формування в студентів необхідних тестових стратегій.

Система нарахування балів має бути стрункою та прозорою для будь-яких створених тестових матеріалів. Особливого значення ця вимога набуває в умовах КМСОНП, яка на сучасному етапі передбачає фіксацію оцінки навчальних досягнень студентів одразу за трьома шкалами. Саме тому вважаємо за доцільне закладати у створені тестові матеріали паралельне оцінювання результатів тестування за цими шкалами.

Відкритість ТК АК у читанні фінансової фахової літератури полягає в завчасній поінформованості студентів щодо термінів здійснення контролю, його змісту, критеріїв оцінювання, у наве-

денні зразків тестових матеріалів, у забезпеченні можливості виконання схожих ТЗ тощо. Ця вимога співвідносна з курсом на демократизацію вищої освіти нашої держави.

Підсумовуючи викладене вище, формулюємо такі висновки: 1) вимоги до ТК АК у читанні фінансової фахової літератури мають укладатися на основі аналізу вимог КМСОНП та специфіки навчання студентів цього виду мовленнєвої діяльності в немовному ВНЗ; 2) вони мають органічно поєднувати засади системного та комунікативного підходів до тестування; 3) будь-яка з висунутих вимог мусить мати не лише теоретичне обґрунтування, а й указувати можливі шляхи її практичної реалізації.

Дані, представлені в статті, можуть бути використані для розробки системи ТК рівня сформованості АК у читанні фахової літератури студентами немовних спеціальностей. Перспективу подальших досліджень убачаємо в уточненні особливостей практичного втілення виокремлених вимог під час повсякденної реалізації створеної системи ТК в умовах сучасного немовного ВНЗ.

Література

1. Король Т. Г. Система тестового контролю англомовної компетенції в читанні студентами немовних спеціальностей / Т. Г. Король // Наука і освіта. Спецвипуск : проект «Якість вищої освіти та проблеми підготовки фахівців у вищій школі». – О., 2009. – № 7. – С. 107–111.
2. Маркова А. К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников / А. К. Маркова. – М. : Педагогика, 1985. – 146 с.
3. Петрашук О. П. Тестовий контроль у навчанні іноземної мови в середній загальноосвітній школі : монографія / О. П. Петрашук. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 1999. – 261 с.
4. Труханова Т. И. Индивидуализация обучения профессионально ориентированному чтению на английском языке студентов техникумов и колледжей экономического профиля : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. И. Труханова. – К., 2001. – 242 с.

Король Т. Г. Требования к тестовому контролю англоязычной компетенции в чтении специальной литературы будущими финансистами

В статье приведен обобщенный перечень требований к эффективной организации и реализации системы коммуникативного тестового контроля англоязычной компетенции в чтении специальной литературы будущими финансистами в условиях современного отечественного ВУЗа.

Ключевые слова: система тестового контроля, англоязычная компетенция в чтении специальной литературы, требования к тестовому контролю.

Korol T. G. Requirements to testing future financiers' English competence in reading for specific purposes

The article provides integrated list of the requirements to be met by the efficiently arranged and implemented system of communicative testing future financiers' English competence in reading for specific purposes at modern home higher educational establishment.

Key words: testing system, English competence in reading for specific purposes, requirements to testing.

О. Н. Крот
Россия, Белгород

ПРИВЕТСТВИЕ И ПРОЩАНИЕ В РАЗНЫХ КУЛЬТУРАХ (СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ И ДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ)

В статье описываются различия и сходство средств выражения приветствия и прощания в двух языках – немецком и русском, рассматривается вопрос обучения языковым средствам и правилам поведения в ситуациях, связанных с использованием этих средств.

Ключевые слова: культура, приветствие, прощание, изучение иностранных языков.

Язык постигается через культуру, а культура через язык. Цель преподавания иностранных языков – обучение коммуни-

кации. К повышению уровня обучения коммуникации может привести только реальный учет социокультурного фактора в преподавании: «...реальное речепроизводство в значительной степени определяется знанием социальной и культурной жизни говорящего на данном языке речевого коллектива... В основе языковых структур лежат структуры социокультурные» [2, с. 29].

Бытовая культура и повседневное общение относятся к компонентам культуры, имеющих национально-специфическую окраску.

Приветствие, как и обращение, играет важнейшую роль в установлении и поддержании контактов. Чтобы успешно общаться в условиях иной культуры необходимо знание и понимание правил этикета в различных жизненных ситуациях, а также знание и умение применять соответствующие речевые средства. И то, и другое должно входить в содержание обучения иностранному языку, быть составной частью тренировки практически на каждом занятии по языку.

На иностранный язык и иностранную культуру мы смотрим через призму родного языка. Поэтому обучать коммуникации целесообразно, применяя контрастивный подход к обучению соответствующему содержанию, речевому действию (в пояснениях, образцах, упражнениях, тренингах).

Формулы приветствия и прощания – это не просто языковые структуры, они выражают общественные отношения, в них отражаются культурные ценности народа. Основная функция приветствия и прощания – проявление чувства уважения к собеседнику, проявление заинтересованности в налаживании и поддержании контакта с ним, а также элементарной вежливости.

Приветствие и прощание в условиях непосредственного (устного) контакта связано с определенным языковым поведением, с использованием невербальных средств коммуникации. При этом значение имеют социальный статус собеседников, их возраст, степень знакомства, ситуация общения (официальная – неофициальная). Именно социальные критерии определяют выбор языковых средств, формул приветствия и прощания.

В родном языке в конкретных ситуациях общения мы пользуемся языковыми средствами автоматически. Но в иной куль-

туре другие правила, поэтому определенные трудности могут возникнуть даже в таких простых ситуациях, как приветствие и прощание.

И в русском, и в немецком языках правилами хорошего тона предписывается при встрече обязательное приветствие, а также обязательный ответ на него. Нарушение этих правил свидетельствует о неуважении другого человека, о невежливости, о низком уровне культуры. При таком нарушении можно ожидать приостановления или прекращения контактов, а задача прощания как раз состоит в укреплении контактов, в желании продолжить общение в дальнейшем. Поэтому вербальные средства особенно при прощании играют первостепенную роль.

При рассмотрении заявленных в заглавии статьи вопросов мы ограничимся лишь универсальными средствами приветствия и прощания, в стороне оставляем приветствия специфические, эмоциональные, профессиональные, которые, кроме приветствия, являются средством выражения групповой принадлежности, как *Petri Heil! – Petri Dank! Waidmanns Heil! – Waidmanns Dank!?* или *Glück auf!*

Число вербальных вариантов приветствия ограничено, не все варианты могут заменять друг друга, не все варианты, при кажущемся полном соответствии параллельным формулам родного языка, имеют идентичное иноязычным значение. Варианты возможны, но выбор приветствия определяется многими факторами. Для точного выбора языковой формы приветствия имеют значение следующие факторы: время суток; количество участников; форма коммуникации (устная / письменная).

Отдельно выделяются такие **социокультурные** факторы:

- дистанция между партнерами (знакомые / незнакомые, друзья, родственники);
- иерархические отношения (одинаковые / неодинаковые на иерархической общественной лестнице, например, профессор – профессор или профессор – студент);
- происхождение (деревенское / городское, определенный слой общества), региональная (диалектная), гендерная принадлежность;

- возрастная принадлежность собеседников (дети / молодежь / взрослые);
- условия общения (официальное / в семье / на работе / среди друзей);
- место встречи;
- форма общения (устная / письменная).

В неофициальной письменной коммуникации для выражения приветствия и прощания используются те же средства, что и в устном общении. В официальной переписке существуют стереотипные формулы прощания: – *Mit freundlichen Grüßen! Mit freundlichen Gruß!? Mit herzlichen Grüßen! / mit herzlichem Gruß! Herzliche Grüße!* [1, с. 12–13].

Все перечисленные социокультурные факторы автоматически учитываются в практике общения на родном языке, однако для иностранца необходимо специально учиться использовать ту или иную форму приветствия в соответствии с конкретной ситуацией.

При кажущемся полном соответствии языковых средств разных языков есть тонкие различия, о которых необходимо помнить в процессе обучения и дальнейшей реальной коммуникации с представителями иной культуры.

На наш взгляд, в практике преподавания необходимо в первую очередь научить универсальным формулам приветствия / прощания, обращая внимание на различие соответствующих немецких и русских формул.

Универсальными для немецкого языка являются формулы *Guten Morgen!* (разговорный вариант *Morgen!*) (до 11.00 – 12.00 часов), *Guten Tag!* (разговорный вариант *Tag!*) (с 12.00 до 17.00 – 18.00 часов), *Guten Abend!* (разговорные варианты *Abend! N'Abend!*) (с 18.00 часов) [3, с. 123]. Им соответствуют русские выражения *Доброе утро! Добрый день! Добрый вечер! Здравствуйте!* Культурные различия заключаются в следующем. Немецкая фраза *Guten Morgen!* используется в немецкой культуре не только как фраза приветствия, но и как фраза прощания (в магазине, бюро, средствах транспорта). *Guten Tag!* и *Guten Abend!* используют для приветствия, хотя первое

выражение может также использоваться и как формула прощания. Русское *Доброе утро!*, в отличие от его немецкого соответствия, чаще используется в неофициальной обстановке, в семье, среди друзей, соседей, коллег по работе, а *Добрый день!* – преимущественно в официальной обстановке, кроме того, оно является особенно вежливой формой приветствия. Поэтому немецкому *Guten Morgen!*, так же как и немецкому *Guten Tag!*, в русском языке, скорее всего, будет соответствовать формула приветствия *Здравствуйте! Hallo!* и *Привет! Салют!* используются одинаково, в неофициальной обстановке, только при общении со знакомыми, хотя русские *Привет! Салют!* могут выполнять и функцию прощания.

Интересно немецкое выражение *Mahlzeit!* Это – общепринятое приветствие во время приема пищи, независимо от того, приветствовали уже собеседники друг друга в этот день или нет. Выражение, восходящее к молитве перед трапезой, просьбе к Богу о благословении пищи: *Gott, segne die Mahlzeit! Mahlzeit!*, используется среди коллег, людей одинакового социального статуса, в основном, мужчинами, реже женщинами, с 9.00 до 15.00 часов. Не используется в семейном кругу. Эквивалента в русском языке нет. Русское выражение *Приятного аппетита!*, скорее, не приветствие, а пожелание, поэтому русскому *Приятного аппетита!* более соответствует его немецкий эквивалент *Guten Appetit!*

Willkommen! / Herzlich willkommen!, в отличие от официального русского *Добро пожаловать!*, используется гораздо чаще как в официальной, так и в неофициальной обстановке, например, в семье. В неофициальной ситуации его русскими соответствиями могут считаться *Проходите, пожалуйста! Как хорошо, что Вы пришли!*

Auf Wiedersehen!, как и русское *До свидания!*, является универсальной формулой прощания. *Auf Wiedersehen!* – его диалектный вариант (характерно для баварско-австрийского региона). Выражением *Auf Wiederhören!* часто, но не обязательно завершается официальный телефонный разговор. В семье, среди друзей, знакомых, коллег используется в этом случае *Auf Wiedersehen!* или непринужденное *Tschüss!*

В практике преподавания необходимо, на наш взгляд, уделить внимание также немецко-русским культурным различиям конструкции с предлогом *do* (нем. *bis*). Использовать некоторые из таких выражений надо с осторожностью, так как они, за кажущейся для иностранца тождественностью, скрывают определенные различия. Выражения с конкретными темпоральными указателями, действительно, тождественны: *Bis morgen!* (До завтра!), *Bis Sonntag!* (До воскресенья), хотя для немецкого языка конкретизация более характерна, чем для русского, ср.: *Bis Sonntag Abend!* *Bis Semesterbeginn!* *Bis Weihnachten!* *Bis nach dem Urlaub!*

Конструкции без указания конкретного срока *Bis dann!* *Bis dahin!* *Bis bald!* *Bis gleich!* *Bis nachher!* *Bis später!* имеют свои особенности, кажутся иностранцу синонимичными, на деле не являясь таковыми. Их используют на первых порах в незнакомой обстановке с осторожностью. Нюансы состоят в следующем. *Bis gleich!* – значит, почти сразу после разговора, *Bis bald!* – спустя некоторое, очень короткое время, *Bis nachher!* *Bis später!* – несколько позднее, в ближайшее время; *Bis dann!* *Bis dahin!* используется, если собеседникам известен срок скорой следующей встречи (*Kommst du zur Sitzung?* – *Ja?* *Bis dahin!*). Все эти конструкции характерны для разговорной речи. Точных соответствий в русском языке они не имеют, их эквивалентом может служить *Пока!*

Из невербальных средств для выражения приветствия / прощания важно отметить рукопожатие. Оно характерно для обеих культур, однако, в немецкой культуре распространено шире, чем в русской, и имеет более долгую историю. В средневековье, протягивая для приветствия руку, демонстрировали тем самым мирные намерения, дружелюбие. Жест имел два значения: 1) приветствующий без оружия; 2) он с доверием вручает себя, свою безопасность в руки собеседника. Ответный жест обязателен. Значение имеет не только сам факт рукопожатия, но и его крепость и продолжительность. Более крепкое и продолжительное рукопожатие свидетельствует о более сердечных взаимоотношениях. В немецкой культуре существует ряд правил рукопожатия применительно к самым различным ситуациям. С эти-

ми правилами необхідно знакомих ізучаючих німецький язык, полезно провести небольшой «культурный тренинг» для их усвоения. Ориентиром и подспорьем для преподавателя может служить пособие «Schauplätze» авторов Х. Меезе и А. Грипп.

Заняття іноземним языком призвані не тільки давати знання граматики і лексики, но також учить використовувати язык в дійстві, приучаючи діяти в рамках прийнятих образців, характерних для культури країни вивчаємого языка.

Литература

1. Приветствие и обращение в немецком языке. Grüßen und Anreden im Deutschen / Г. Улиш, Б. Гюгольд, Л. Уварова, И. Гапонова. – М. : НВИ-Тезаурус, 1998. – 60 с.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 262 с.
3. Германия для начинающих. Ein Handbuch für Deutschland. – Plauen : Sachsendruck, 2003. – 225 с.

Крот О. М. Привітання і прощання в різних культурах (соціокультурний і дидактичний аспекти)

У статті описано відмінності і схожість засобів вираження привітання і прощання у двох мовах – німецькій та російській, розглянуто питання навчання мовних засобів і правил поведінки в ситуаціях, пов'язаних з використанням цих засобів.

Ключові слова: культура, привітання, прощання, вивчення іноземних мов.

Krot O. N. Greeting and parting in different cultures (sociocultural and didactic aspects)

The difference and the similarity of the means of expressing greeting and parting in the two languages (German and Russian) are described in the given article. The problem of teaching lingual means and behavior rules in the situations connected with the uses of these means is considered.

Key words: culture, greeting, parting, foreign languages learning.

ДИСКУРСИВНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ЧТЕНИЮ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье рассматривается дискурсивный подход как один из наиболее важных подходов в обучении иностранным языкам студентов неязыковых вузов.

Ключевые слова: дискурс, английская экономическая лексика, экономический текст.

Дискурсивный подход к обучению, пониманию английской экономической лексики представляет собой существенно новый подход, который позволяет изучать значение английских экономических терминов без отрыва от контекста, с учетом таких характеристик экономического дискурса, как: когезийность и когерентность. Несмотря на то, что в ряде лингвистических исследований понятия дискурс и текст зачастую отождествляются, в последние годы наметилась тенденция к их разделению: под текстом понимают формальную, статическую, конструкцию, результат; под дискурсом – динамичные ментальные процессы с экстралингвистическими факторами.

В последнее время проблемы организации текста начинают рассматриваться с позиций приоритетных парадигм лингвистического знания – когнитивной и когнитивно-дискурсивной. Исследования текста, учитывающие такие когнитивные феномены, как структуры знания, память, внимание, активация в процессах продуцирования и интерпретации дискурса представляют более глубокую теоретическую базу для изучения структуры текста, чем традиционные подходы, поскольку рассматривают языковые явления в неразрывном единстве всей когнитивной системы человека.

К одной из актуальных проблем лингвистики текста и стилистики относится проблема выделенности (выдвижения) информации, т. е. вынесение на передний план тех или иных языковых выражений. В когнитивном осмыслении это понятие

связывается с проблемой выделения значимой информации, либо дается когнитивное обоснование выдвижения как эффективной процедуры в процессе обработки дискурса.

В настоящее время дискурсивный подход в обучении пониманию английской экономической лексики изучен мало, в неязыковых вузах он не получил должного распространения. Студенты владеют лишь общим представлением о структуре и содержании экономического дискурса, иноязычная лексика изучается в отрыве от окружающего контекста, не прослеживаются лексико-когезийные связи между словами, в результате чего снижается эффективность формирования потенциального словаря в процессе восприятия экономического дискурса.

Исследованием дискурсивного подхода к обучению иноязычной лексики занимались такие ученые, как Р. Барт, М. К. Басималиева, Т. Гивон, М. Я. Дымарский, Е. В. Козлов, М. Л. Макаров, Г. Н. Манаенко, У. Манн, Т. В. Милевская, Э. Сепир, С. Томпсон, Р. Томлин, Тэуен А. ван Дейк и др.

Существенно повысить эффективность обучения пониманию английской экономической лексики на занятиях по иностранному языку в вузах может применение дискурсивного подхода, так как с его помощью у студентов формируются фоновые знания, необходимые для понимания не только значений целевых экономических слов, но и их широкого коммуникативного смысла, путем изучения ряда аутентичных экономических текстов повышается уровень понимания иноязычной экономической лексики, обеспечивается ассоциация лексического материала с центральной идеей, а также повышается лексическая компетентность студентов.

Для этого необходимо создать условия для овладения пониманием иноязычной лексики в процессе восприятия экономического дискурса, способствующие формированию лексико-когезийных связей между словами, центральной идеи, обеспечивающей когерентность дискурса и фоновых контекстных знаний, обеспечивающих глубокое понимание экономических ситуаций.

Дискурсивный подход к обучению пониманию английской экономической лексики представляет собой существенно новый

подход, который позволяет изучать значения английских экономических слов без отрыва от контекста, путем изучения множества текстов определенной экономической тематики и выполнения ряда упражнений, в частности составления вокабулярных схем, при выполнении которых формируются фоновые экономические знания, лексико-когезийные связи между словами, позволяющие выявить центральные идеи экономических текстов. Использование данного подхода способствует увеличению эффективности понимания иноязычной лексики, а использование основных свойств дискурса (контекстности, когезийности и когерентности) при обучении пониманию лексики ведет к установлению лексико-когезийных связей между словами, более глубокому пониманию целевых слов в окружающем контексте, а также к овладению центральными идеями.

Теряется время на понимание значения слова, снижается уровень владения экономической лексикой, значение которой зачастую носит пространственный, оторванный от контекста, а порой и от жизни характер. Для преодоления подобных проблем и был выбран дискурсивный подход. Необходимо подчеркнуть, что дискурс – это результат когнитивной деятельности не человека вообще, а конкретной личности. Введение понятия *языковой личности* в лингвистику позволяет говорить о том, что язык принадлежит прежде всего личности, осознающей себя и свое место в мире, свою роль в практической деятельности, свое отношение к принятым принципам и конвенциям ведения дискурса. Личность включена в дискурс, но вместе с тем она творит этот дискурс, т. е. поднимается над ним.

Появление понятия дискурса не было случайным. В лингвистику оно пришло вместе с признанием необходимости выхода исследователя за пределы узкого понимания языкового знака как элемента системы, замкнутой на себе самой. Оно появилось, когда стали обращать внимание на «затекст», где важным элементом выступает социальный контекст. Взаимодействие знакового и реального мира изменило исследовательские приоритеты. При моделировании процессов понимания и порожде-

ния дискурса особое значение имеет выяснение мотиваций синтаксических выборов – прежде всего подлежащего и других именных групп, начинающих каждое последующее предложение. В соответствии с системно-функциональным подходом М. Халиева, такие инициальные элементы называются тематическими, т. е. отправной точкой для адресанта. Данная тема выступает как ориентир в восприятии сообщения для адресата, предоставляет рамку для его интерпретации.

При моделировании процессов восприятия дискурса и отбора из него существенной информации, плодотворным, на наш взгляд, может быть применение перцептуального принципа *фигура – фон* к пространству текста, взятого как целое. В таком случае некоторые части текста можно интерпретировать как более заметные, выступающие как фигуры по отношению к его другим частям. Например, в экономическом тексте к таким фигурам, попадающим в фокус внимания читающего, можно отнести наиболее сильные в информационном отношении части текста – заголовок, подзаголовки, резюме, вводную и заключительную части. Введение и заключение часто называют рамочными блоками, поскольку они являются пунктами концентрации обобщающей информации всего текста. Эти части, как и экономическая статья в целом, организуются в соответствии с определенными прототипическими схемами. Введение, как правило, содержит такие смысловые компоненты, как *анализ экономической ситуации и сообщение о главной теме собственного экономического исследования (гипертема)*. Нередко во введении кратко формулируются наиболее весомые результаты, составляющие новизну проведенного экономического исследования. Заключение, являясь обобщением проделанной работы, обязательно включает краткое изложение полученных *результатов и выводов*.

В дискурсе реализуется языковое знание. Изучение природы дискурса как коммуникативного явления показывает, что смысл высказывания создается в тексте при участии экстралингвистических факторов и закрепляется в слове «средство доступа к единой информационной базе человека».

Языковые единицы входят в новые контексты, расширяя свои связи. Происходит функциональная переориентация значений слова. Мотивация облегчает понимание и распознавание значения слова, благодаря мотивации в языке закрепляются связи и ассоциации о называемых объектах и явлениях действительности. Происходит взаимодействие семантических характеристик отдельных единиц речи с предметно-логическим или модельно-оценочным содержанием контекста и осуществляется так называемая «притирка слова» к определенному контексту, где значение слова зависит от «окружения», а понять значение можно через ряд ассоциаций, параметров, признаков слова, ситуаций.

Ввиду возрастающей роли контекста при понимании значений иноязычной экономической лексики на занятиях по английскому языку больше внимания уделяется значению слов в контексте, так как контекст в большинстве случаев является необходимым, а в ряде случаев и единственным условием для понимания значения слова.

Часто владение словами проявляется не на уровне значений, а на уровне передаваемых ими смыслов, т. е. концептов, являющихся теми единицами, которыми оперирует человек в процессе мышления. Они отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека. В языке концепт вербализован отдельными словами, фразами, текстами. В то время как значение слова зависит от конкретного контекста, смысл – это более глубокая структура. В результате индивидуальности мышления концепты в иноязычном экономическом дискурсе несут разные значения, поэтому при обучении пониманию иноязычной экономической лексики особое место занимает фактор индивидуальности понимания значения.

Контекстный аспект дискурсивного подхода служит первым этапом в понимании лексики в процессе восприятия английского экономического дискурса. Благодаря разным видам контекста, подсказкам из контекста, слова получают совершенно иные значения, повышается мотивированность слов, требуется меньше времени на консультацию со словарем. Часто происходит «срастание» слова и ситуации. Многие этапы своей жизни

человек связывает с происходящими в ней событиями, и как результат появляются новые ассоциации, ощущения и новые слова, которые отражены в сознании говорящих в виде ассоциаций с предметами, явлениями жизни.

Современная методика преподавания иностранного языка, особенно в вузах, оперирует макротекстами. В данном случае как нельзя лучше помогает понятие дискурс, так как оно позволяет работать с материалом с учетом не только языковой и речевой коммуникации, но и социальной, в том числе, а это предполагает наличие в обучаемых социальной, социокультурной компетенции.

В обучении иностранному языку важно обучать порождению / интерпретации дискурса, так как он имеет ряд преимуществ. Главное из них заключается в том, что обучаемые не просто приобретают знания, навыки и умения в сфере иностранного языка, но и учитывают экстралингвистические характеристики, обуславливающие конкретный дискурс, что делает процесс обучения более эффективным. При обучении предпочтение должно отдаваться понятию дискурс, поскольку на первый план выдвигаются такие его характеристики, как целостность и связность речевого произведения. Дискурс также чрезвычайно важен и для овладения языковыми средствами: обучаемые должны изучать их не изолированно, а в контексте, т. е. в дискурсе.

Анализ дискурса как объекта обучения в неязыковом вузе неизбежно предполагает рассмотрение его с позиций коммуникативного и когнитивного подходов. В этой связи необходимо определить, каким типам дискурса целесообразно обучать студентов неязыкового вуза. Ввиду того, что выпускники неязыкового вуза должны владеть языком как средством передачи и получения информации, необходимой им в профессиональной сфере, становится актуальным изучение письменного экономического дискурса.

Экономический дискурс изучается на материале аутентичных экономических текстов, состоящих более чем из трех абзацев. Основные экстралингвистические ситуации, отраженные в исследуемом материале, можно разделить на четыре группы:

- 1) изменения на рынке;
- 2) разновидности экономических учреждений;
- 3) кадровые и структурные изменения в крупных компаниях и организациях;
- 4) основные экономические понятия и положения.

Экономический текст является разновидностью экономического дискурса, характеризующегося определенными специфическими признаками, к которым относятся прежде всего канал передачи информации, тип адресата, а также ряд других экстралингвистических характеристик. Экономический дискурс существует в виде разветвленной системы текстов, объединенных общностью выполняемой социальной задачи. Одной из наиболее устоявшихся разновидностей экономического дискурса можно считать экономические тексты, которые в отличие от других разновидностей данной макросистемы состоят в видоизменении канала передачи информации и видовой представленности адресата.

В дискурсе вопросы выбора тем рассматриваются на более высоком уровне, чем уровень предложения, устанавливаются корреляции между тематическими элементами и структурой текста как представителя определенного жанра.

Необходимо отметить, что экономический текст принципиально является монологичным. Он функционирует в определенном экономическом контексте и связан с ним прямыми и косвенными ссылками, важнейшую роль в нем играет обращение к адресату и вовлечение его в тему. Поскольку целью экономического текста является описание экономической картины мира, очевидно, что адресат выступает носителем этой картины, т. е. он не просто читатель, но и партнер в широком понимании этого слова.

Лисенко І. В. Дискурсивний підхід до навчання читання в немовних вишах

У статті розглянуто дискурсивний підхід як один із найважливіших підходів до вивчення іноземних мов студентами немовних вузів.

Ключові слова: дискурс, англійська економічна лексика, економічний текст.

Lysenko I. V. Discursive approach to teaching reading in non-lingual higher educational establishments

The discursive approach as one of the most important to teaching foreign languages to the students of non-lingual higher schools is considered in the article.

Key words: discourse, English economic vocabulary, economic text.

И. И. Лысова, О. А. Витохина, О. В. Волкова
Россия, Белгород

ЯЗЫК И КУЛЬТУРА: ГЕНДЕРНЫЙ ДИСКУРС

В статье рассматривается проблема изучения гендерной дифференциации языка, что позволяет определить гендерный дискурс как речевое взаимодействие участников диалога в смешанных коммуникативных парах / группах.

Ключевые слова: гендерная культура, гендерный дискурс, гендерология.

Понятие *дискурс* в лингвистике имеет многочисленные дефиниции. Дискурс представляет собой сложное образование и является не только новой единицей анализа, но и новым подходом к изучению языковых явлений. Дискурсивный анализ связан с выходом лингвистики текста в речевую деятельность и часто понимается как тип разговора или как сложное коммуникативное событие.

Половая принадлежность говорящих является одним из экстралингвистических факторов и оказывает влияние на речевую деятельность. Социальные роли мужчин и женщин находят свое отражение в различных сферах деятельности человека, входят в культурную сферу через языковые средства. Язык как механизм, отражающий и передающий видение социальной реальности, занимает одно из центральных мест в гендерных исследованиях. Социальные характеристики говорящего оказывают влияние на

вариативность языковых средств в речи. Разработки теории дискурсивной лингвистики способствуют расширению научного знания в области гендерологии. Гендерные исследования, проводимые за рубежом и в России, являются новым направлением социальной и гуманитарной области знаний. Гендер (социальный или социокультурный пол) не относится к области лингвистики, но в силу междисциплинарного характера гендерных исследований содержание понятия может быть идентифицировано через анализ языковых явлений речемыслительной деятельности [3, с. 9–11].

В центре внимания гендерных исследований в настоящее время находятся культурные, социально-психологические и языковые факторы, которые обуславливают стереотипные представления о мужских и женских качествах, определяют отношение общества к мужчинам и женщинам. В отечественной науке изучение явлений, касающихся социокультурного концепта пола, до 90-х годов прошлого века носило эпизодический характер. Сегодня мы можем говорить о появлении системного характера гендерных исследований, становлении гендерологии – самостоятельного направления отечественной лингвистики. Предметом исследования гендерного дискурса стали языковые и паралингвистические средства актуализации вербального поведения мужчин и женщин. Гендерный дискурс – новое направление гуманитарной науки, в центре внимания которой находятся культурные и социальные факторы, определяющие поведение индивидов в соответствии с принадлежностью к определенному полу.

Особенности речевой деятельности, психологические и личностные характеристики речи подчеркивают необходимость анализа речевых структур и моделей в контексте гендерного дискурса [2, с. 14–18].

Формирование дискурса или вербальной коммуникации осуществляется посредством фонетических, лексических, фразеологических и грамматических средств. В современной лингвистике важное место занимает вербальное выражение мировосприятия человека с учетом фактора пола, который оказывает

влияние на формирование у речевых партнеров определенных коммуникативных установок.

Необходимо отметить, что речевое поведение мужчин и женщин, стратегии и тактики их общения во многом формируются в соответствии с ожиданиями общества [4, с. 94–98]. Язык и культура являются взаимосвязанными системами, взаимодействие которых предопределяет восприятие миром определенной языковой группы. Язык накапливает и передает из поколения в поколение особенности национального мировосприятия. В национальных словарях аккумулируется лексикографический материал, что позволяет получить представление о стереотипах поведения, ценностных восприятиях и убеждениях, доминирующих в разных странах. Язык, на котором мы говорим, формирует стереотипное восприятие мужчин и женщин [1, с. 61]. Н. Хенли указывал на обширный диапазон средств, имеющихся в английском языке, для описания мужчин и женщин, т. е. для передачи информации о том соответствующем гендеру поведении, которое принято в данной культуре [5, с. 59–78].

Поведение индивидов в контексте принадлежности к тому или иному полу переводит проблематику пола из области биологии в сферу социальной жизни и культуры. В системе языка фиксируется гендерная стереотипизация, присущая коллективному сознанию, а в дискурсе, через устоявшиеся в языке гендерные стереотипы, конструируется гендерная и языковая культура индивидуума. В речевом поведении закрепляются гендерно обусловленные языковые единицы на лексическом, стилистическом, синтаксическом уровнях.

Применение гендерной концепции в студенческой и профессиональной педагогической среде имеет свою специфику. В процессе воспитания гендерной культуры студентов приоритетное место остается за педагогом, который своим личным поведением, отношением к студентам, излагаемым материалом, используемыми принципами, стратегиями и тактиками формирует культуру и компетенции студентов.

На стадии изучения значения слов, их стилистической окраски и ситуационных различий происходит принятие цен-

ностей иноязычной коммуникативной культуры. Более осмысленному восприятию информации способствует сравнение и анализ этических и языковых норм организации коммуникативной деятельности. Овладение гендерным тезаурусом и осуществление коммуникации с учетом гендерно-нейтрального дискурса при изучении иностранного языка в вузе рассматривается нами как важная составляющая профессиональной культуры и компетенции студентов.

Иноязычная коммуникация на основе культурологического и гендерного подходов позволяет усваивать грамматические явления, предусмотренные программой курса, развивать речевые умения и навыки, овладевать профессиональным иностранным языком для достижения конечного результата, понимаемого нами как способность студента принимать участие в деловом общении на иностранном языке с учетом принадлежности коммуникативного партнера к иной национальной культуре и/или гендерной группе, что соответствует личности, обладающей социальной (межкультурной) компетентностью.

В англоговорящих странах внимание к проблеме распространения сексизма в языке (дискриминации женщин средствами языка) привлекло феминистское движение. Проведенные исследования показали, что современный английский язык транслирует врожденное превосходство одного пола над другим, присваивая словам мужского рода положительные свойства (например, *bachelor* – холостяк) и негативные или редуцированные свойства словам женского рода (например, *spinster* – старая дева). В данном контексте все большее распространение и развитие получают новые гендерно-ориентированные технологии при проведении лингвистических исследований в языке.

Национальный Совет преподавателей английского языка (NCTE) проводит многочисленные исследования, направленные на искоренение гендерно-окрашенных языковых явлений, носящих дискриминационный характер в отношении какого-либо пола. Советом разработаны рекомендации по формированию гендерно-честного дискурса. Выбор языковых средств очень часто отражает гендерные роли, укоренившиеся на подсознательном уровне.

При работе с текстовым материалом и цитатами следует определить, использовать ли авторский текст или перифраз. Существует несколько вариантов нивелирования гендерно-окрашенной лексики:

- 1) перефразировать текст, сохраняя основные авторские идеи;
- 2) добавлять личный комментарий, например, фраза Томаса Джефферсона «*All men are created equal*» соответствовала эпохе правления третьего президента США. В настоящее время корректным является употребление слова *people* вместо контекстного синонима *men*;
- 3) избегать гендерных стереотипов и «сексистской» лексики при передаче содержания.

Подбор дидактического материала должен соответствовать одному или нескольким из следующих критериев:

- 1) материал должен содержать информацию о мужчинах и женщинах в равных пропорциях (где представляется возможным);
- 2) материал должен отражать гендерное равенство, представляя мужчин и женщин в традиционных и нетрадиционных видах деятельности;
- 3) гендерно-окрашенные тексты содержат материал для обсуждения гендерных ролей и гендерного равенства и должны представляться в соответствующем историческом контексте, дополняться другими (гендерно-нейтральными) текстами;
- 4) учебники, тексты, видео- и аудиоматериалы должны показывать мужчин и женщин активно участвующих в различных ситуациях дома, на работе, во время досуга;
- 5) приводимые примеры не должны содержать гендерные стереотипы, количество женских и мужских имен должно быть пропорционально;
- 6) предлагаемый материал должен поддерживать и стимулировать высокую познавательную активность, иметь ценностную значимость для студенческой аудитории.

Приведем некоторые методические рекомендации и примеры формирования гендерно-нейтрального дискурса при замене местоимений *he*, *his* в предложениях, когда пол индивидуума не идентифицируется языковыми средствами:

а) употребление местоимений *he* или *his* исключает женское участие в событиях, если контекст предложения относится к представителям обоих полов. Например: **avoid exclusionary forms such as** – *If a student studies hard, he will succeed*; **choose inclusionary alternatives** – *If a student studies hard, he or she will succeed. If a student studies hard, she or he will succeed. Students who study hard will succeed*;

б) иногда можно отказаться от употребления местоимения *his* или заменить его артиклем: **avoid exclusionary forms such as** – *The average student is worried about his grades. When the student hands in his paper, grade it immediately*; **choose inclusionary alternatives** – *The average student is worried about grades. When the student hands in the paper, grade it immediately*;

в) использование множественного числа: **avoid exclusionary forms such as** – *Give the student his grade right away. Ask the student to turn in his work as soon as he is finished. Each student will do better if he has a voice in the decision*; **choose inclusionary alternatives** – *Give the students their grades right away. Ask students to hand in their work as soon as they are finished. Students will do better if they have a voice in the decision*;

г) замена местоимений первого и третьего лица местоимениями третьего лица: **avoid exclusionary forms such as** – *As a teacher, he faces excessive paperwork daily. When a teacher asks a question, he seeks student response*; **choose inclusionary alternatives** – *As teachers, we face excessive paperwork daily. When you ask your students a question, you are asking for student response*;

д) использование лексем *one/one's* вместо *he/his*. Например: **avoid exclusionary forms such as** – *He might wonder what his response should be*; **choose inclusionary alternatives** – *One might wonder what one's response should be*;

е) употребление пассивного залога: **avoid exclusionary forms such as** – *Each student should hand in his paper promptly. The average citizen pays his taxes promptly*; **choose inclusionary alternatives** – *Papers should be handed in promptly. Taxes are paid promptly by the average citizen*;

ж) употребление группы причастия вместо местоимений третьего лица: **avoid exclusionary forms such as** – *Listen to the two-year-old as he uses his short, simple sentences to communicate*; **choose inclusionary alternatives** – *Listen to the two-year-old using short, simple sentences to communicate*;

и) отказ от употребления неопределенного местоимения (recast the sentence to avoid using the indefinite pronoun): **avoid exclusionary forms such as** – *When everyone contributes his own ideas, the discussion will be a success. Does everybody have his book?*; **choose inclusionary alternatives** – *When all the students contribute their own ideas, the discussion will be a success. Do all of you have your books? Use both pronouns (he or she; her or his)*; **avoid exclusionary forms such as** – *When everyone contributes his own ideas, the discussion will be a success. Does everybody have his book? Each student will do better if he has a voice in the discussion*; **choose inclusionary alternatives** – *When everyone contributes her or his own ideas, the discussion will be a success. Does everybody have his or her book? Each student will do better if she or he has a voice in the discussion* (use the plural pronoun when the indefinite referent is clearly understood to be plural); **avoid exclusionary forms such as** – *When everyone contributes his own ideas, the discussion will be a success. Does everybody have his book?*; **choose inclusionary alternatives** – *When everyone contributes their own ideas, the discussion will be a success. Does everybody have their book?*; **use of the singular they/their form** (this construction is becoming increasingly acceptable. However, classroom teachers need to be aware that state and/or national assessments may not regard this construction as correct); **avoid exclusionary forms such as** – *Does each student have his book?*; **choose inclusionary alternatives** – *Does each student have their book?*

Предложенные примеры демонстрируют способ трансляции гендерного знания и формируют гендерную культуру. При определении содержания обучения иностранному языку важное место должны занимать следующие показатели: толерантное отношение к другому; непринятие гендерных стереотипов и любых форм дискриминации; умение идентифицировать, понимать и решать проблемы разногоендерных групп; способность руко-

водствоваться ценностями гендерной культуры; удовлетворенность в организуемом процессе по формированию гендерного взаимодействия; положительный психологический климат; способность к сопереживанию.

Названные критерии закладывают основу последовательных действий процесса обучения иноязычному общению студентов.

Литература

1. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения / Шон Берн. – СПб. : Еврознак, 2007. – С. 61.
2. Витт И. В. Об эмоциях и их выражении (к проблеме выражения эмоций в речи) / И. В. Витт // Вопросы психологии. – 1964. – № 3. – С. 14–18.
3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации / А. В. Кирилина. – М., 2002. – С. 9–11.
4. Потапов В. В. Современное состояние гендерных исследований в англоязычных странах / В. В. Потапов // Гендер как интрига познания. – М., 2002. – С. 94–98.
5. Henly N. M. What we know and don't know about sex bias in language? // Psychological perspectives. – New-York : Springer-Verlag. – P. 59–78.

Лисова І. І., Вітохіна О. О., Волкова О. В. Мова і культура: гендерний дискурс

У статті розглянуто проблему вивчення гендерної диференціації мови, що дозволяє визначити гендерний дискурс як мовну взаємодію учасників діалогу в змішаних комунікативних парах / групах.

Ключові слова: гендерна культура, гендерний дискурс, гендерологія.

Lysova I. I., Vitokhina O. A., Volkova O. V. Language and culture: gender discourse

The article considers the problem of gender language differentiation. It allows defining gender discourse as verbal interaction in the mixed groups of communicative partners.

Key words: gender culture, gender discourse, gender study.

ПАРАДИГМА СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ И АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ

В статье рассматривается парадигма сложного предложения и актуальное членение высказывания, анализируются сложные предложения с фиксированной парадигмой и сложные предложения со свободной парадигмой.

Ключевые слова: парадигма сложного предложения, актуальное членение, порядок предикативных единиц.

Как известно, синтаксическую парадигму составляют ряды оппозиций форм предложения, выявляющие категории целевой направленности высказывания, утверждения, модальности, времени, лица и числа. Синтаксическая парадигматика опирается на понятие вариативности как общего свойства, заложенного в самом устройстве языковой системы, как способа существования и функционирования единиц языка. Парадигма сложного предложения является неизмеримо более сложной, чем парадигма простого предложения, потому что сложное предложение состоит минимум из двух предикативных частей, способных к парадигматическому формоизменению. Л. Ю. Максимов пишет, что «...состав глагольной парадигмы сложного предложения во много раз превосходит в количественном отношении состав парадигмы простого предложения» [6, с. 4]. Между тем до сих пор нет исследования, в котором бы принцип парадигматического описания применялся к сложному предложению последовательно. В. А. Белошапкина, характеризуя сложное предложение как «полипредикативное» (в отличие от «монопредикативного», простого), справедливо замечает: «Между частями сложного предложения, каждая из которых имеет свою предикативную основу и обладает категориями объективной модальности и синтаксического времени, устанавливаются определенные соотношения модально-временных планов, которые составляют основу целостности сложного предложения как единой синтаксической структуры» [2, с. 22].

Необходимо отметить, что за конкретными информативными элементами высказывания в речевой цепи, разносящими и передаваемое содержание по грациям соотносительной важности его смысловых составляющих, стоят обобщенные, типизированные конструкции. Их функциональное назначение состоит в том, чтобы выявить содержательный центр высказывания в разграничении с исходным пунктом передаваемого содержания.

Конструкционная, т. е. собственно языковая часть явления актуального членения предложения (в отличие от его конкретной, информативно-речевой стороны) не в меньшей мере принадлежит синтаксису, чем прочие конструкционные составляющие языка, распределяемые соответственно разным признакам их формы и содержания по различным синтаксическим категориям (например, категории синтаксической модальности, субъектно-объектного отношения, сочинения, подчинения и т. д.). При этом главным, определяющим звеном всего аспекта актуального членения является его ремовыделяющая функция, поскольку высказывание строится именно для того, чтобы передать сведения, приуроченные к его центральной информативной части (реме) [1; 5].

Поскольку совокупность актуальных членений как коммуникативная парадигма предложения есть однозначно дифференцированная репрезентация потенциальных смыслов его многозначного грамматического членения, то бинарность актуального членения отражает двучленность выражаемого им суждения. Как пишет И. Г. Гамидов, «двучленность актуализации (актуальной оппозиции) есть не что иное, как прямое следствие оппозиции анализ – синтез, непременно реализующийся между говорящим и слушающим» [3, с. 96].

Актуальное членение предложения, в противоположность фразово-зависимому (номинативному) членению предложения, относящемуся к развертывающему аспекту парадигматического синтаксиса, включается в парадигматический синтаксис как важная составная часть его преобразующего аспекта [7, с. 62]. В этом выявляется принципиальная разница между указанными сторонами предложения, сопоставление которых в терминах

двух видов членения оказывается несколько нивелирующим их соотносительное место в системе языка. Соотношение между данными сторонами предложения таково, что актуальное членение предложения накладывается на его номинативное членение, компоненты которого через соответствующую формальную процедуру получают либо тематический, либо рематический статус, выражая этим функциональную семантику информативной перспективы в контексте разворачивающейся речи.

По парадигме формы двухкомпонентные сложные предложения позволяют противопоставить два типа: предложения с фиксированной парадигмой и предложения со свободной парадигмой. Например, двухкомпонентные сложноподчиненные предложения, компоненты которых соединены союзом *так что* обладают фиксированным порядком расположения компонентов и, следовательно, парадигма их формы является фиксированной, представленной лишь одной формой: *В комнате было холодно-вато и темно, так что днем приходилось включать лампочку* (Д. Гранин. Искатели). Двухкомпонентные сложные предложения, компоненты которых связаны союзом *так как* обладают свободной парадигмой: *Так как Каштанка взвизгнула и попала ему под ноги, то он не мог не обратить на нее внимание* (А.Чехов. Каштанка). – *Он не мог не обратить на нее внимание, так как Каштанка взвизгнула и попала ему под ноги.*

Каждое сложное предложение с отчетливыми причинно-следственными отношениями представляет собой как бы обратимую конструкцию, в которой в зависимости от коммуникативной задачи акцентируется внимание то на причине, то на следствии. Изменяя место прикрепления союза и сам союз, в предложении с той же структурой компонентов можно выразить то причину, то следствие. Например: *Погода была холодная, ветреная, так что сугробы намело выше окон* (Л. Толстой. Семейное счастье). Ср.: *Так как погода была холодная, ветреная, сугробы намело выше окон.* Допустимо и такое преобразование: *Сугробы намело выше окон, так как погода была холодная, ветреная.*

Причинно-следственные отношения могут быть выражены и

в предложениях, компоненты которых связаны союзом *и*, и в бессоюзных сложных предложениях. Проведем эти преобразования.

Предложение *Погода была холодная, ветреная, и сугробы намело выше окон* следует отнести к типу с недифференцированными причинно-следственными отношениями.

Проведем еще два преобразования: 1. *Погода была холодная, ветреная, сугробы намело выше окон.* 2. *Сугробы намело выше окон: погода была холодная, ветреная.*

Первое из предложений с бессоюзной связью, как и предложение, компоненты которого соединены союзом *и*, отнесем к недифференцированному типу с причинно-следственными отношениями между компонентами, второе – к бессоюзным предложениям с причинными отношениями, так как компонент со следственным значением не может находиться в препозиции.

Если спорное слово констатирующе-сообщающего значения распространено, предложение является абсолютно гибким. При изменении порядка частей сложноподчиненных предложений с изъяснительным придаточным, например, изменяется актуальное членение: основная коммуникативная нагрузка переходит на распространитель предикативной основы главной части: [Конечно, работа врача ему очень много дала в этом отношении.] *Он / всегда говорил мне и профессору Россолимо, // что благодаря ей // область его наблюдений расширилась и обогатила его знаниями* (И. Бунин. О Чехове). – *Что благодаря ей область его наблюдений расширилась и обогатила его знаниями, / он / всегда говорил мне и профессору Россолимо.*

Здесь возможны и варианты: *Что благодаря ей область его наблюдений расширилась и обогатила его знаниями, / он мне и профессору Россолимо // говорил всегда.* – *Что благодаря ей область его наблюдений расширилась и обогатила его знаниями, / он мне и профессору Россолимо // всегда говорил.*

Наблюдения показывают, что актуальное членение дано конкретной ситуацией и целью сообщения, иначе говоря, актуальной информацией, которую говорящий стремится передать, т. е. факторами, которые стоят вне самого предложения. Однако

одновременно актуальное членение предопределяется, с большей или меньшей вероятностью, лексико-семантической структурой самого предложения, синтаксическим, лексическим характером компонентов и степенью их индивидуализированности, то есть факторами, стоящими внутри самого предложения.

Информация, взятая в узколингвистическом смысле семантического понятия, может быть определена как семантика, передаваемая языковыми элементами в акте речевого общения. Отсюда, различая, с одной стороны, парадигматическую семантику, выявляемую элементами языка в системных соотношениях с другими элементами, и, с другой стороны, речевую информацию, передаваемую элементами языка с помощью своей семантики, можно говорить о соотносительной информативной ценности этих элементов в акте коммуникации [4].

Свойства сложного предложения определяются его природой, тем, что оно одновременно является единицей языка и речи. Это отражается и на характере расположения его компонентов [8, с. 12]. Если фиксированный и свободный порядок расположения компонентов отражает природу сложного предложения как единицы языка и определяется исторически сложившимися языковыми нормами, формировавшимися под влиянием как экстралингвистических, так и внутрилингвистических факторов, то сама реализация возможности, создаваемой свободным порядком расположения компонентов, отражает природу сложного предложения как единицы речи и определяется конкретной речевой ситуацией, подчиненной действию различных факторов, в частности необходимостью актуализировать, поставить в смысловой фокус сложного предложения сообщенное в том или ином компоненте.

Сопоставительный анализ сложных предложений с разным порядком частей показывает, что степень коммуникативной «нагруженности» элемента не зависит ни от его характеристики по признаку «данное» / «новое», ни от способа лексико-семантического выражения единиц, ни от степени их распространенности. Взаимосвязанными и взаимообусловленными оказываются степень коммуникативной «нагруженности» элементов и их

место в структуре предложения. Вследствие этого перестановка элементов невозможна без изменения коммуникативной структуры предложения: это изменение заключается в перераспределении коммуникативной нагрузки между компонентами актуального членения.

В сложноподчиненных предложениях с придаточным причины форма повелительного наклонения может употребляться только в главной части, а в сложноподчиненных с придаточным следствия – только в придаточной, например: *Только скорее напиши, так как очень возможно, что я скоро выеду* (А. Чехов. Письма). Ср.: *Очень возможно, что я скоро выеду, так что скорее напиши*. Это объясняется тем, что непосредственное выражение побуждения может нуждаться в каких-то мотивировках, но само мотивировкой быть не может. Таким образом, зеркальное отражение парадигмы предложений с придаточной частью причины парадигмой предложений с придаточной частью следствия убеждает в том, что в этих случаях мы имеем дело с парадигмами иного качества, нежели рассмотренная выше свободная и немотивирующая парадигма.

Следует отметить, что предложения не только с одинаковым составом компонентов актуального членения, но и с неодинаковым порядком слов в теме, не являясь принципиально различными коммуникативно-синтаксическими типами, в то же время не являются и коммуникативно-тождественными. Их принципиальное сходство – в общности основного коммуникативного задания, реализуемого ими, различие же этих предложений состоит в неодинаковой степени коммуникативной значимости соответствующих друг другу единиц в составе темы и не зависит от стилистического употребления или употребления их в различных формах речи.

Порядок предикативных частей и словопорядок в них, а также фразовое ударение участвуют в формировании экспрессивных и коммуникативных вариантов сложного предложения. Система коммуникативных и экспрессивных вариантов образует коммуникативную парадигму сложного предложения.

Таким образом, парадигматика предстает как область закономерного варьирования языковых единиц, в частности форм предложения в процессе их функционирования. Подобно тому, как слово выступает в составе предложения в зависимости от своей функции в весьма многоликой форме, так и предложение, входя в определенный контекст, меняет свой облик, поворачиваясь своими гранями к окружающему контексту, обнаруживая при этом структурную гибкость, перестраивая ее для выполнения своих коммуникативных функций, в том числе и для целей коммуникативного развертывания мысли. «Сила» парадигмы актуального членения зависит от типа предложения, характера его модели, наличия / отсутствия факультативных компонентов.

Литература

1. Абдуллаев К. М. Актуальное членение предложения в азербайджанском языке // Советская тюркология. – 1983. – № 1. – С. 61–75.
2. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
3. Гамидов И. Г. Философия грамматики афоризмов и пословиц. – Баку : Сабах, 2001. – 290 с.
4. Гуревич В. В. Актуальное членение предложения в его разных проявлениях // Вопросы языкознания. – 2004. – № 3. – С. 69–87.
5. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
6. Максимов Л. Ю. О парадигматике сложноподчинённого предложения // Русский язык в национальной школе. – 1968. – № 1. – С. 3–11.
7. Михайлов Л. М. О «коммуникативной» синтаксической парадигме // Лингвистические проблемы текста : сб. науч. трудов. – М. : МГПИИЯ, 1983. С. 59–65.
8. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – М. : Наука, 2006. – 243 с.

Мамедов Н. Ш. Парадигма складного речення й актуальне членування

У статті розглянуто парадигму складного речення й актуальне членування висловлювання, проаналізовано складні речення з фіксованою парадигмою та складні речення з вільною парадигмою.

Ключові слова: парадигма складного речення, актуальне членування, порядок предикативних одиниць.

Mammadov N. Sh. The paradigm of a composite sentence and actual division

The paradigm of composite sentence and actual division of the statement in the modern Russian language are considered in the given article. Composite sentences with fixed and free paradigm are analysed as well.

Key words: paradigm of composite sentence, actual division, order of predicative units.

Н. С. Сухачова
Україна, Полтава

**ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ МАКРОКОНЦЕПТУ
MANAGEMENT В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Стаття присвячена вивченню засобів вербалізації макроконцепту MANAGEMENT в англomовній картині світу. Виявлені засоби об'єктизації базових концептів англomовної концептосфери менеджменту розкривають понятійний зміст англomовного макроконцепту MANAGEMENT.

Ключові слова: концепт, англomовна концептосфера менеджменту, базовий концепт, засоби вербалізації.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень актуальною є проблема пошуку пояснень того, як у мовних, зокрема лексичних одиницях, відображено бачення світу людською свідомістю. Дослідженню можливостей вербалізації концептуальної інформації присвячено багато праць сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців [1; 3; 6; 7; 8].

Актуальність розвідки визначається загальною тенденцією антропоцентрично спрямованих сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення вербалізованих структур знань про діяльність людини. Метою статті є виявлення засобів вербалізації макроконцепту MANAGEMENT у сучасній англійській мові. Поставлена мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань: 1) описати семантичний обсяг макроконцепту MANAGEMENT; 2) репрезентувати значення досліджуваного макроконцепту шляхом аналізу лексикографічних дефініцій; 3) виявити похідні лексеми, які залучають ім'я концепту, його синонімічний ряд, а також синтагми, що включають ім'я концепту чи його частиномовні деривати; 4) проаналізувати мовне вираження базових концептів, які розкривають понятійний зміст англомовного макроконцепту MANAGEMENT.

Концепт розглядається нами як складна, динамічна структурно-сміслова ментальна одиниця людської свідомості, яка є способом категоризації знання й має вербальне вираження. Проаналізувати структуру й сутність концепту можна лише на основі когнітивного аналізу, що передбачає дослідження системних значень та лексичних одиниць, які вербалізують концепт. Однак, слід зазначити, що аналіз сукупності всіх мовних і мовленнєвих засобів вираження концепту розкриває лише частину змісту концепту.

Понятійний зміст макроконцепту MANAGEMENT як процесу управління на мовному рівні репрезентований його номінацією, низкою похідних афіксальних лексем (іменників, прикметників та дієслів), утворених від твірних основ та дериватів-комполітивів, що залучають ім'я концепту, його синонімічним рядом, а також синтагмами, що включають ім'я концепту чи його частиномовні деривати.

Іменник *management* як засіб номінації концепту утворився від дієслова *to manage* «управляти», «керувати», «завідувати» за допомогою суфікса романського походження *-ment* зі значенням «акту чи процесу виконання тієї дії, на яку вказує основа». Концепт співвідноситься з планом вираження його лексико-семантичної парадигми. Вербалізаторами макроконцепту

MANAGEMENT є лексеми *administration, control, direction, leadership*, оскільки в ході семного аналізу їх словникових значень у смислових структурах виявлено спільні компоненти, які співвідносяться зі смисловими компонентами лексеми *management*, що слугує на позначення макроконцепту MANAGEMENT.

Смисловий потенціал макроконцепту MANAGEMENT на мовному рівні розкривають похідні лексеми, які виражають поняття, що належать безпосередньо до процесу управління. Афіксальні лексеми є когнітивними структурами, значення яких модифіковане значенням твірної основи дієслова *to manage* та афікса, що, маючи власне значення, зараховує слово до тієї чи тієї частиномовної категорії.

На мовному рівні похідні афіксальні лексеми, що об'єктують макроконцепт MANAGEMENT, представлені:

1) основами афіксальних іменників: *manager* – менеджер, керівник, завідувач, директор, *sub-manager* – помічник керівника, *malmanagement (mismanagement, maladministration)* – неефективне управління, незадовільне управління, *euromanager* – євроменеджер, *managerism (managerialism)* – концепція менеджеризму), *managerialist* – менеджерист, *managership* – управління, керівництво (сукупність прийомів взаємодії з людьми та процесами в процесі вирішення управлінських завдань); посада керівника (як сукупність прав, привілеїв та обов'язків);

2) основами афіксальних прикметників: *manageable* – що піддається управлінню, *unmanageable (manageless)* – що погано піддається управлінню, *managerial* – управлінський, менеджерський, адміністративний, *managed* – яким управляють чи керують, *unmanageable* – некерований, що важко піддається контролю (управлінню), *undermanaged* – яким погано неефективно керують, *managing* – керівний, виконавчий, який управляє (розпоряджається);

3) основою суфіксального дієслова: *mismanage* – погано керувати, неправильно, неефективно керувати, *co-manage* – спільно управляти;

4) основою композита: *manageback* – збереження керівництва (операція, під час якої одна сторона продає активи другій

стороні, продовжуючи виконувати функції управління цими активами за певну винагороду).

Зміст макроконцепту MANAGEMENT розкриває вісім базових концептів англomовної концептосфери менеджменту. Концепт FUNCTION включає низку взаємопов'язаних дій, кожна з яких сама по собі є процесом: планування, організація, мотивація, контроль (*planning, organizing, motivating / leading, controlling*). Його вербалізаторами є суфіксальний іменник *function* та його синоніми, які на мовному рівні представлені: 1) непохідними основами (*role, task*) та 2) суфіксальними основами (*activity, duty*).

Суб'єкт макроконцепту MANAGEMENT як процесу професійної діяльності на мовному рівні представлений основою похідного суфіксального іменника *manager*, значення якого модифіковано значенням твірної основи – дієслова *to manage* та афікса романського походження зі значенням «агентивності; кваліфікативності». Суб'єкт досліджуваного концепту утворює широке семантичне поле, що репрезентується: 1) непохідними основами (*boss, head, chief*); 2) основами суфіксальних термінів (*director, entrepreneur, leader, administrator, controller, comptroller, superintendent, executive, official, organizer, supervisor, chairman, governor, businessman*). Суб'єкти процесу управлінської діяльності можуть бути об'єднані в похідних термінопоняттях на позначення керівників як єдиного цілого, адміністративно-управлінського апарату в різних сферах професійної діяльності людини, що на мовному рівні представлені основами суфіксальних одиниць: *the management (management)* – адміністративно-управлінський апарат, *direction, directorship, director* – рада директорів, *governance* – правління, керівний орган.

Синонімом лексеми *manager* у значенні 'директор', 'керівник' є словосполучення *chief executive officer (CEO)*, яке поступово замінює термін *managing director* – генеральний директор, головний менеджер. За аналогією до словосполучення *chief executive officer* – генеральний директор (компанії); головна посадова особа (компанії) (1975 р.) – утворилися нові поняття на позначення менеджерів, які відповідають за різні ділянки роботи

в організації, наприклад: *chief finance officer* – менеджер, відповідальний за фінансові справи компанії, *chief content officer* – адміністратор, менеджер, відповідальний за ефективність функціонування веб-сайта корпорації, *chief risk officer* – менеджер, відповідальний за захист корпорації від потенційних ризиків [2, с. 112]. Цей процес утворення нових понять за аналогією можна характеризувати так: нове поняття концептуалізується на основі подібних (уже наявних) концептів. Концепт належить до певного класу понять, у якому переосмислюється, тобто утворюється когнітивна семантична структура на підставі словотворчого значення [5, с. 136].

У нашому дослідженні виявлено три об'єкти макроконцепту MANAGEMENT. Об'єкт макроконцепту MANAGEMENT – концепт SUBORDINATE на мовному рівні представлений іменником *subordinate* (підлеглий), що утворився від прикметника шляхом конверсії та акумулював найменування на позначення осіб, на яких спрямована діяльність суб'єкта макроконцепту MANAGEMENT. Найбільш загальні та найбільш розповсюджені найменування на позначення об'єкта макроконцепту MANAGEMENT на мовному рівні репрезентовані: непохідними основами (*staff, team*); основами афіксальних термінів (*employee, worker, laborer, personnel*), основами композитів (*workforce, manpower*), семантичними дериватами (*blue-collar, pink-collar*) та словосполученнями (*human resources, labor force*). У зв'язку з невідповідністю новій концепції у сфері управління людськими ресурсами найбільш розповсюджені донедавна терміни *worker* та *laborer* детермінологізуються та витісняються зі сфери активного вжитку терміносистеми менеджменту [3, с. 123–130]. Замість цих термінів усе частіше починає вживатися термін *employee*, що служить підтвердженням нової концепції: *робітник* – це партнер; між керівником та робітником мають бути партнерські відносини.

Згідно з інноваційною філософією в галузі управління людськими ресурсами відбувається витіснення зі сфери вживання низки термінів, які концептуально не відповідають принципам цієї філософії, є «політично некоректними», викликають

негативні асоціації з «класовими» відносинами та містять у своїй семантиці ідеологічну конотацію. Поступова заміна синонімічних термінів *personnel*, *workforce*, *manpower*, *labor force* / *labor power* на позначення працівників на термін *human resource* має глибокий філософський зміст: усвідомлення провідної ролі людського фактора в промисловості.

Об'єкт макроконцепту MANAGEMENT концепт PRODUCTION вербалізується іменником *production*, утвореним від дієслова *to produce* шляхом суфіксації, та його синонімами, які на мовному рівні представлені основами афіксальних лексичних одиниць (*manufacturing*, *making*, *fabrication*, *creation*).

Об'єктом макроконцепту MANAGEMENT є також концепт ORGANIZATION, який вербалізується іменником *organization*, що утворився від дієслова *to organize* шляхом суфіксації, та його синонімами на мовному рівні, які репрезентовані: 1) непохідними основами (*concern*, *firm*); 2) основами афіксальних термінів (*institution*, *establishment*, *association*, *company*, *enterprise*, *corporation*, *business*, *outfit*, *agency*).

Концепт ENVIRONMENT представлений іменником *environment*, який утворився від дієслова *to environ* шляхом суфіксації, та його синонімами на мовному рівні, репрезентованими основами афіксальних лексичних одиниць (*surrounding*, *condition*, *setting*, *current employees*, *management*, *corporate culture*, *changing factors*).

Базовий концепт GOAL англomовної концептосфери менеджменту вербалізується іменником *goal*, який є результатом семантичної деривації, та його синонімами, що на мовному рівні представлені: 1) непохідними основами (*aim*, *object*); 2) основами суфіксальних термінів (*objective*).

Мовним актуалізатором концепту RESULT є основа непохідного іменника *result* як результат конверсії та його синонімічна парадигма, що включає: 1) непохідні основи (*effect*, *issue*); 2) основи афіксальних термінів (*consequence*, *outcome*).

Отже, понятійна організація макроконцепту MANAGEMENT, яка складається з базових концептів MANAGER, FUNCTION, SUBORDINATE, PRODUCTION, ORGANIZATION,

ENVIRONMENT, GOAL, RESULT, на мовному рівні репрезентована: 1) номінацією макроконцепту, низкою похідних афіксальних лексем (іменників, прикметників та дієслів), утворених від твірної основи та дериватів-комполітів, що репрезентують ім'я концепту, його синонімічним рядом, а також синтагмами, що включають ім'я концепту чи його частиномовні деривати; 2) номінаціями базових концептів досліджуваної концептосфери та їхніми загальними й найбільш уживаними синонімами у формі непохідних, афіксальних лексем, комполітів, семантичних дериватів.

Перспективний напрямок подальших досліджень убачаємо в дослідженні інноваційних засобів об'єктивації базових концептів англомовних концептосфер.

Література

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической системе языка : монография / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник / Ю. А. Зацний. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.
3. Извольская И. В. Синонимический аспект семантики англоязычных терминов социального менеджмента / И. В. Извольская // Проблемы филологии: язык и литература. – 2010. – № 4. – С. 123–130.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в осознании мира : монография / Е. С. Кубрякова. – М. : Язык славянской культуры, 2004. – 555 с.
5. Полужин М. М. Функціональний і когнітивний аспект англійського словотворення / М. М. Полужин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 358 с.
6. Jackendoff R. What is concept? / R. Jackendoff // Frames, Fields, and the Contrasts. New essays in Semantics find Lexical Organization. – Hillsdale : [s. n.], 1992. – Р. 204 – 306.
7. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analyses / A. Wierzbicka – Ann Arbor, MI: Karoma, 1985. – 368 p.

8. Soames S. What is Meaning? / S. Soames. – Princeton. : Princeton University Press, 2010. – 144 p.

Сухачова Н. С. Средства вербализации макроконцепта MANAGEMENT в англоязычной картине мира

Статья посвящена изучению средств вербализации макроконцепта MANAGEMENT в англоязычной картине мира. Анализированные средства объективации базовых концептов англоязычной концептосферы менеджмента раскрывают понятийное содержание англоязычного макроконцепта MANAGEMENT.

Ключевые слова: концепт, англоязычная концептосфера менеджмента, базовый концепт, способы вербализации.

Sukhachova N. S. Means of verbalization of the macroconcept MANAGEMENT in the English picture of the world

The article focuses on the means of verbalization of the macroconcept MANAGEMENT in the English picture of the world. The means of verbalization of the basic concepts in the English management concept sphere are analysed.

Key words: concept, English management concept sphere, basic concept, means of verbalization.

Н. І. Тихоненко
Україна, Полтава

РИТОРИКА ЯК АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджено різні форми переконливої комунікації в реальних ситуаціях професійного спілкування, подано методичні рекомендації щодо розвитку в майбутніх фахівців умінь та навичок майстерно створювати й виголошувати публічні промови.

Ключові слова: риторика, переконлива комунікація, ораторський стиль, граматичне конструювання висловлювання, засоби спілкування.

Сьогодення вимагає від кожного вмінь коректно спілкуватися з однолітками, рідними, переконливо вести дискусію, цікаво й грамотно виступати перед аудиторією.

Формування цих умінь передбачає вивчення курсу «Риторика» старшокласниками. Володіння мистецтвом слова – один зі складників досягнення успіху в багатьох професіях. У навчальній діяльності майбутніх студентів риторична майстерність відіграє важливу роль, оскільки дає змогу на високому рівні представити науковий проект чи дослідницьку роботу, цікаво побудувати усну відповідь на заняттях. Особливо це необхідно учням, котрі планують пов'язати своє майбутнє з журналістикою, юриспруденцією та маркетингом, які забезпечують формування світоглядних позицій для розвитку суспільства.

Риторика як наука й мистецтво ефективної усної переконливої комунікації, безумовно, є підґрунтям для підвищення рівня професіоналізму лідерів у різних сферах діяльності. Успіх справи залежить від умінь оратора вибудувати й виголосити промову. Французький письменник ХХ ст. П. Клодель свого часу дуже влучно зазначив: «Треба говорити голосно, щоб тебе почули. Треба говорити тихо, щоб тебе послухали». Отже, кожен повинен мати риторичну підготовку.

Мета запропонованої розвідки – розглянути різні форми ефективної переконливої комунікації в нестандартних ситуаціях спілкування, розробити методичні рекомендації щодо формування в майбутніх студентів умінь і навичок майстерно створювати та виголошувати публічні промови.

Запропонований матеріал зорієнтований на потреби сучасної освіти – навчання ефективної технології комунікації, що є безумовним свідченням комунікативної компетентності сьогоденішнього молодого покоління і враховує сучасні наукові здобутки в осмисленні таємниць мистецтва висловлювання та впливу на аудиторію.

Сучасна методика навчання старшокласників риторики спрямована на формування риторичної компетенції майбутньої високоосвіченої особистості.

Для реалізації цієї мети визначено такі завдання: 1) удосконалити формування комунікативної компетенції молоді; 2) роз-

винути такі вміння: володіти аргументованим, впливовим, розгорнутим монологічним мовленням (розповідь, повідомлення, пояснення, лекція тощо); вести ефективну, конструктивну бесіду з позицій культурної, високоосвіченої людини; виробляти й удосконалювати власний авторський образ, ораторський стиль; доречно використовувати мовні й позамовні (жести, міміка тощо) засоби спілкування.

Спираючись на власний педагогічний досвід та вивчення відповідної науково-методичної літератури, пропонуємо методичні рекомендації щодо викладання риторики як складника курсу української мови:

1. З огляду на профільну диференціацію літературної мовної освіти, потрібно надавати перевагу самостійній пізнавальній діяльності молоді, розвитку творчих здібностей, ініціативності, умінню працювати з інформацією, критично оцінювати її, формувати й аргументувати власну думку, загальнолюдську моральну позицію стосовно життєвих подій та явищ суспільно-політичного життя.

2. З метою формування в учнів комунікативної компетенції, доцільно звертати увагу на: добір лексичного варіанта слова; вибір стилю мовлення; граматичне конструювання висловлювання; правильну вимову звуків та їх поєднання; логіко-композиційне конструювання тексту; урахування реакції слухачів на мовлення.

3. У процесі підготовки й проведення занять пропонувати старшокласникам виконувати такі види робіт: здійснювати взаємо- й самоаналіз індивідуального мовлення, аналізувати риторичні тексти, готуватися до публічних виступів, виголошувати промови, виступати на конкурсах промов, аналізувати й оцінювати промови, учитися проводити конференції, семінари, круглі столи, брати участь в обговоренні питань.

4. Необхідно навчати старшокласників обирати тему, визначати ідею, мету, стиль і жанр висловлювання, добирати та систематизувати відповідні матеріали, укладати бібліографію; правильно структурувати й оформлювати виступ із використанням засобів виразності мови; відпрацьовувати поставу, міміку, жести (невербальні засоби), інтонацію під час власної промови.

5. Для вдалого публічного виступу варто формувати вміння старшокласників образно подавати інформацію, використовувати яскраві приклади, емоційно висловлювати думку, робити висновки, переходити від однієї частини виступу до іншої, зв'язно й логічно презентувати інформацію.

6. Формувати рефлексивні вміння старшокласників аналізувати, коригувати та оцінювати публічні виступи.

7. На заняттях риторики викладач повинен лише скеровувати дії, забезпечуючи участь кожного в обговоренні питань, веденні дискусії чи полеміки.

8. Рекомендуємо виконувати вправи для формування культури мови, підкреслювати необхідність уникати під час виступу мовних помилок, найпоширеніші з яких: неправильне наголошування слів (від наголосу може залежати семантика слова); порушення лексичних мовних норм (незнання точного значення слова) та ін.

Найвищий прояв майстерності публічного виступу – це контакт зі слухачами, тобто спільність психічного стану оратора й аудиторії. Ставлення оратора до предмета промови, його зацікавленість, переконаність викликають у слухачів відповідну реакцію. Як говориться в прислів'ї, «слово належить наполовину тому, хто говорить, і наполовину тому, хто слухає». Радимо встановити з аудиторією зоровий контакт і постійно підтримувати його.

Увагу слухачів необхідно підтримувати за допомогою таких ораторських прийомів:

- прийом запитання – відповіді. Оратор ставить запитання й сам на них відповідає, висловлює сумніви, наводить переконливі аргументи та робить відповідні висновки;

- прийом монолог – діалог (полеміка) дозволяє залучити до процесу обговорення окремих учасників й активізувати їхню зацікавленість;

- прийом створення проблемної ситуації. Слухачам пропонується ситуація, яка викликає запитання «Чому?», що стимулює їхню пізнавальну активність;

– прийом новизни інформації, продукування гіпотез, який спонукає аудиторію до логічного мислення.

Пропонуємо на заняттях з риторики вчити старшокласників таких правил:

1) *для мовця*: доброзичливо ставитися до співрозмовника; поважати адресата; виявляти доречну в певній ситуації ввічливість (ураховувати стать, вік, службовий чи суспільний статус тощо); уникати надмірної категоричності; не ставити в центр уваги своє «Я»; не нав'язувати свої думки й оцінку подій; уміти обирати доречну тему для розмови; стежити за логікою викладу матеріалу; пам'ятати, що межа смислового сприйняття й концентрації уваги в слухача – обмежені; стежити за жестами, мімікою, манерою триматися під час розмови;

2) *для слухача*: уважно слухати мовця; толерантно й доброзичливо ставитися до нього; бути тактовним; намагатися не перебивати; уміти оцінювати мовлення співрозмовника, погоджуватися чи не погоджуватися з ним, відповідати на запитання.

Учасникам комунікації важливо вміти володіти собою. Вираз обличчя, манера ходи, постава (випростана чи згорблена), жестикуляція – усе це створює певне враження. Симпатія чи антипатія до оратора формується в перші хвилини.

Не варто спрямовувати погляд у вікно, у стелю або заплющувати очі під час виступу. Не потрібно дивитися й «крізь» людей байдужим, відчуженим поглядом. Досвідчений оратор спілкується так, що кожен слухач відчуває його погляд «саме на собі». Треба вчитися поступово переводити погляд з одного ряду облич на наступний, зосереджувати увагу на тих, хто зацікавлено слухає вас. Крім того, доцільно використовувати й такий прийом: час від часу повільно «малювати» очима цифру 8, що наче лежить горизонтально на рівні очей залу.

Отже, складниками риторичної компетенції необхідно вважати знання риторичних законів, стратегій і тактик, риторичних можливостей мовних засобів та закономірностей уживання їх у мовленні; володіння риторичними вміннями; громадянський (патріотичний) світогляд, що формується сім'єю, соціальним, природно-мовним і штучним середовищем; рефлексію.

Література

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 236 с.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
3. Мацько Л. І. Лінгвістична риторика / Л. І. Мацько // Наука і сучасність : зб. наук. пр. – К. : Логос, 1999. – Ч. 4. – С. 3 – 16.
4. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
5. Мацько Л. І. Українська мова в системі профільного навчання / Л. І. Мацько // Профільне навчання: теорія і практика : зб. наук. пр. за матеріалами методологічного семінару АПН України. – К. : Педпреса, 2006. – С. 105–109.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. <http://evartist.narod.ru/text10/68.htm>
8. <http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com/>
9. <http://pravouch.com/page/ritorika/ist/ist-23--idz-ax296.html>

Тихоненко Н. И. Риторика как аспект профессиональной коммуникации

В статье исследованы различные формы убеждающей коммуникации в реальных ситуациях профессионального общения, поданы методические рекомендации по развитию у будущих специалистов умений и навыков мастерски создавать и провозглашать публичные речи.

Ключевые слова: риторика, убеждающая коммуникация, ораторский стиль, грамматическое конструирование высказывания, средства общения.

Tykhonenko N. I. Rhetoric as an aspect of professional communication

Different forms of persuasive communication in real situations of professional activity are examined in the given article. Guidelines for

the development of the skills of creating and presenting public speeches at future specialists are given as well.

Key words: rhetoric, persuasive communication, orator style, grammar constructing of the expression, means of communication.

Л. М. Шиханцова, Л. В. Котлобаева
Беларусь, Гомель

РАЗВИТИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В СФЕРЕ БИЗНЕСА

В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями делового общения представителей различных социумов и формированием у менеджеров и предпринимателей кросс-культурной компетенции.

Ключевые слова: культура, межкультурная коммуникация, деловое общение, кросс-культурная компетенция.

В настоящее время человечество развивается по пути расширения взаимосвязи и взаимозависимости различных стран, народов и их культур. Этот процесс охватил различные сферы общественной жизни всех стран. Сегодня невозможно найти народы, которые не испытывали бы на себе воздействие со стороны культур других народов. Это выражается в бурном росте культурных обликов и прямых контактов между государственными учреждениями, социальными группами, общественными движениями и отдельными индивидами разных стран и культур. Расширение взаимодействия культур и народов делает особенно актуальным вопрос о культурной самобытности и культурных различиях. Культурное многообразие современного человечества увеличивается, и составляющие его народы находят всё больше средств, чтобы сохранять и развивать свою целостность и культурный облик. Эта тенденция к сохранению культурной самобытности подтверждает общую заинтересованность, состоящую в том, что человечество, становясь всё более взаимосвязанным и единым, не утрачивает своего культурного разнообразия. Сейчас становится чрезвычайно важным уметь определять куль-

турные особенности народов, чтобы понимать друг друга и добиваться взаимного признания. Обязательное условие успешного взаимодействия – развитие кросс-культурных компетенций.

Межкультурная коммуникация – это совокупность разнообразных форм отношений и общения между индивидами и группами, принадлежащими к разным культурам.

Деловое общение – самый массовый вид социального общения. Новые экономические и социальные условия побудили к коммерческой и организаторской деятельности широкие массы населения. Отсюда возникает необходимость обучения языковым формам делового общения, повышения лингвистической компетентности лиц, вступающих в социально-правовые отношения. Лингвистическая компетентность в рыночных условиях является важным компонентом общепрофессиональной подготовки менеджеров и предпринимателей. Умение вести переговоры, грамотно составлять текст документа – главные составляющие профессиональной культуры человека, принимающего решения. Деловое общение проникает во все сферы общественной жизни. В коммерческие, деловые отношения вступают предприятия всех форм собственности, частные предприниматели. Для менеджера речевая деятельность является важнейшей составляющей профессиональной деятельности. Коммуникации в деятельности менеджера занимают более 60 % рабочего времени.

Особенностью делового общения является его регламентированность, т. е. подчинённость установленным правилам и ограничениям. Эти правила определяются типом делового общения, его формой, степенью официальности, конкретными целями и задачами, которые стоят перед общающимися, а также национальными культурными традициями и общественными нормами поведения. Существуют особенности делового этикета и поведения представителей разных стран; зная все стороны этикета представителей тех стран, с которыми наиболее часто приходится контактировать в процессе предпринимательской деятельности, можно смело вступать в переговоры с иностранцами.

Важной особенностью делового общения является соблюдение его участниками ролевого амплуа. В процессе взаимодей-

ствия деловому человеку в разных ситуациях приходится быть и начальником, и подчинённым, и коллегой, и партнёром, и участником какого-либо мероприятия. Необходимо учитывать это и вести себя в соответствии с требованиями, предъявляемыми конкретной обстановкой и принятой ролью. Соблюдения ролевого амплуа в деловом общении упорядочивает, стабилизирует рабочий процесс и обеспечивает его эффективность.

Деловое общение возможно разделить на несколько видов: устное – письменное, диалогическое – монологическое, межличностное – публичное, контактное – дистантное и т. п. Все эти виды делового общения формируют характерные особенности деловой речи. Письменная деловая речь представляет официально-деловой стиль, а устная – различные формы смешанных стилевых образований. Монологическая речь больше похожа на книжную речь, а диалогическая – это разговорная речь. Дистантное общение (телефонный разговор, почтовое отправление, факс) отличается от контактного повышенным вниманием к интонационному рисунку речи, краткостью, регламентированностью использования жестикуляции.

Сегодня рамки делового общения расширяются. Реклама, светское общение становятся его неотъемлемой частью. Успех предприятия, дела во многом зависит от умения представить свои позиции в наиболее выгодном свете, заинтересовать партнёра, создать благоприятное впечатление. В практику делового общения всё активнее входит подготовленная, но нечитаемая монологическая речь (презентация, вступительное слово на различных встречах), поздравительные письма и другие этикетные тексты. Владение всеми перечисленными видами делового общения входит в профессиональную компетенцию предпринимателя.

При деловом общении с представителями зарубежных стран возникает необходимость коммуникации на иностранном языке. Для постоянных деловых отношений необходимо знание языка той страны, с которой ведутся переговоры, либо английского. Так, например, для налаживания бизнеса и удачного начала переговоров, принято здороваться на языке гостя. Это немного

разряжает напряжённую атмосферу перед началом переговоров, а также располагает к себе партнёра.

Развитие науки, культуры, бизнеса порождает свои специальные слова для обозначения изучаемых объектов. В центре межкультурной коммуникации оказывается бизнес. Активизация деловых и коммерческих связей расширила коммуникативные контакты носителей русского языка с носителями других языков. В связи с этим особенно важно изучение бизнес-терминологии в целом, а также в сопоставительном аспекте. В настоящее время невозможно представить полноценную коммуникацию на международном уровне без специальной терминологии, вошедшей в русский язык: *маркетинг, менеджмент, бизнесмен, вачер, приватизация, конверсия, чартер, трансфер, инвестиции, риэлтер, бартер, брокер, дизайн* и т. п.

Многие из вышеприведённых терминов были заимствованы давно, но использовались преимущественно специалистами. Однако, по мере того, как явление, обозначаемое этими терминами, становится остро актуальными для всего общества, узкоспециальная терминология выходит за пределы профессиональной среды и начинает употребляться в прессе, в радио- и телепередачах, в публичной речи политиков и бизнесменов. Заимствование терминов оправдано, т. к.: 1) отсутствует соответствующее понятие (*факс, принтер, сканер, сайт, дисплей* и т. п.); 2) это более удобный способ обозначения того, что ранее выражалось словосочетаниями: *инвестиции* (вложения капитала), *спонсор* (лицо или организация, оказывающие материальную помощь), *маркетинг* (комплексный подход к управлению производством и реализацией продукции, ориентированный на учёт требований рынка и активное воздействие на потребительский спрос с целью расширения сбыта производимых товаров) и т. д.

Иногда при заимствовании термина происходит расширение его значения, в частности, переосмысление по ассоциации «действие – его исполнитель». Например, английский термин *audit* обозначает «проверку, ревизию». В русском языке термин *аудит* обозначает ревизию финансовой деятельности, проверку бухгалтерской отчётности компании, организации, фирмы

квалифицированными специалистами (аудиторами). Во французском языке данный термин обозначает не только проверку, ревизию, экспертную оценку, но и проверяющего, ревизора, аудитора.

Для сознательной ассимиляции бизнес-терминологии необходимо: знать этимологию и значения наиболее продуктивных словообразовательных элементов, из которых слагаются термины, уметь анализировать роль аффиксов и терминоэлементов, а также их способность изменять смысл термина; знать наиболее употребляемые синонимы.

Таким образом, с активизацией деловых, торговых связей, расцветом зарубежного туризма важным условием для осуществления межкультурной коммуникации является знание терминологических систем в таких областях, как вычислительная техника, экономика, финансы, коммерция и т. д. Терминологическая лексика – особый слой специально культивируемой лексики, которая способствует развитию науки, культуры и бизнеса. Использование бизнес-терминологии в речи аттестует говорящего более высоко, подчёркивает уровень информированности, претендует на превосходство по отношению к своим коллегам. Знание и владение бизнес-терминологией способствует билингвистическому и бикультурному развитию самой личности обучаемого и облегчает процесс межкультурной коммуникации с представителями различных социумов.

Если переговоры предполагается вести на общем языке деловых коммуникаций – английском, а оба партнёра не являются англоговорящими гражданами, всё равно обоим партнёрам приятен обмен приветствиями на его родном языке. То же самое правило касается и ритуала прощания. Можно расположить к себе партнеров, непосредственно обратившись к ним на их родном языке.

При ведении деловых переговоров с зарубежными партнерами необходимо знать все стороны делового этикета их страны. Знание национальных особенностей может служить своеобразным путеводителем, ориентиром возможного поведения партнёра. Например, американцы внесли значительный элемент

демократизма и прагматизма в практику делового общения. Прагматизм американцев проявляется в том, что при деловых беседах, на переговорах они концентрируют своё внимание на проблеме, подлежащей обсуждению, причём стремятся выявить и обсудить не только общие возможные подходы к решению, но и детали, связанные с реализацией договорённостей. Стиль делового общения отличает профессионализм. Американский стиль ведения переговоров, деловых бесед имеет и обратную сторону. Считая себя своеобразными законодателями мод в технологии делового общения, американцы часто проявляют эгоцентризм, полагая, что партнёр должен руководствоваться теми же правилами, что и они сами. В результате представители США могут оцениваться партнёрами как слишком напористые, агрессивные, а их стремление к неформальному общению порой интегрируется как фамильярность. Живя в огромной по размерам и экономической мощи стране, американцы предпочитают крупные сделки и склонны подчёркивать масштабы деятельности, оборота, размеры своей фирмы. Они предпочитают знать, с кем имеют дело. Что же касается общения партнёров в неформальной обстановке, то деловой приём в США – обычная вещь. Это благоприятный случай поговорить о семье, хобби. За столом лучше избегать разговоров о политике и религии. Необходимо помнить, что деловые приёмы в США гораздо короче, чем, например во Франции. В прошлом эта страна оказала значительное влияние на формирование дипломатических протоколов, этикета. В деловой жизни Франции большое значение имеют личные связи и знакомства, новых партнёров там стремятся найти через посредников, связанных дружескими, семейными или финансовыми отношениями. Французские бизнесмены тщательно готовятся к предстоящим переговорам. Они любят досконально изучить все аспекты и последствия поступающих предложений. Стиль ведения переговоров подчёркивает их приверженность своим принципам. Они искусно отстаивают тот или иной принцип или свою позицию, но не склонны к торгу. Французы ведут переговоры достаточно жёстко. По сравнению с представителями США французские участники переговоров

менее свободны и самостоятельны, французские предприниматели не любят сталкиваться в ходе переговоров с неожиданными изменениями в позициях. Контракты, подписанные совместно с французскими фирмами, предельно корректны и точны в формулировках и не допускают разночтений. Говоря о французском национальном характере и стиле делового общения, нельзя не подчеркнуть разнообразие поведения, образа мышления, восприятия представителей этого социума.

Для персонала, осуществляющего межкультурное взаимодействие, актуальным является развитие кросс-культурных компетенций, которые включают в себя: 1) кросс-культурную осведомлённость (знакомство с традициями, национальными особенностями, а также с их проявлением в повседневной и деловой жизни); 2) языковую подготовку; 3) владение методами кросс-культурного анализа; 4) знание особенностей системы менеджмента и специфики национальной бизнес-культуры.

Итак, деловое общение – это межличностное общение с целью организации и оптимизации коммерческой, производственной деятельности, организации плодотворного сотрудничества.

Литература

1. Крысин Л. П. Лексические заимствования и калькирование в русском языке последних десятилетий / Л. П. Крысин // *Вопр. языкознания*. – 2002. – № 6. – С. 14–25.
2. Толковый словарь иностранных слов в русском языке / Т. В. Новик, В. А. Суханова. – Смоленск : Русич, 2000. – 457 с.
3. Трушина Е. В. Теоретические основания когнитивного терминоведения / Е. В. Трушина // *Перевод и межкультурная коммуникация*. – Екатеринбург : Изд-во АМБ, 2003. – С. 38–49.

Шиханцова Л. М., Котлобаєва Л. В. Розвиток міжкультурної комунікації у сфері бізнесу

У статті розглянуто питання, пов'язані з особливостями ділового спілкування представників різних соціумів і форму-

ванням у менеджерів та підприємців крос-культурної компетенції.

Ключові слова: культура, міжкультурна комунікація, ділове спілкування, крос-культурна компетенція.

Shikhantsova L. M., Kotlobaeva L. V. The development of cross-cultural communication in the business sphere

The problems connected with the peculiarities of business communication between the representatives of different social groups are examined in the article. The necessity of cross-cultural competence formation for the managers and entrepreneurs is stressed as well.

Key words: culture, cross-cultural communication, business communication, cross-cultural competence.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Авдєєнко Тетяна Петрівна – викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

2. Алхасов Яшар Каміль оглу – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови і методики її викладання Бакинського слов'янського університету (Азербайджан, Баку).

3. Антіпова Альона Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

4. Бибик Світлана Павлівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

5. Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

6. Братусь Марія Феліксівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, літератури та культури факультету лінгвістики НТУУ «КПІ» (Україна, Київ).

7. Бурмич Марина Олександрівна – викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

8. Вітохіна Ольга Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Белгородського університету кооперації, економіки і права (Росія, Белгород).

9. Волкова Ольга Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Белгородського університету кооперації, економіки і права (Росія, Белгород).

10. Воловик Лариса Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

11. Волошкіна Інесса Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Белгородського університету кооперації, економіки і права (Росія, Белгород).

12. Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Луганськ).

13. Гойко Валентина Антонівна – старший викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

14. Гончарова Євгенія Євгеніївна – старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

15. Гочев Гочо Недев – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Великотирновського університету «Св. Св. Кирил и Методий» (Болгарія, Велико-Тирново).

16. Джафаргулієва Майя Рзагулу гизи – викладач кафедри європознавства Бакинського слов'янського університету (Азербайджан, Баку).

17. Дмитренко Раїса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

18. Дубовцова Тетяна Антонівна – завідувач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

19. Ємельянов Євгеній Олександрович – кандидат педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

20. Ємець Світлана Олегівна – викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

21. Єрмоленко Світлана Яківна – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

22. Завалій Світлана Борисівна – старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

23. Задорожна Альона Сергіївна – аспірант кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Україна, Харків).

24. Кабешева Олена Вікторівна – старший викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

25. Ковальчук Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

26. Колеснікова Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Луганськ).

27. Король Тетяна Григорівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

28. Котлобаєва Людмила Валеріївна – старший викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

29. Коць Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

30. Крот Ольга Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Белгородського університету кооперації, економіки і права (Росія, Белгород).

31. Лисенко Ірина Володимирівна – викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

32. Лисова Ірина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Белгородського університету кооперації, економіки і права (Росія, Белгород).

33. Мамедов Насирага Шахмурад оглу – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної російської мови Бакинського слов'янського університету (Азербайджан, Баку).

34. Мілєва Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Луганськ).

35. Стеценко Володимир Валерійович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

36. Сухачова Наталія Сергіївна – старший викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

37. Сютя Галина Мирославівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та

культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

38. Тихоненко Наталія Іванівна – учитель української мови та літератури Полтавської спеціалізованої школи I – III ступенів № 3, спеціаліст I категорії (Україна, Полтава).

39. Трифонов Роман Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Україна, Харків).

40. Чорна Олександра Юрївна – викладач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

41. Шиханцова Людмила Михайлівна – старший викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Білорусь, Гомель).

Наукове видання

МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Збірник наукових праць

Головний редактор М. П. Гречук
Комп'ютерна верстка Г. А. Бжікян

*Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 17,1.
Тираж 300 прим. Зам. № 178/270.*

*Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
кімн. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; ☎ (0532) 50-24-81*

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.*